

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAYI/ISSUE: 12 • OCAK/JANUARY 2022 • ISSN 2547-9822

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

ISSUE / SAYI 12

ISSN 2547-9822

E-ISSN 2791-6138

DATE / TARİH January 2022/Ocak 2022

FİYAT (SAYI) / PRICE (ISSUE) 30₺

FİYAT (YILLIK) / PRICE (ANNUAL) 60₺ (35€)

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE 6 Aylık/6-Month Periodical

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

OWNER AND EDITORIAL DIRECTOR Ömür YILDIRIM

GENEL YAYIN YÖNETMENİ / EDITORIAL MANAGER Mesher ŞEKER

EDİTÖR / EDITOR Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITOR Doç. Dr. Hakan TEMİR

Arş. Gör. Ali TEKKOYUN

SON OKUYUCU / REDACTOR Muhammed Ali ALİOĞLU

GRAFİK TASARIM / GRAPHICS AND DESIGN Mevlüt Sami ERTEM

BASKI-CİLT / PRINT Gülmat Matbaa

Maltepe Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/4

Zeytinburnu/İstanbul Tel +90 212 577 79 77

Sertifika No: 34712

SATIŞ PAZARLAMA VE DAĞITIM / FINANCE & DISTRIBUTION Hakan TAN

İRTİBAT BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION +90 531 660 50 18

Bağlar Mahallesi 24. Sokak No: 10/A

Güneşli-Bağcılar / İstanbul

TELEFON&FAKS / PHONE&FAX +90 212 550 0 571 / +90 212 544 58 46

WHATSAPP +90 531 660 50 18

WEB www.siyerastirmalaridergisi.com

E-POSTA / E-MAIL akademikbirim@siyervakfi.org

MAKALE YÜKLEME / ARTICLE SUBMISSION <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

YAYIN TARİHİ / PUBLICATION DATE 01.01.2022

TARANAN DİZİNLER / INDEXED BY EBSCO, Copernicus, Asos Atif Dizini,
İSNAD, İSAM

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

Her hakkı saklıdır. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Fotoğraf, yazı ve diğer görsellerin izin alınmadan ve kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır.

All rights reserved. The responsibility of publications belong solely to the authors and do not necessarily represent those of the Journal. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission.

YAYIN KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Âdem APAK
(Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
(İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Ali AKSU
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
(Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Gülgün UYAR
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Fatımatüz Zehra KAMACI
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ
(Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Ömer SABUNCU
(Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi İlyas UÇAR
(Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÖKALP
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Dr. Halil ORTAKCI
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Muhammet Ali ASAR
(Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)

DANIŞMA KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Bünyamin ERUL
(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Kasım ŞULUL
(Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
(Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
(Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mithat ESER
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
(Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Nizamettin PARLAK
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Ünal KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Mücahit YÜKSEL
(Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT
(Ege Üniversitesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nihal ŞAHİN UTKU
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL
(Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT
Ege Üniversitesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi
kocyigit@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4017-7682

Teknik Editör ve Editör Yardımcısı/Vice Editor in Chief, Technical Editor

Doç. Dr. Hakan TEMİR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
h.temir@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4142-6310

Editör Yardımcısı/Advisory Board

Arş. Gör. Ali TEKKOYUN
Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ali.tekkoyun@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7073-8105

Siyer ve İslam Medeniyeti Alan Editörü/Field Editor (Sirah and Islamic Civilization)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÖKALP
Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
huseyin.gokalp@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7954-083X

İslam Tarihi Alan Editörü ve Sekreter/Secretary & Field Editor (History of Islam)

Arş. Gör. Mehmet Emin DEMİR
Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
m.emindemir@outlook.com
ORCID: 0000-0002-9949-7592

İngilizce Dil Editörü/Language Editor (English)

Arş. Gör. Elif Nur DÖNMEZGÜÇ
Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
elif.donmezguc@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8931-5284

Arapça Dil Editörü/Language Editor (Arabic)

Doç. Dr. Hossam ABDELAZİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
hosamass@gmail.com

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

Editörden / From the Editor	9
■ Araştırma Makaleleri Research Articles	
İslâm Siyaset Tecrübesinde Yönetim Karşıtı Sürecin Seyri Üzerine Bir Araştırma: Klasik Dönem	13
A Study on the Course of the Anti-Governmental Process in the Islamic Political Experience: Classical Period	
<i>Muhammed Uç</i>	
İslâm Öncesi Mekke’de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi	37
The Decisive Effect of Religion on the Economic Life in Pre-Islamic Mecca	
<i>Hasan Kılıç</i>	
Uhud’un İlk Şehidi Abdullah b. Amr’ın Hayatı ve Faaliyetleri	59
The First Martyr of Uhud Abdallah b. Amr’s Life and Activities	
<i>Ünal Kılıç ve Muhammed Karaca</i>	
Abdullah b. Cahş’ın Hayatı ve İslâm’a Hizmetleri	79
Abdullah b. Jahsh’s Life And Services To Islam	
<i>Mustafa Havyar</i>	
Abdullah b. Mutî’in Hayatı ve Faaliyetleri	99
The life of Abdullah b. Mutî and His Activities	
<i>Mustafa İyidoğan</i>	
Okçular Tepesi’nin Komutanı Abdullah b. Cübeyr	117
Commander of Archers’ Hill: ‘Abd Allah b. D̡jubayr	
<i>Mehmet Emin Demir</i>	

Abdullah b. Cahş 133

Abdullah b. Jahsh

Fahrettin Haliloğlu ve Muhammed İhsan Hacıismailoğlu

Turizmin Gelişmesinde ve Yaygınlaşmasında
Romanın Rolü Münzir Kabbani Örneği 153

دور الرواية في تنمية السياحة وانتشارها - منذر قباني أنموذجاً -

The Role of The Novel In The Development And Promotion
Of Tourism Munther Qabbani Dualism as A Model

Majed Hajmohammad

■ Kitap Tanıtımı | Book Reviews

Siyer Atlası Tanıtımı 171

A Review on "Siyer Atlası"

Şehba Yazıcı

Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber (sas) Kitabının Tanıtımı 177

A Review on "Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber (sas)"

Çiğdem Özay

■ Vefayât | Obituary Notice

Rahmetli Dostum Doç. Dr. Abdurrahman Daş'ın
Aramızdan Ani Ayrılışı Üzerine 185

On Abdurrahman Daş (Prof. Dr.)

İsmail Erdoğan

Yayın İlkeleri ve Makale Değerlendirme Süreci 192

The Publication Principles and Article Evaluation Process

EDİTÖRDEN

FROM THE EDITOR

Değerli Dostlar,

Yine zengin ve dolu dolu bir içerikle sizlerle birlikte olmaktan duyduğumuz mutluluğu paylaşarak, selamlıyoruz hepinizi. Bahtiyarız, çünkü 2021 yılı Aralık ayında iki dergi ile siz kıymetli okurlarımıza sesleniyoruz. İlki elinizdeki sayımız, ikincisi ise Hz. Peygamber'in (sas) hayatının ele alındığı İngilizce sayımız.

Bu sayımızda, diğer araştırma makaleleri yanında, Abdullahlarla başlattığımız sahabe biyografilerini, önümüzdeki sayılarından itibaren alfabetik olarak –daha çok-hayati çalışılmayan sahabileri bir düzen içerisinde yayımlayarak, bu güzide insanları ilim ve kültür tanıtmayı sürdüreceğiz. Bu anlamda kıdemli olanlar kadar, genç ve yeni araştırmacıların da desteğini her zaman yanımızda görmek bizlere güç katacaktır.

Bu sayımıza değerli çalışmalarıyla katkı sunan kıymetli araştırmacılarımız, Prof. Dr. Ünal Kılıç ve Muhammed Karaca'ya, Arş. Gör. Dr. Hasan Kılıç, Ar. Gör. Muhammed Uç, Ar. Gör. Mehmet Emin Demir, Mustafa Havyar, Arş. Gör. Fahrettin Haliloğlu ve Dr. Muhammed İhsan Hacismailoğlu, Dr. Majed Hajmohammad, Şehba Yazıcı ile Çiğdem Özyay'a gönülden teşekkür ediyoruz.

Ayrıca geçen sene ebedî âleme göçen değerli meslektaşımız Doç. Dr. Abdurrahman Daş için bir vefeyât yazısı kaleme alan Prof. Dr. İsmail Erdoğan'a da hassaten şükranlarımızı sunar, başta merhum hocamızın olmak üzere Hakk'a yürüyen bütün hocalarımıza Cenâb-ı Mevlâ'dan sonsuz rahmet ve mağfiret niyaz ederiz.

Siyer Araştırmaları Dergisi'nin elinize ulaşmasında değerli gayret ve emeklerini takdirle yâd edeceğimiz kıymetli Editör yardımcılarım Doç. Dr. Hakan Temir ve Ar. Gör. Ali Tekkoyun, alan editörümüz Dr. Hüseyin Gökalp, İngilizce dil editörü Elif Nur Dönmezgüç'e, yardım ve desteklerini esirgemeyen Siyer Vakfı'nın kurucusu Muhammed Emin Yıldırım, yöneticileri ve çalışanları başta olmak üzere, işin mutfağında yer alan Muhammed Ali Alioğlu ve Mezher Şeker beyleri de hayırla ve şükranla zikretmemiz gerekir.

Yeni sayımızda yeniden bir arada olmak ümidi ve duasıyla sağlıklı kalın!

Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

Araştırma Makaleleri

Research Articles

İslâm Siyaset Tecrübesinde Yönetim Karşıtı Sürecin Seyri Üzerine Bir Araştırma: Klasik Dönem

A Study on the Course of the Anti-Governmental Process
in the Islamic Political Experience: Classical Period

Muhammed Uç*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 25 Ekim 2021/Date Received: 25 October 2021

Kabul Tarihi: 30 Kasım 2021/Date Accepted: 30 November 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Uç)

* Arş. Gör, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Siyer-i Nabi and History of Islam, muhammeduc@kku.edu.tr” muhammeduc@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7576-5225

Öz

İslâm düşünce geleneği siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vb. birçok alana etki eden ve etkilenen bir mahiyet arz etmektedir. Öyle ki söz konusu mahiyet, geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürmektedir ki bu durum doğaldır. Zira bu gelenek yukarıda adı geçen alanlara dair hemen hepsine şu ya da bu şekilde gerek nazari gerekse pratik olarak meydana gelen olayları anlama veya anlamlandırmaya yardımcı olacak teorilere sahiptir. Aynı şekilde bu teorilerin -şayet fiilen hayata geçirilmişse- yansımalarının izini sürmek de İslâm düşünce geleneğinin tanınmasına yardımcı olacağı gibi objektif değerlendirmelere de müspet yönde katkıda bulunacaktır. Bu vesileyle bahsi geçen geleneğin önemli bir basamağını oluşturması gerekçesiyle İslâm siyasî tahayyül ve tasavvurunun muhalif çevre/ler nezdinde algılanışı ve reaksiyonu araştırılmaya değerdir. Bu bağlamda yönetim karşıtlılığının idari yapıyla olan münasebetinin başlangıç dönemindeki niteliği ve devamında gelişen ilişkilerinin keyfiyeti oldukça önemlidir. Dolayısıyla biz bu makalede, siyasî hadiselerin gelişimi sırasında ortaya çıkan münasebetin ve muhalif kanadın idari yapıya karşı takınmış olduğu tavır(lar)ın izini sürmeye gayret edecek ve birtakım çıkarımlarda bulunmaya çalışacağız.

Çalışmamızı giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşturacağız. Giriş kısmında İslâm siyaset düşüncesinin geçmişten süregeldiği şekliyle etkide bulunduğu ve etkilendiği temel disiplinlere ve bu konuda yapılmış bazı araştırmalara değinerek bizim araştırmamızın farklılığının ne/ler olduğuna temas edeceğiz. Devamında siyasî-tarihî arka plan olarak isimlendirdiğimiz ilk ana bölümde kısa bir tarihî seyir akışından bahsedeceğiz. Sonrasında yönetim şekli üzerine yapılmış bazı iddiaların özellikle Hulefâ-yı Raşidîn dönemine uygunluğu münakaşa edildiğinden hareketle bu zaman dilimini esas alarak temel savların uygulanabilirliğini tartışacağız. Üçüncü ve son ana bölümde ise yönetim karşıtlılığının İslâm siyasî tahayyülünde bir karşılığının olup olmadığını, şayet var ise söz konusu muhalefetin keyfiyetini inceleyeceğiz. İnceleme sırasında Ebû Hanife, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yüsuf, Fârâbi, Mâverdi ve Nizâmü'l-Mülk gibi dönemlerine ve kendilerinden sonraki çağlara değin çeşitli şekillerde tesirde bulunmuş tarihî kişiliklerin yürütmüş oldukları faaliyetlerden söz edeceğiz. Sonuç kısmında araştırmamız vesilesiyle ulaştığımız bir kısım verileri tahlil etmeye ve yakın yahut uzak gelecekte bu konuda yapılması olası incelemelere ışık tutacak isimlerin (Cüveynî, Gazzâlî, İbn Teymiyye ve İbn Haldûn) de var olduğunu zikredeceğiz. Çalışmadaki ana gayemiz ve bu konu üzerine bir araştırma yapmamıza neden olan ana sebebimiz ise, muhtemelen uzun bir siyasî-askerî geçmişe sahip olmamızdan kaynaklı olarak bir devlet geleneğine sahip olduğumuz savının birçok platformda dillendirilmesine rağmen; bu kabilden olarak benzer şekilde herhangi bir yönetim karşıtlılığı ananemizin varlığı ya da yokluğunun bahis konusu edilmemesidir. Bu nedenle araştırmamızda temel iddiamızın imkânını sorgulayacağız. Ancak kesin yargılardan da uzak durmaya özen göstereceğiz. Zira İslâm siyasî tahayyülü bağlamında gelenekle sahih bir irtibat kurmanın metodunun ve bugün için sağlıklı çözüm/ler üretmenin bir yolunun da buradan geçtiği inancındayız. Nihayetinde genel anlamda tarih bir bütün olduğu gibi umumî tarihin bir parçası olan İslâm tarihi ve medeniyet geleneği de yekpare bir mahiyet arz eder ki bu nedenle ulaşılan verilerin de bu minvalde değerlendirilmesi icap eder.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Klasik Dönem, Siyasî Tahayyül, Hilafet, İktidar, Yönetim Karşıtlılığı.

Abstract

The custom of Islamic thinking is political, social, economic, cultural, etc. It has a nature that affects and is affected by many fields. So much so that the nature in question continues to exist today as it was in the past, which is natural. Because this custom has theories that will help almost all of the above-mentioned areas to comprehend or make sense of events that emerge in one way or another, both theoretically and actually. In the same way, tracing the reflections of these theories, if they have been put into practice, will not only help to recognize the tradition of Islamic thought, but also contribute positively to the possibility of objective assessments. On this occasion, it is worth investigating the perception and reaction of the Islamic political imagination and imagination in the eyes of opposition circles, on the grounds that it constitutes an important step in the aforementioned custom. In this context, the nature of the relationship between the opposition to the administration and the administrative structure in the beginning and the nature of the relations that develop afterwards are very important. That's way, in this article, we will try to trace the relationship that emerged during the development of political activities and the attitude(s) of the opposition wing towards the administrative structure and try to make some inferences.

We will compose our study from introduction, three chapters, conclusion and bibliography. In the introduction part, will touch on the main disciplines that Islamic political thought has influenced and been affected by as it has continued from the past, and some researches done on this subject, and what is the difference of our research. In the following, we will talk over a short historical course in the first main part, which we call the political-historical background. Afterwards, we will discuss the applicability of the main arguments based on this time, considering the suitability of some claims made on the form of government especially to the Rashid Caliphs period. In the last main part, we will examine whether the opposition to the administration has a counterpart in the Islamic political thinking, and if there is, the nature of the opposition in question. During the examination, we will speak of the activities carried out by historical personalities such as Ebû Hanıfa, Malik b. Anas, Ahmad b.Hanbal, Ebû Yûsuf, Fârâbî, Mâvardî and Nizâmü'l-Mülk who influenced them in various ways until their and the ages after them. In the conclusion part, we will mention that there are names (Juwayni, Gazzali, Ibn Taymiyya and Ibn Khaldun) who will shed light on some of the information we have reached through our research and on possible studies to be made on this subject in the future. Our basic main in the study and the main reason that caused us to conduct a research on this subject is despite the argument that we have a state tradition, probably due to our long political-military background; in this way, the presence or absence of any anti-government tradition is not mentioned. For this reason, we will question the possibility of our basic claim in our research. However, we will be careful to stay away from certain judgments. Because we believe that in the context of the Islamic political thinking, the method of establishing a strong connection with custom and a way to produce healthy resolutions for today pass through here. In the end, as history is a whole in general, Islamic history and civilization tradition, which are a part of general history, also have a monolithic nature, so it is necessary to evaluate the knowledge attained in this direction.

Keywords: Islamic History, Classical Period, Political Thinking, Caliphate, Power, Opposition.

Giriş

On beş asırlık zihinsel, kültürel, iktisadî ve toplumsal birikimi haiz İslâm düşünce geleneği, siyasî tahayyül açısından da zengin bir içeriğe sahiptir. Nüvelerini Hz. Peygamber'in hicretiyile birlikte farklı ve yeni bir aşamaya geçişte barındıran bu tahayyül, kendisinden önce varlığı bilinen sosyal ve kültürel zenginliği göz ardı etmediği gibi teoride ilkelerine aykırı olmayan yönleri özgün bir biçimde yeniden yorumlamış ve kullanmıştır. Bu bağlamda türlü alanlarda kendi özgün disiplinlerinin teşekkül etmesiyle de öz varlığına has nazarı bir çerçeveye çizmiştir.

Fıkıhtan kelama, felsefeden tasavvufa müstakil ilim dallarının içerisine konu olması bakımından çok yönlü bir perspektiften değerlendirilebilme imkânı sunan bu tahayyül, otorite karştı sürecin değişim ve dönüşümüne dair birtakım malumatı da içerisinde barındırmaktadır. İlk oluşum evresinden, gelişim ve karşılaşılan en yıkıcı tehlike devresine kadar (Moğol İstilâsı) çeşitli yollarla aksettirilen muhalefetin geçirmiş olduğu vetire, incelenmeye değerdir. Modern dönemde hemen her alanda olduğu gibi muhalif mecrada da yeniden inşa ihtiyacı ve gereği bulunmaktadır. Bu minvalde yeni süreçte izlenmesi muhtemel yollara ışık tutabilecek klasik döneme ait siyasî muhalefet konusunda takınılmış tavırlara ilişkin tutumlar, oldukça önem arz etmektedir.

İslâm tarihi ve siyasî tahayyül geleneği üzerine genel bir portrenin çizilebilmesi amacını taşıyan bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Öncesinde umumî manada tarihî arka plan sunulmuş, sonrasında tam olarak tecrübe edilmese de bugün üzerine tartışılan yönetim biçimlerinin keyfiyetine ve siyasî deneyime uygunluğuna dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son bölümde ise iktidara karşı sergilenen tutumlar, dört ana reaksiyon başlığı altında Ebû Hanîfe (150/767), Mâlik b. Enes (179/795), Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Yûsuf (182/798), Fârâbi (339/950), Mâverdi (450/1058) ve Nizâmü'l-Mülk (485/1092) gibi önemli simaların prensip ve faaliyetlerine yer verilmek suretiyle tahliller yapılmıştır. Mesele, bir kurum olarak hilafetin konum ve misyonunun düşünsel/tarihsel deneyim bağlamında istilâ neticesinde köklü bir sarsıntıya uğraması dikkate alınarak Moğol İstilâsına kadar olan dönemle mahdut kılınmıştır. Esas olarak bizim çalışmamız bir ilk değildir ve konu üzerine yapılmış araştırmalar vardır. Söz gelimi yurt içinde *İslâm Siyaset Düşüncesi*,^[1] *İslâm Siyaset Düşüncesi*

[1] Lütfi Sunar-Özgür Kavak (ed.), *İslâm Siyaset Düşüncesi*, (Ankara: İlem Kitaplığı, 2018): Alanlarında uzmanlaşmış yazarlar tarafından vücuda getirilmış bir eserdir. Din-siyaset-adalet-şehir-insan beşlemesiyle kavramsallaştırılabilecek müşterek bir telif çalışmasıdır. Felsefe, kelam, akaid, hadis, fıkıh vb. çeşitli alanlar üzerinde siyasî düşünce anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş,^[2] *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*^[3] isimli çalışmaların yanında yurt dışında yapılmış *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*,^[4] *İslâm'da Siyasal Akıl*^[5] ve *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*^[6] adlı araştırmalar da bulunmaktadır. Bahsi geçen çalışmalar genelde İslâm düşünce geleneğine özelde ise İslâm siyasi tahayyül ve tasavvuruna katkıda bulunmakta ve öyle ya da böyle söz konusu geleneğin gelişim seyrine ışık tutmaktadırlar. Biz ise aynı gayeyle hareket etmekle birlikte çalışmamızda genel bir tarihi serüvene değindikten sonra modern dönemde sıklıkla dile getirilen birtakım yönetim şekillerinin nitelikleri bakımından İslâm siyasî tecrübesinde bir karşılığının olup olmadığına dair çıkarımlarda bulunacağız. Son olarak yönetim karşıtlığını, dönemin önemli simalarının faaliyetleri ve eserleri üzerinden okuyacak ve ortaya çıkan iktidar-muhalefet ikilisinin nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını inceleyeceğiz.

A. Siyasî-Tarihî Panorama

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in 11/632'deki vefatı sonrası -henüz naaşı defnedilmeden- kendilerine siyasî yönden liderlik edecek kişinin belirlenmesi amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. *Benî Sâide Gölgeliği'nde (Sakîfetü Benî Sâide)* toplanan Ensar, yöneticinin kendilerinden olmasını umuyor ve bu minvalde hareket ediyorlardı. Toplananlar arasında Hazrec kabilesinin lideri Sa'd b. Ubâde, öne çıkan hatta seçilen isimdi. Ancak Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın üstlenmiş olduğu oldukça önemli rolle bir Muhâcîr ve Kureyş içerisinden diğer kabilelere nazaran daha güçsüz konumda olan Teym kabilesine^[7] mensup olan Hz. Ebû Bekir ilk halife (11-13/632-634) olarak

-
- [2] Hızır Murat Köse, *İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş*, *Divan* 14/27, 2009: Yazar araştırma makalesinde İslâm siyasî tahayyülü ile modernitenin sunmuş olduğu birtakım siyasî perspektiflerin bir kıyaslamasını yapma amacını taşımakta ve İslâmî geleneğin sahil bir şekilde anlaşılması gerektiği zorunluluğu sonucuna varmaktadır.
- [3] Abdülnasır Süt, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, *Mîl ve Nihal*, 15/2, 2018: Söz konusu makale Watt'ın yaptığına benzer şekilde muhalefeti kelâmî yönüyle incelemeye tabi tutmaktadır. Başka bir ifadeyle yazar, İslâm düşünce geleneğinin daha çok bir cihetine yoğunlaşmaktadır.
- [4] W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Osman Demir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021): Bu eser İslâm mezheplerine dair bilgiler sunmakta ve inaçsal yöne ağırlık vermektedir.
- [5] Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 1997): Çalışma ele aldığı konuları mantıksal/felsefî zemini dikkate alarak rivayetler üzerinden okumakta ve çıkarımlarda bulunmaktadır. Kapsamlı ve hacimli bir telif olmasının yanında İslâm düşünce geleneğini siyasî tasavvur perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.
- [6] Nevin A. Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001): Çalışma Hz. Peygamber devrinden Abbâsîler'in ikinci yüzyılına kadar olan dönemi ele almakta ve bazı kavramsal çerçeveler çizerek yaşanan hadiseleri anlamlandırmaya gayret etmektedir. Bunun yanında bizzat kendisinin teklifte bulunduğu bazı mefhumlara da yer vermektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki müellif, daha çok kronolojik bazı bir anlatım yolunu tercih etmiş; bununla birlikte disiplinler arası ve şümüllü bir araştırma eseri meydana getirmiştir.
- [7] İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 53.

seçilmiştir.^[8] Sa'd b. Ubâde dışındakilerin hepsi ise seçimi onaylamıştır (biat). Hz. Ebû Bekir, kendi döneminin en önemli sorunu niteliğindeki irtidat hareketlerini bastırması ve iki yıllık kısa bir yönetimden sonra Hz. Ömer'i tayinle yerine bırakmıştır.

Hz. Ömer, on yıllık görev süresi (13-23/634-644) boyunca önemli fetihler gerçekleştirmiştir. Bu minvalde dönemin en önemli güçlerinden birisi ve aynı zamanda Bizans'ın da rakibi olan Sâsânîler'e son verilmiştir. Yıkılan devlet toprakları üzerine yerleşen Müslümanlar zamanla Sâsânîler'in de mühim devlet tecrübesinden esinlenilerek kurumsallaşmaya gitmeye başlamışlardır. Aynı zamanda fetihlerin daha nitelikli, süratli ve kolaylıkla yapılabilmesi gayesiyle Kûfe, Basra ve Fustat gibi yeni garnizon şehirleri de kurulmuştur. Böylelikle Hz. Ömer devri, yeni ulaşılan yerlerde kalıcılığın sağlanabilmesinin yolunun açıldığı ayrıca Arap fâtiplerin farklı etnik unsurlar ve kültürlerle karşılaştığı bir dönem olmuştur. Hz. Ömer Ebû Lü'lüe adında bir Yahudi köle tarafından hançerlenince^[9] gelecek halifenin belirlenebilmesi için altı kişilik bir şûrâ heyeti kurmuş; onun seçilmesi yönünde herhangi bir ısrarın oluşmaması için de oğlu Abdullah'ı seçilmemek şartıyla bu heyet arasına katmıştır.^[10] Şûrâ sonucu halife olarak Emevî kabilesinden Hz. Osman iş başına gelmiştir. On iki yıl devam eden bu yeni zaman diliminde hususiyetle son altı yılda karmaşık bir döneme girilmiştir.

Râşit Halifelerin üçüncüsü Hz. Osman'ın uzun halifelik yıllarını iki dönemde incelemek gerekmektedir. Zira bu süre zarfının ikinci altı senelik dönemi, (29-35/650-656) oldukça karmaşık olayların yaşandığı ve hadiselerin Hz. Osman'ın katliyle sonuçlandığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Öyle ki İslâm toplumu içerisinde en büyük çatlak bu dönemde oluşmuş ve siyasî, toplumsal, kültürel ve iktisadî olarak hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı vak'alar silsilesi meydana gelmiştir. Önce Hz. Osman bir grup bâgî/âsi tarafından şehit edilmiş, sonrasında halife seçilen Hz. Ali, olayın faillerini bulmamakla hatta onlarla iş birliği yapmakla suçlanmıştır. Nihayet o da Sıffin Savaşı (37/657) sonrasındaki hakem olayı ile ilgili alınan tavır sonucu kendisinden ayrılan ve tarihte *Hâricîler*^[11] olarak bilinen ekole mensup Abdurrahman

[8] Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî ve Abdü'l-Hafîz eş-Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 2006), 4/649. İzzüddîn Ebû'l Hasan Ali b. Ebî'l Kerem Muhammed İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, thk. Ebû'l Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 2/298.

[9] Ebû'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin (Kahire: Dâr-u Hicr, 1418), 10/172.

[10] Şûra hakkındaki değerlendirmeler için bkz: Âdem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 87-96; Halil İbrahim Hañçabây, "Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 18, (2014), 375-394.

[11] Ethem Ruhi Fiğlalı, "*Hâricîler*", (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 16/169-175.

b. Mülcem^[12] tarafından şehit edilmiştir. Kendisinden sonra halifelğe büyük oğlu Hz. Hasan getirilmiştir. Hz. Hasan, yaşanan olaylara bizzat şahit olması, Kûfe halkına güvenememesi ve Müslümanların birbirleriyle daha fazla çatışmasının önüne geçmek istemesi gibi türlü motivasyonlarla hilafetten Muâviye b. Ebû Süfyan'ın (60/680) lehine feragat etmiştir.

Câhiliye devrinde Kureyş'in en önemli iki kolundan birisi olan Ümeyye-oğulları'na mensup Muâviye'nin halifelik koltuğuna oturmasıyla Emevîler dönemi (41-132/661-750) başlamıştır. Hz. Ali dönemindeki kendisinin de baş faillerinden olduğu olaylar iyice durulmuş ve siyasî birlik sağlanmıştır. Bu nedenle Muâviye'nin hilafete geldiği yıl olan 41/661 yılı *âmu'l-cemaa* (birlik yılı)^[13] olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda İslâm siyaset düşüncesi ve bu düşüncenin pratik tezahürü olan hilafet yeni bir veçhete bürünmüştür. Henüz hayatta iken oğlu Yezid'i veliaht olarak tayin etmek istemiş ve bu konuda Müslümanlardan bîat alma hususunda başarılı olmuştur. Yezid b. Muâviye'nin üç yıl süren kısa hilafet döneminde daha önemli çatlaklar oluşmuş ve unutulması güç birtakım hadiseler meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi ise tarihte Kerbelâ Vak'ası (61/680) olarak bilinen Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma'dan olan diğer oğlu Hz. Hüseyin'in başrolde olduğu elim hadisedir.^[14] Kökenleri itibariyle Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesine dayandırılan Şîa,^[15] öncesinde siyasî bir mahiyette iken artık hem siyasî hem de dinî bir görünüm arz etmeye başlamıştır.

Emevî Hanedanlığı, bir devlet için kısa sayılabilecek doksan yıllık iktidardan sonra yıkılmıştır. Muhalif grupların en organize ve dikkatli bir program çerçevesinde hareket edebilmeyi başaran grubu olan Abbâsîler,^[16] (132-656/750-1258) İslâm siyasî tahayyülünün farklı bir çehresini oluşturmaktadır. Emevîler'in uygulamalarındaki yanlışların tespiti ve bu yanlışların üzerine bina edilen muhalefet *er-Rıza min âli Muhammed* (Muhammed ailesinden razı olunacak kişi)^[17] şiarıyla taraftar toplayan Horasan merkezli hareket -zamanla devlet-

[12] İbn Mülcem'in kökeni hakkında detaylı bilgilendirme için bkz: Ahmed b. Yahya b. Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr- Riyâd ez-Zerkalî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 2/187.

[13] İsmail Yiğit, *Emevîler*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 32.

[14] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü'l Umm ve'l Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dâru'l Maârif, 2014), 5/435.

[15] Ebû Muhammed el-Hasen en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa* (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012), 31-34.

[16] Abbâsîler'in muvaffakiyetinin, ayrı ayrı ve güçlü bir şekilde aykırı tavır sergilemelerine rağmen netice elde edemeyen Hâricî ve Şîiler'in başarısız olmalarına bağlayan değerlendirme için bkz: Mehmet Salih Gecit, *Sahâbe Döneminde Siyaset* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 43.

[17] Belâzürî, *Ensâbü'l Eşraf*, 3/119; Taberî, *Tarih*, 7/198-199; Nahide Bozkurt, *Abbasiler*, (Ankara: İSAM Yayınları), 45.

sonrasında eleştirdiği hataları bizzat uygulayan bir hale evrilmiştir.^[18] Söz gelimi en büyük destekçileri olan Ali-Fâtıma evladı ve onların taraftarları sindirilmiş, iktidardan herhangi bir pay verilmemiş ve en önemlisi saltanat sistemi aynı şekilde tatbik edilmeye devam edilmiştir. Her iki Arap hanedanlığının birbirinden farklı oldukları yönler de yok değildir. Evvelâ, iktidarın darbeyle el değiştirmesi muktedir ailenin değiştiğini göstermektedir. Zira Emevîler Ümeyyeoğulları'ndan, Abbâsîler ise Hâşimoğulları'ndandır. Her ikisi de köken olarak Kureys'e mensup olmakla birlikte aralarında Câhiliye döneminden kalma bir rekabet de söz konusudur. İkinci olarak, kurumsallaşma yönüyle saltanat örneğinde^[19] olduğu gibi Emevîler'in Bizans (Rum) Kayseri'nin, Abbâsîler'in ise Sâsânî (İran) Kisra'sının mukallitleri olduklarıdır.^[20]

Tüm bunlarla birlikte Abbâsîler döneminde siyasi kurumsallaşma giderek artmış ve devlet nizamının oluşmasının en önemli adımları atılmıştır. Bayındırlık faaliyetleri artırıldığı gibi aynı zamanda eğitim açısından da zirve döneminin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Doğu ve Batı klasiklerinden yapılan tercümelemlerle halife Me'mun döneminde kurulan *Beytülhikme* (Bilgelik Evi) doruk noktasına ulaşmıştır. Batı'dan gelen Haçlı Seferleri'yle iktidara karşı oluşan tehdit ve içerideki birtakım bâtinî hareketlerin faaliyetleriyle birlikte tehlike çanları kendisini hissettirmeye başlamıştır. Hanedanlığın, içerideki konumunu güçlendirecek dolayısıyla yıkımını geciktirecek bir girişimle 1055'te halife Kâim-Biemrillâh'ın Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'i davet etmesi yönetimde başka bir evreyi oluşturmuştur. Ne var ki, bütün bunlara rağmen Doğu'dan gelen Moğol tehlikesi bastırılmamış ve nihayetinde Bağdat'ın ele geçirilmesiyle beş asırlık Abbâsî dönemi sona ermiştir.

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey'in başkent Bağdat'a davet edilmesi Abbâsîler'in, doğrusal olarak İslâm toplumunun din-devlet ilişkileri ve muhalefet şekillerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira öncesinde hem dinî hem de dünyevî (siyasi, askerî) alanda otorite kabul edilen halifenin koruyuculuğunun üstlenilmesiyle birlikte tederîcî olarak dinî güç halifede kalırken; siyasi ve askerî meşruiyet de hükümdara geçmiştir. Bu

[18] Bununla beraber Abbâsî tatbikâtının görünüşteki yola çıkış hedeflerine nazaran sonraki süreçte evrilmesinden öte onların başlangıçta ihtiyaç sebebiyle gizledikleri asıl gayelerini fırsatını yakalayınca aşikâr etmeleri olarak da yorumlanabilir. Zira Abbâsîler, sloganlarında belirttikleri şekliyle hakiki anlamda Muhammed ailesinden birinin işbaşına geçmesi değil; kendilerinin muktedir olmasıydı.

[19] Hilafetin saltanata evrimini hazırlayan etkenin, Muâviye'nin uzun yıllar Bizans sınırındaki şam bölgesinde valilik yapmasına dayandıran görüş için bkz: Muhammed b. el-Muhtar eş-şankutî, *Sahabe Arasındaki Siyasi İhtilaflar İbretler & Öğütler*, çev. Mahmut Aktaş (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 68.

[20] Gecit, *Sahâbe Döneminde Siyaset*, 45.

bağlamda din ve devlet özdeş kabul edilmekle birlikte güç dağılımı ayrışmıştır. Daha girift bir hal alan ilişkiler ışığında iktidara karşı yürütölen muhalefetin biçimi de değışmiştir. Ancak bu ilişkilerin “nasıllığına” geçmeden önce siyaset düşüncesi geleneğinde yönetim şeklinin “neliğine” dair malumat sunmak yerinde olacaktır.

B. Yönetim Şekli Tartışması

Modern dönemde yaşanan köklü değışimler, klasik dönemde var olmuş birçok kavram ve uygulama hatta uygulama yöntemlerinin tartışılmasına neden olmuştur. Yeni dünya düzeni, yeni bir dünya anlayışı ve geçmiş algısı oluşturmuştur. Böylelikle Hulefâ-yı Raşidîn devri, Emevî ve Abbâsî halifelerinin yönetime geliş ve iktidar süreçlerinde takındıkları tavırlar da bu konudan nasibini almıştır. Söz gelimi yönetim tarzlarının teokrasi, demokrasi ve monarşi (krallık, saltanat) olarak yorumlanabileceği üzerinde durulmuştur. Ancak söz konusu yönetim biçimlerinden saltanat hariç hiçbirisi tam olarak İslâm siyaset geleneğinin tezahürlerini yansıtmamaktadır. Zira dönemin şartları ve sosyo-politik ortama göre şekillenen iktidara gelişler kesin olarak bu kavramların içeriğini yansıtmadığı gibi genelde İslâm düşünce geleneğine özelde ise İslâm siyasî tahayyülüne ait kavramlar değillerdir. Başka bir ifadeyle ne teokrasi ne demokrasi ne de krallık şekillerinden hiçbirisini bu gelenek üretmemiştir. Dolayısıyla kavramların kâmil manada içeriğine de tatbikine de sahip değildir. Bu nedenle daha çok ilk dönemlerle ilişkilendirilerek zemini oluşturulmaya çalışılan yaklaşımları, daha ziyade Hulefâ-yı Râşidîn döneminin örneğinde ele alıp incelemeye çalışacağız.

Teokratik yaklaşımla değerlendirmek gerekirse, bilindiği üzere dinî ve dünyevî işlerin yönetimini bir arada yürüten Allah Resûlü’nden sonra bu görevler arasında ayrıma gidilmiştir. Dinî işlerin sorumluluğunu sadece peygamberler yerine getirebileceğinden dünyevî işlerin işlerliğinin sürdürülebilmesinin yolları aranmıştır. Dolayısıyla her ne kadar yönetsel iki biçim birbirinden ayrılrsa da Müslümanlar aynı gayeyle hareket etmişler ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemi boyunca (11-40/632-661) buldukları makamın Hz. Peygamber’in makamı olduğu biliciyle hareket etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir kendisine ‘*halîfetullah (Allah’ın halîfesi)*’ tabiri yerine ‘*halîfetü rasûlillah (Allah Resûlü’nün halîfesi)*’ şeklinde seslenilmesini istemiştir ki muhtemelen onun bu talebinin ardında kendisine yahut yönetimine bir kutsiyet atfedilmesini engelleyebilme çabası bulunuyordu. Hz. Ömer döneminde ise ‘*halîfetü halîfetü rasûlillah*’ lakabı oldukça uzadığından ve telaffuzu zaman aldığından bunun yerine ‘*emîru’l-mü’minîn*’ şeklinde hitap edilmesini edilmesini

talep etmiştir.^[21] Sonradan gelen halifeler de bu lakabı kullanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda daha çok Orta çağ din-siyaset ilişkisini tanımlayan, hükümdarlığı doğrudan Tanrı'dan alan ve bu iş için doğumdan itibaren seçilmişliği ifade eden *teokrasî*^[22] ile ilk dört halifenin hilafet dönemlerinde aldıkları lakaplar dahi teokratik bir anlayışı yansıtmamaktadır. Zira *halîfetü rasûlillah* tabirinden anlaşılacağı üzere yönetme yetkisi doğrudan Allah'tan değil; Hz. Peygamber'den alınmaktadır. *Emîru'l-mü'minîn*, lakabından da Müslümanların önderi, yöneticisi ve yönetme yetkisini elinde bulunduran kişi gibi anlamlara geldiği oldukça açıktır. Ancak bu sadette ifade etmek gerekir ki, gerek Hz. Peygamber gerekse onun ardılı olan bu ilk iki halifenin yönetim meşruiyetlerini İslâm'dan almaktadır. Zira Hz. Peygamber, Allah'tan vahiy alan bir nebî, halifeler ise Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ ederek bir yönetim sergileyen yöneticilerdir. Dolayısıyla bizim buradaki yönetme yetkisinden kastımız teokratik anlayıştaki gibi direkt olarak doğuştan gelen bir soy arınımişliği veya daha doğmadan başlayan yönetim kutsiyetinin İslâmî manada bir geçerliliğinin olmadığıdır. Nitekim ne Allah Resûlü ne de söz konusu halifeler için böyle bir durum söz konusu değildir.

Halkın ya doğrudan ya da düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle kendisini temsil etmesi için seçtiği adaylarla dolaylı yoldan katılımını ifade eden bir yönetim biçimi olan *demokrasinin*^[23] İslâm siyasi tahayyülündeki karşılığı Hz. Ebû Bekir'in halife seçilerek kendisine bîat edildiği zamana değin götürülebilir. Böylelikle Müslümanların özgür iradeleriyle seçim yaptıkları ve gerçekleştirilen bîatla da seçimin meşrû olduğu izlenimi oluşturulabilir. Ne var ki, bu seçimde modern anlamda anlaşıldığı ve bilindiği haliyle bir seçimin yapıldığını öngörmek oldukça güçtür. Zira demokratik seçimlerde seçilmesi muhtemel adaylar, seçim günü, saati ve yeri mutlak manada bellidir. Belirlenen vakit geldiğinde ise halk, tercihini yapar ve en çok oyu alan aday bağlılık yemini ettikten sonra görevine başlar. Ancak Müslümanların ilk halifesinin seçilmesinde yukarıda zikredilen hususiyetlerin hemen hiçbiri yoktur. Öncelikle halife olabilecek özelliklere sahip kişiler çok olmakla birlikte Sa'd b. Ubâde dışında hiç kimse açıktan aday olmamıştır. Halifelik tartışmalarının sürdürüldüğü Benî Sâide Gölgeleği önceden belirlenmiş bir seçim yeri de değildir. Hz. Ebû Bekir'in kendisi bu işe talip olmadığı gibi Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a teklifte bulunması üzerine ikisinin de

[21] Mustafâ Fayda, "Hulefâ-yı Râşidîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları 18/324-338.

[22] Subhi Salih, *İslâm Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1999), 20.

[23] Muhammed Kutub, *Mezâhibü Fikriyye Muâsıra*, (Mısır: Dâru's-Şurûk, 2001), 178.

reddetmesi onların da böyle bir isteklerinin bulunmadığını gösterir.^[24] Tüm bunların dışında Hz. Ebû Bekir'in halife olarak meşruiyetini onaylayanların (bîat) ilk aşamadaki sayısı o dönemki kamuoyunu kapsayacak kemiyette değildir. Bu isimler ise Ömer b. el-Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Useyd b. Hudayr, Beşir b. Sa'd ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'dir.^[25]

Görüldüğü üzere, ilk halife Hz. Ebû Bekir'in halife olarak seçilmesi hadisesi ile modern demokrasilerdeki seçimler arasındaki benzerlik 'seçim' kelimesinin yazımsal/şekilsel benzerlikten öteye geçmediği gibi muhtevası da oldukça farklıdır.

Yönetim şekli olarak tarihi oldukça eski zamanlara dayanan *krallık* sistemine Kur'ân-ı Kerim'de de yer verilmektedir. Firavun^[26] ve Nemrut^[27] gibi kötü kralardan bahsedilerek ibret, Hz. Dâvûd^[28] ve Hz. Süleyman^[29] gibi peygamber/kralların da örnek alınması istenmektedir. Aynı zamanda Kur'an'ın bahse konu edindiği tek yönetim şekli monarşi yani krallıktır. İki şart üzerine inşa edilen krallık sisteminin ilk koşulu idarenin verasetle intikali, ikincisi ise kralın yaşamı boyunca yönetimini sürdürmesidir.^[30] Râşit halifelerin hiçbirinde bahsi geçen ilk husus görülmemektedir. Söz gelimi Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'le, Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'le, Hz. Osman'ın Hz. Ömer'le, Hz. Ali'nin ise Hz. Osman'la krallık sistemlerinin öncülü olan şekliyle bir akrabalığı bulunmamaktadır. Ancak hepsinin Kureyş kabilesine mensup olmaları bakımından birbirleriyle akrabalığı da bulunmaktadır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le verasetin oluşabilecek şekilde akrabalığının bulunması verâsetle intikalini düşündürse de kendi hilafetinden önce diğer üç halifenin gelmiş olması böyle bir durumun oluşmasını engellemiştir. Ayrıca her halifenin hilafete gelişi şekilleri de birbirinden farklıdır. Ne var ki gelen bütün halifeler vefatlarına kadar bu görevi sürdürmüşlerdir. Her halifenin ikinci koşulu yerine getirdiği tarihi verilerle sabit olsa da ilk öncülün gerçekleşmediği bilindiğinden hilafet sistemi krallığa da benzememektedir. Monarşinin bir diğer şekli olan saltanat sistemi, ilk Emevî halifesi Muâviye

[24] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Şiri (Beyrut: Dâru'l Edvâ, 1990), 29.

[25] Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî (Kuveyt: Dâru İbn-i Kuteybe, 1979), 6-7.

[26] Yûsuf 12/41-43, 50.

[27] Bakara 2/258.

[28] Bakara 2/251.

[29] Enbiyâ 21/78-79.

[30] Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 88.

b. Ebû Süfyan'ın, hilafeti oğlu Yezid'e irsî olarak intikal ettirmesiyle İslâm siyasî düşüncesi ve uygulamaları arasına girmiş; ardılı olan diğer Müslüman devletlerce de sürdürülmüştür. Bununla birlikte monarşi ile hilafet ayrıldığı bir diğer husus ise ehliyet ve liyakattir. Zira monarşilerde ehliyet veya liyakatten ziyade iktidarın sürdürülebilirliğinin sağlanması hedefi ve herhangi bir güç kaybını yahut yönetim değişikliğini engelleme gayesi esastır.

Hulefâ-yı Râşidîn, Emevî veya Abbâsî halifelerinin yönetime geliş ve idare şekilleri birbirinden farklılık arz etse de yönetim meşruiyetlerinin temel dayanak noktaları kabile ve akidedir.^[31] Bu durumun en bariz örnekleri de her üç dönemin ilk halifeleri olan Ebû Bekir b. Kuhâfe, Muâviye b. Ebî Süfyan ve Ebu'l Abbas es-Seffâh'tır (136/754). Söz gelimi Hz. Ebû Bekir yönetimde olmayı talep eden Ensar'a karşı Kureyş'in sosyal statüsü sebebiyle Kureyş'e mensubiyeti ve Hz. Peygamber'e yakın dostluğu itibariyle, Muâviye imametinin Kureyş'e ait olduğu hadisi ve kaza-kader teorisini ortaya atarak halifeliliğe gelişinin Allah'ın takdiri ile gerçekteştiği teziyle, es-Seffâh ise zaten Hâşimî olması dolayısıyla Kureyşliliği kesin olması ve akide düzleminde amcaoğulları Tâlibîler'den daha layık oldukları savıyla hareket etmişlerdir. Her üç önemli dönemin henüz başlangıçlarında kabile ve akide esaslı hareket etmeleri yönetim şeklinin hususiliğine işaret etmekle birlikte kökenleri itibariyle İslâm öncesi dönemin etkilerinin ve izlerinin devamlılığını göstermesi açısından kayda değerdir.

İlk halifeler dönemi teokrasinin, demokrasinin ve monarşinin krallık tarzının varlığına dair işaretler ve kimi yönleriyle benzerlikler^[32] taşınmasına rağmen tam olarak hiçbirisini ihtiva etmemektedir. Monarşinin bir diğer tezahürü olan saltanatın da aynı şekilde ilk devirde olmadığı ve Emevîler döneminde başlayıp sonraki halife/sultanlarca intizamlı olarak tatbik edildikleri söylenebilir. Unutulmamalıdır ki siyasî paradigma öngören diğer bütün siyasî teoriler gibi İslâm siyasî düşünce nazariyesi de kendisine hastır ve kendi tarihi tecrübeleri kapsamında değerlendirilmelidir.

C. Karşıtlık Reaksiyonlarının Yansımaları

Adalet,^[33] liyakat,^[34] emanet, bîat ve istişare^[35] gibi esaslı ilkelere sahip olan İslâm siyasî tahayyülü, yöneticiler tarafından bazen riayet edilip bazen de

[31] Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2020), 398.

[32] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 89-90.

[33] Nisâ 4/58, Hucurât 49/9, Nahl 16/90, Hadid 57/25.

[34] Nisâ 4/58.

[35] Şûrâ 42/38, Âl-i İmrân 3/159.

ihmal edilen ana ilkelerdir. Yukarıda tarihî akışı resmeden malumat ve yönetim biçiminin keyfiyetine dair değerlendirmeler ışığında Hulefâ-yı Râşidîn döneminde bu ilkelerin işleyişinin -asgarî müşterekler olmaları hasebiyle- daha fazla önemsendiği tahmin edilebilir. Ancak hemen her siyasî iktidara karşı olduğu gibi İslâm siyasî tarihinde de otorite karşısı tutumların farklı türlerde sergilendiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Emevîler (Endülüs Emevî Devleti dahil) ve Abbâsîler (Murabıtlar, Muvahhitler vd. gibi vassal olmayan ve olan çağdaş devletler dahil) dönemlerinde geniş bir coğrafyada muhtelif din ve etnik kökenlerden müteşekkil cemiyetlerin birlikte yaşadığı on beş yüzyıllık tarihî ve siyasî deneyime sahip bir din olan İslâm,^[36] aynı zamanda bu uzun zaman diliminde çeşitli yollarla aksettirilen muhalefetin de sergilendiği bir sürece tekabül eder. Bu bağlamda denebilir ki iktidarın olduğu her yerde muhalefet de vardır. Bir diğer deyişle, iktidar ile muhalefet birbirinden ayrılmaz rakip ve yekdiğerine yaşıt iki kavramsal realitedir.^[37]

İslâm siyasî tarihinin ilk dönemlerinden beş asır boyunca varlığını sürdürmüş olan Abbâsîler'in yıkılışına kadarki uzun müddette yönetim karşısı ilk faaliyet/hareketler, *siyâsetten itikâdî boyuta dönüşen muhalefet* olarak tezahür etmiştir. Devamında *askerî çatışma* şeklinde neşvünema bulmuş ve zamanla otoriteyle doğrudan mücadele, yerini sivil toplumda *edilgen bir tavra* bırakmıştır. Hem devlet hem de din adamı olan bürokratların yönetsel görevlerde bulunmalarıyla birlikte de *etkin katılıma* dönüşmüştür. Büyük Selçuklu devlet adamlarının faaliyetleri sonucunda ise aşamalar artık *aktif meşrulaştırma* hüviyetine sahip olmuştur.

1. Siyâsetten İtikâdî Boyuta Dönüşen Muhalefet ve Askerî Çatışma Şeklindeki Tepki

Hulefâ-yı Râşidîn döneminin henüz başlarında halifenin kim olacağı üzerine baş gösteren sorun, yönetim veya uygulama açısından herhangi bir tenkit konusu yapılmamış sadece bu seçimden Hz. Peygamber'in ailesinin haberdar edilmeden gerçekleştirilmiş olduğundan kırgınlık oluşmuştur. Hz. Abbas, Hz. Ali ve taraftarlarının (Hz. Peygamber'e olan yakın akrabalığından kaynaklanan sevenleri) bu konuda beklentilerinin olduğu hatta Hz. Ali'nin altı ay boyunca Hz. Ebû Bekir'e biat etmediği zikredilmektedir.^[38] Dolayısıyla

[36] Hızır Murat Köse, "İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş", *Dîvân* 14/27, (2009), 2.

[37] Hz. Peygamber devri ile Hulefâ-yı Râşidîn döneminin Hz. Osman'ın katline kadar olan sürecini bu bağlamda ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Zira Hz. Osman'ın şehadetine kadar olan zaman diliminde muhalefetin baskın bir şekilde iktidarla rekabet içerisinde olmak veya alternatif sunmak gibi bir mahiyet arz ettiğini söylemek biraz güçtür.

[38] Taberî, *Tarih*, 2/466. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi), 2/371-374.

Ehl-i beyt haricinde de peygamber ailesinden birinin bu göreve getirilmesi yönünde bir beklenti bulunmaktaydı. Bu nedenle İslâm siyasî tarihindeki ilk reaksiyonun, referansını öncelikle siyasetten alıp akabinde dinî cihetlerin ağırlık kazandığı bir siyasî-itikadî muhalefet olduğu söylenebilir. Ne var ki bu süreç henüz peygamberin tesirlerinin kamuoyunda tazeliğini koru(n) duğundan reaksiyon, herhangi büyük bir çatışmaya dönüşmemiştir. Ancak karşıtlığın başlangıcı olmasından ötürü de mühimdir.

Askerî çatışma ve itikadî muhalefet karşıtlığını bütüncül bir bakış açısının oluşabilmesi amacıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Zira askerî çatışma türüne evrilen reaksiyon, kökenleri itibariyle itikadî muhalefete dayanmaktadır. Her ne kadar başlangıç dönemlerinde çok kuvvetli bir karşıtlık olmasa da yahut ilk reaksiyon etkisini o zaman için yitirse de tamamen çözülememiştir. İçeride ve dışarıda meydana gelen yeni gelişmelerle birlikte öncesinden daha etkin ve ikincil tip reaksiyon olan askerî çatışma şeklindeki tepkiyle bütünlüşerek yeniden tezahür etmiştir.

Askerî çatışma şeklindeki tepkiyi de kendi içerisinde ikiye ayırmak gerekmektedir. Ne var ki bu ayırım tepkinin uygulanış tarzından değil; çatışmalar sonucu teşekkül eden yapıların birbirlerine taban tabana zıt gruplar olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, Hâricîler ikincisi ise Şiîlerdir. Hz. Osman döneminde baş gösteren hoşnutsuzluklar, kendisinin katledilmesiyle sonuçlanmış ve sonrasında yaşanacak olan bir dizi olayın da çekirdeğini oluşturmuştur. Hz. Osman'a yapılanların karşılıksız bırakılmaması, mücrimlerin bulunup kendisine teslim edilmesi gibi gerekçelerle Hz. Ali'nin karşısına çıkan ve bîati reddeden Şam valisi Muâviye, olayların seyrindeki en baş aktörlerden biridir. Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) savaşlarıyla ile başlayıp Hakem Olayı (37/657) ile devam eden serencam askeri çatışmanın hat safhaya çıktığı bir dönemdir. Bu sürecin en önemli sonucu ise Hâricîler olarak bilinen dinî ve siyasî görüşleri ve iddiaları bulunan mezheptir.^[39] Öte yandan zaten sosyal hayatta bir tabanı bulunan Şiîlerin de -Hz. Ali tarafında yer alarak o zaman için askerî/siyasî muhalefette bulunmayıp aksine iktidar cenahında olsalar da- bu yoldaki en önemli köşe taşları söz konusu hadiseler silsilesi olmuştur. Hilafetin saltanata dönüştüğü ve toplumsal karşılığında ciddi meşruiyet sıkıntıları meydana geldiği sürecin en önemli olayı Kerbelâ Vak'ası, en önemli isimler ise Yezid ile Hz. Hüseyin'dir. Üç yıl gibi kısa bir süre hilafet görevinde bulunan Yezid'in hilafete geliş

[39] Hariciliğin ne zaman ortaya çıktığı üzerine değerlendirmeler için bkz: Adnan Demircan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 82-95.

yönteminin doğrudan babası tarafından tayin edilmesi yoluyla gerçekleştiğinden iktidarına karşı ciddi muhalefet gerçekleşmiştir. Kerbelâ hadisesi de bu muhalefetin somutlaşmış olayıdır. Zira Hz. Hüseyin onun hilafetini en başından beri onaylamamış ve bunun farkında olan Yezid de bu girişimin önünü kesmek istemiştir. Sonuçta başarılı da olan Yezid ve komutanları peygamber ailesinden birçok kişiyi şehit etmiştir. Vak'a sonucunda Şiilik olarak bilinen mezhep, aynı zamanda siyasî bir gruba da dönüşmüştür ve Şiiler en temel doktrinlerini de Kerbelâ üzerine kurgulamıştır.^[40]

Hâricîler ve Şiiler, iktidara karşı tehditlerini türlü isyanlarla sürdürmüşlerdir. Emevîler döneminde Zeyd b. Ali ve Nâfi' b. Ezrak öne çıkan isimler iken Abbâsîler döneminde ise Muhammed b. Abdullah el-Hasanî en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim b. Abdullah el-Hasanî'dir.^[41] Nihayetinde temel doktrinleri ve tarihî akış gereği birbirlerine rakip iki temel mezhep, yönetim karşıtlığındaki askerî çatışmanın iki esas grubunu teşkil etmişlerdir ve ortak noktaları devamlı başkaldırıyla otoritenin yıpratılarak yok edilmesidir.^[42]

2. Edilgen Tavır

Askerî çatışma şeklindeki iktidar karşıtı isyanlar devam ederken aynı dönemlerde bir diğer reaksiyon teşekkül etmeye başlamıştır. Bu reaksiyon türünde yönetici kesime karşı herhangi bir tehdit oluşturacak faaliyette bulunulmasa da iktidarı yansıtan veya bu kesime yakınlığı hissettirecek idarî bir görev de alınmamıştır. Sivil eğitim alanında yürütülen faaliyetlerle ilmî çalışmalarda bulunulmuş ve günümüzde Hanefilik, Hanbelilik ve Mâlikîlik olarak bilinen fikhî-amelî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en önemli temsilcileri ise Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel ve Mâlik b. Enes'tir. Üç önemli fikhî ekolün kurucuları ve temsilcileri olan her üç ismin müşterek yanı; öne çıkan simalar olmalarına rağmen siyasî gündem ve gelişmelerden imtina ederek bizzat kendilerinin muhalif hareketlere öncülük etmekten uzak durmalarındır. Burada haddizatında kendilerinin liderlik ettikleri bir oluşumun olmadığı kaydını özellikle belirtmek gerekmektedir. Zira Ebû Hanîfe Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik karşı bir isyan başlatan Zeyd b. Ali el-Hüseyinî'ye (121/739) gerek maddî gerekse manevî olarak desteklediği

[40] Her yıl Muharrem ayında Şiilerce düzenlenen programlarda susuzluk, zincirle bedeni dövme vb. şeklinde sergilenen tutumlar bu durumun en bariz göstergelerinden biridir. Böylelikle yaşanan hadisenin zihinlerde canlı tutulması hedeflenmektedir. Metin And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 17-24.

[41] Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), s. 165.

[42] Nevin Abdülhâlık bu durumu zâlim iktidarla yardımlaşmama, saltanattan uzaklaşma, fıkıh ve hadis ilimlerinin incelenmesine doğru bir yöneliş olarak değerlendirir. Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, 261-266.

bilinmektedir.^[43] Onlar toplumsal alana ağırlık vererek sürgit devam eden çekişmelerden uzak bir tavır takınmışlardır. Böylelikle sivil tâlime daha fazla önem verilmiştir. Ne var ki durumun böyle olmasına rağmen istenilen mânâda bir uzak durma eylemi gerçekleş(e)memiştir. Zira ‘Kur’an mahluktur’^[44] savıyla meşhur Mihne Dönemi’nin muhalif kanadını temsilen sembol isim haline gelen Ahmed b. Hanbel, bu savı kabul etmediği gerekçesiyle Abbâsi halifesi Me’mun döneminde işkencelere maruz kalmıştır.^[45] Aynı şekilde İmam Mâlik de cebren yapılan yeminin hükmünün geçersizliğine dair fetvası^[46] sebebiyle bir diğer Abbâsi halifesi Mansûr tarafından potansiyel tehlike olarak görülmüş ve kendisine baskı yapılmıştır.

Edilgen tavrın temsilcileri olarak öne çıkan isimler ve yürüttükleri faaliyetler siyasî tahayyüle yeni bir konum kazandırmış olmakla birlikte iktidarla olan münasebetleri de oldukça girifttir. Zira her ne kadar siyasî gündemden uzak durulmaya çalışılsa da iktidar tarafından gözetim altında tutulmaya ve iktidarın menfaatleri doğrultusunda yön verilmeye çalışılmıştır. Zaman zaman da yine bu minvalde toplumsal meşruiyetin sağlanabilmesi hatta batıl kabul edilen gruplarla mücadele edilebilmesi amacıyla fetva^[47] alınarak otoriteyle bütünleşmesi sağlanmıştır.

3. Etkin Katılım

Etkin katılım reaksiyonunun temel özelliği, otoritenin gücünün kabulüyle birlikte karar kılıcı mercinin (halife) verdiği/vereceği hükümlere tesir etmek istemesidir. Otorite-güç ve meşruiyet ilişkisi bağlamında zamanla yönetim karşıtlılığının aldığı tavır, bir önceki dönemin muhalefet anlayışını yansıtan edilgen tavidan bağımsız olmamakla birlikte mutasyona uğramış yeni yüzüdür. Zira fikhî-amelî mezheplerin teşekkül aşamalarında ve kurucu düşünürlerinin prensipleri arasında idarî görevlere karşı mesafe bulunmaktaydı ve ilmi/eğitimsel çalışmalara odaklanılmıştı. Ancak bu durum zamanla hafiflemiştir. Hanefî ekolün önemli bir diğer temsilcisi Ebû Yûsuf 167/782 yılına kadar idarî

[43] Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 10/134.

[44] İngiliz Şarkiyatçı Watt, Kur’an’ın mahluk olduğu savı üzerine çarpıcı bir yorum getirmektedir. Buna göre ‘eğer iddia ve dönem başarılı bir şekilde kabul ettirilmiş olunsaydı Kur’an’ın hükümlerinin ilerleyen süreçlerde lağvedilebilmesinin yolu açılacaktı’. Watt Montgomery, *İslâm Felsefesi ve Kelamı*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 93.

[45] Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi) 30/26-28.

[46] Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm’da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Abdülkadir Şener (İstanbul: Hisar Yayınları, 1983), 503.

[47] Yönetimi 380-422/991-1031 yıllarına rastlayan Abbâsi halifesi el-Kâdir’in Hanbelî mezhebi esaslı itikat genelgesinin politik ve mezhebi değerlendirmesi için bkz: Muhammed b. el-Muhtar eş-Şankûtî, *Haçlı Seferlerinin Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 90.

kesimden uzak durmasına rağmen yaşadığı maddî zorlukların da etkisiyle Halife Mehdî döneminde kadılık görevine başlamış ve Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde ise hukukî işlerin en üst makamı mesabesinde yeni ihdas edilen *Başkadılık (kâdî'l-kudat)* kurumunun idaresine getirilmiştir. Aynı şekilde Abbâsî Devleti'ni çok ciddi bir ihtisaslaşma sürecine sokan Halife Reşîd'in isteğiyle *Kitâbu'l-Harâc* isimli eserini kaleme almıştır. Eserde sürgit devam etmekte olan idarî yapının meşruiyeti tartışılmamakta ve bürokratik gelişmelerin hat safhasının yaşandığı dönemde hilafet, bir müessese olarak ele alınmayıp şahsın nitelikleri ve mesuliyetleri üzerinden izah edilmektedir. Tavsiye niteliğinde verilen bütün nasihatler de -Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720) dışında- Hulefâ-yı Râşidîn dönemindedir.^[48]

İslâm düşünce geleneğinde siyasî literatür açısından kaynaklık eden disiplinlerden biri de felsefedir. Tercüme faaliyetlerinin tüm hızıyla sürdüğü Beytülhikme'de düşünsel zenginliğin yaşanması felsefî alanda da devam ettirilmiştir. Fizik, kimya, astronomi ve felsefe alanında yapılan çevirilerin de etkisiyle Kindî, İbn Sîna, Fârâbî gibi önemli İslâm felsefesi düşünürleri yetişmiştir. Konumuz itibarıyla, şehirleri erdemli ve erdemsiz olarak ikiye ayırdıktan sonra erdemli olan şehirlerin yöneticilerinde bulunması gereken hasletlere yer verdiği *Siyasetü'l-Medeniyye* ve *Medînetü'l-Fâzıla*^[49] gibi eserleriyle ön plana çıkan Fârâbî, bu minvalde kurucusu olduğu nübüvvet teorisiyle İslâm siyasî tahayyülüne farklı bir perspektiften yaklaşılabilmesinin önünü açmıştır. Bu teoriye göre insan mesul bir varlıktır ve bu mesuliyetinden kaynaklı olarak da ilahi desteğe ihtiyacı vardır. Böylelikle mesuliyet kendi içerisinde hür olmayı barındırdığından özgürlük problemi gündeme gelmiş ve siyasî geleneğe bu kanaldan dahil olmuştur. Adalet ilkesinin yerine gelmesi için de sorumlu varlığa tanrısal bir dokunuş gerekmektedir. Bunun için de peygamberler gönderilmiştir ve peygamberler, birer filozof/kraldırlar.^[50]

Nübüvvet teorisinin mimarı olan Fârâbî, aynı zamanda Bizans kuvvetleriyle giriştiği mücadeleler sonucu başarılar elde eden ve bu muvaffakiyetler neticesinde kendisine Abbâsî halifesi el-Müttakî Lillâh (ö. 357/968) tarafından *Seyfûddeve (Devletin Kılıcı)* ünvanı verilen Hammâdî Emiri Ali'nin hizmetine girmiştir.^[51] Siyasî bir nazariye ortaya koyan İslâm filozofu, bu yönüyle

[48] Ebû Yüsuf Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l Harâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 6-17.

[49] Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 107.

[50] Ömer Türker, "İslâm Siyaset Düşüncesinin Yeniden İnşası Üzerine Bir Deneme", *İslâm Siyaset Düşüncesi Geleneği*, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak, (Ankara: İlem Kitaplığı, 2018), 53.

[51] Haluk Alkan, "İslâm Siyasî Düşüncesinde Otorite Kavramı", *İslâm Siyaset Düşüncesi Geleneği*, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak (Ankara: İlem Kitaplığı, 2018), 110.

idareye etken katılım reaksiyonunun temsilcisi konumunda yer alır. Ne var ki, idarî görevde bulunmalarına rağmen ya Ebû Yûsuf'un temsil ettiği fikhî ekol baskı altına alınarak resmîleştirilmeye çalışılmış ya da Fârâbî gibi bir süre sonra bizzat kendisi emirin gözünden düşmüştür. Dolayısıyla her iki ayrı disiplinin aynı usulle kat ettikleri mesafe istenilen sonuca -zımnem de olsa- ulaşamamıştır.

4. Aktif Meşrulaştırma

İslâm siyaset tecrübesinin geçirmiş olduğu sürecin bir diğer yansıması ise aktif meşrulaştırma reaksiyonudur. Bu reaksiyona göre askerî çatışma, yönetici kesimden uzak durma veya halifenin sadece kararlarına etki edebilme şeklindeki tavırların aksine siyasetle bütünleşmiştir ve idarî kararların içtimâî mânâda meşruiyetinin sağlanmasını gaye edinmiştir. İç yönetimde Büveyhîlerin Abbâsî idaresini ele geçirdiği, dışarıda ise Bâtını/İsmâilî karakterli bir devlet olan Fâtımîler'in en baş rakip addedildiği bir zaman diliminde, otorite ile iletişim şekli de kabuk değiştirerek bütünleştirici ve meşrulaştırıcı bir tavra dönüşmüştür. Söz konusu reaksiyonun en öne çıkan temsilcileri ise Nizâmü'l-Mülk ve Mâverdi'dir.

Dokuz yıl Alparslan'a yirmi yıl da Alparslan'ın oğlu Melikşâh'a vezirlik yapan ve genelde İslâm siyasî tarihi özelde ise İslâm-Türk medeniyeti açısından mühim bir komunda olan Nizâmü'l-Mülk, siyasetçiliği ve eğitimciliğinin yanında aynı zamanda bir din adamıdır. Bürokratik görevini sürdürdüğu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın talebi üzerine yöneticilere tavsiye niteliğindeki^[52] *Siyasetname*^[53] isimli 51 fasıldan (bölüm) oluşan eserini kaleme almıştır. Tarihî malumat ve biyografik verilerin yanında iktidar-din ilişkisinin idarî kesimde nasıl algılandığına dair oldukça spesifik bilgilerin yer aldığı eserde, '*Padişahın dindar olması gerektiği, din ile padişahın tıpkı ikiz kardeş gibi oldukları*^[54] söylenerek din ve devletin özdeş tutulduğu; '*Melik, inkâr ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalamaz*^[55] ilkesi vaz' edilerek de sultanın yani devletin dayanağının adalet prensibi olduğu vurgulanmak istenmiştir. Her iki ilke de ilk bakışta dinî yönden yekdiğerinin çelişđi gibi görünse de esasında birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Zira zaten sultanın dindar olması

[52] Ebû Ali Hasan b. Ali b. İshâk Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 24.

[53] *Siyasetname* türünde kaleme alınan eserlerin kökenlerinin Hint-İran geleneklerine dayandığına dair değerlendirmeler için bkz: Halil İnalçık, *Kutağgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri* (Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları, 2000), 259-271.

[54] Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 72.

[55] Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 28.

gerektiği belirtilirken, melikin adaletle hükmetmesi telkininde de teorisini dinden alan bir adalet anlayışının savunulduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde din ile iktidarın temelde özdeş kabul edilmesi de zımnen her iki kurumun arasında bir değerler hiyerarşisine tâbi tutulduğunu göstermektedir. Buna göre asıl olan dindir ve devlet dine tâbidir. Ancak böyle bir bağın kurulmuş olmasının, tam tersi durumun gerçekleşme ihtimalini de içerisinde barındırdığı unutulmamalıdır.

Nizâmü'l-Mülk'ün *siyasetnamesinde* dikkat çeken bir diğer yön de edilgen tavır içerisinde değerlendirdiğimiz hukuk ekollerıyla girilen yeni bir ilişki boyutudur. Buna göre *Sultan-ı Şehid* olarak zikredilen Alparslan'ın mutaassıp bir Hanefî olduğu ve bilhassa günümüzde Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında zikredilen Şafîlere şiddetli davrandığı ifade edilmektedir. Öyle ki Alparslan, *kendi mezhebinde pek ciddi olması sebebiyle Şafî mezhebinde olmayı bir kusur saymaktadır.*^[56] Hatta böyle bir tavır takınmasından ötürü kendisi de Şafî mezhebi muhaddislerinden olan^[57] Nizâmü'l-Mülk de endişe ve korku duyduğunu dile getirmektedir.^[58] Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarını elinde bulunduran en önemli iki ismin, hukuk ekollerine intisap etmeleri, hatta zaman zaman aşırıya kaçan tavırlar sergilemeleri, onların yönetimlerine doğrudan veya dolaylı olarak meşruiyet kazandırmayı hedeflediklerini hissettirmektedir. Aynı zamanda ekollerin benimsenmesi, dolaylı da olsa onların aktif meşrulaştırmanın araçları addedildiğini ve edilgen tavırdan daha farklı bir bağlama girildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. İlerleyen süreçlerde ise hukuk mekteplerinin iktidarla ilişkileri kemiyet bakımından değişikliğe uğrayacaktır. Bâtînî-İsmâîlî tehlikeye karşı mücadele bağlamında Sünnî fıkıh ekollerini tek çatı altında toplayan Nizâmü'l-Mülk, kurmuş olduğu *Nizâmiye Medreseleri*'yle de yukarıda bahsetmiş olduğumuz 'edilgen tavrın' dinamiği olan eğitim faaliyetlerini resmîleştirerek hukuk mekteplerini idareyle ilişkilerinde farklı bir boyuta taşımıştır.

Amelî-fikhî ekollerin otoritelerce benimsenmesinin bir diğer vechesini de ekollerin kendi içerisinde dinamikliğini kaybederek zamanla statik bir yapıya bürünmesi oluşturmaktadır. Böyle bir durum, söz konusu ekol/lerin haliyle ilmî veya siyasî eleştirilere daha fazla maruz kalmasının önünü açmış ve muhalefetin iktidarla olası mücadelesinde ekollere karşı da tavır alınmasını zorunlu kılmıştır.

[56] Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 112.

[57] Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 17.

[58] Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, 112.

Aktif meşrulaştırma şeklindeki reaksiyonda öne çıkan bir diğere isim de Mâverdî'dir. Abbâsi hilafetinin hızla sembolik bir mahiyet arz etmeye başladığı bir dönemde halife Kâim Biemrillâh'ın (ö. 467/1075) hizmetinde bulunan Mâverdî, yaşadığı dönemde hilafetin giderek tehlikeye düştüğünü hissettiğinden Kâim Biemrillâh'ın şahsında hilafet kurumunu müdafaaya girişmiştir. Bu bağlamda halife ve halifeliğın keyfiyetleri hakkında malumat sunmasının yanında fey, namazlara imam tayini, ganimet, hac emirleri, adli işler, suçlar ve hadler, hisbe teşkilatı gibi birbirinden farklı disiplinlerin konusu olan mevzulara yer verdiği *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* isimli 20 bölümden oluşan eserini kaleme almıştır. Söz konusu eser hilafet meselesiyle alakadar bilgiler sunarak başlamakta ve halife seçimini, beş kişinin^[59] iradesiyle mümkün olabilen bir farz-ı kifâye^[60] olarak görmektedir. İlk anlamda bu beş kişinin onaylamasıyla da (biât) geride kalan Müslüman halkın biât etmesinin mecbûri olduğunu ifade etmektedir.^[61] Böyle bir tavır ise henüz başlangıç aşamasında dahi yönetsel karar ve uygulamaların meşruiyetinin sorgulanamayacağı hükmünün ilk habercisi olarak kabul edilebilir. Mâverdî'nin hilafet meselesine bu şekilde bir yaklaşım sergilemesi, onun hizmetine girdiğı idarî yapının aktif olarak yanında yer almasının etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Mâverdî, Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harâc*'ının aksine hilafeti bir şahsın nitelikleri olarak değil; bir kurum olarak ele almaktadır. Aynı şekilde bu konuda verdiği misallerin tamamını Emevî ve Abbâsi halifelerinden getirmesi de Ebû Yûsuf'tan ayrıldığı bir diğere yönüdür.^[62] Mâverdî'nin uygulamış olduğu bu metod kendisinden Hanbelî fakih Ebû Ya'lâ el Ferrâ (ö. 458/1066) gibi *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* yazarlarına -ki Ebû Ya'lâ Kâim Biemrillâh'ın hizmetinde bulunmuştur- ve eserlerine etki ettiğ[i]^[63] gibi aynı zamanda İslâm düşünce geleneğinin semereleri olan İslâm müesseselerinin teşekkül ve gelişim dönemlerine dair yapılan çalışmalara da kaynaklık etmektedir. Bununla birlikte Mâverdî'nin, Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Bağdâdî (ö. 429/1037-38) gibi Eş'arî kelimcilerinin *Şîa'ya reddiye olarak yazdıklarının yoğun bir hülâsasından ve kelim sahasındaki bir tartışmanın fıkıh diline aktarmaktan öte bir şey yapmadığı*^[64] şeklindeki değerlendirme esasında onun özgün bir yapı ortaya koymadığı

[59] Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 6-7.

[60] Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 4.

[61] Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 5.

[62] Alkan, "İslâm Siyasî Düşüncesinde Otorite Kavramı", 115.

[63] Subhi Salih, *İslâm Kurumları*, 13.

[64] Câbiri, *Arap Siyasal Aklı*, 27.

izlenimini uyandırmaktadır. Zira istifade ettiği kaynaklar^[65] mevcut haliyle iktidarın yanında yer alan^[66] ve otorite karşıtı olan gruplara reddiye şeklinde kaleme alınmış eserlerdir. Hilafetin Kureyş'e ait olma(ma)sı meselesinde açık ifadelerle 'İmamlar Kureyş'tendir.'^[67] hadisini zikretmektedir.^[68] Bu hadisin kelimeler ve fıkıh otoritelerince kabul edilerek eserlerinde yer bulmasından ötürü Mâverdî, hem kendi döneminin halifelerinin hem de kendisinden öncekilerin Kureyş'ten olduğunu tasdik etmek suretiyle yönetimlerine meşruiyet kazandırmaktadır. Aynı zamanda yukarıda da belirtildiği üzere Mâverdî hakkında Câbirî tarafından serdedilen "onun kendisinden önceki kelamcıların tartışmasını fıkıh diline aktardığı" savını da doğrular niteliktedir. Zira söz konusu hadis ilmî sahadaki otoritelerce çok yüksek düzeyde kabul görmüştür.^[69]

Görüldüğü üzere hem devlet yöneticilerine yakın bir konumda olan hem de dönemin şartları gereği ortak tehdide karşı mücadele eden iki önemli simanın, otoritenin aldığı/alacağı kararlara tesir edebilme gayesinin yanında, bundan daha önemli bir mahiyet arz eden idarî kararların meşruiyetini sağlamada müşterek hareket ettikleri söylenebilir.

Sonuç

İslâm siyaset geleneği, siyasî bir nazariyeye sahiptir ve bu, teorinin hayata geçirilmesini öngörür. Temeline adalet ilkesini yerleştirmiş olmakla birlikte herhangi bir siyasî rejim veya yönetim biçimi ortaya koymamıştır. Böylelikle tarihi süreç içerisinde vaz' ettiği esas ilkeler doğrultusunda zamanın

[65] Muhammed b. Tayyip b. Muhammed el-Bâkîllânî, *et-Temhîd fî'r-Reddî ale'l-Mülhîde ve'l-Muattıla ve'r-Râfîda ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* (Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkîyye, 1957), 238-318; Abdulkâhîr b. Tâhîr el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 270-294.

[66] Öyle ki Bâkîllânî, Büveyhî hükümdarlarından Adudüddeve'nin talebi üzerine ilim meclislerine iştirak etmiş, kadılık görevinde bulunmuş ve hatta hükümdarın oğlu Simnânüddeve'nin eğitiminden mesul tutulmuştur. Halife Kâdir-Billah'la temas halinde bulunan Bâkîllânî, bizzat onun tarafından Bâtınîlerle mücadele edilmesi gayesiyle çeşitli vazifeler verilmiştir. Ridvan Özdiñç, *İtikat ve Siyaset* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 29. Dolayısıyla hem halife hem de Büveyhî hükümdarı ile yakın ve çok yönlü ilişkisinden ötürü usta diplomatlığı da göz önünde bulundurulduğunda kendisinden rivayette bulunan Mâverdî ve onun görüşleri değerlendirilirken bu husus da (Bâkîllânî'nin otorite ile münasebeti) dikkate alınmalıdır.

[67] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1989), 5/71.

[68] Mâverdî bu konuda şunları söylemektedir: "Halife soy bakımından Kureyş soyundan olmalıdır. Zira bu hususta hadis-i şerif mevcuttur. Geçmişteki Müslümanlar bu konuda fikir birliğine varmışlardır. Her ne kadar bazı hukukçularca tenkit edilmişse de insanların hepsi sonunda kabul etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir Ensâr'ın devlet başkanı olarak Sa'd b. Ubâde'ye biat etmesi üzerine Sakîfe günü Ensâr'a, Peygamber (s.a.v) 'Devlet Başkanı Kureyş'tendir.' hadis-i şerifini delil getirmiştir." Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 5.

[69] Bu konudaki söz konusu hadisi kabul eden alimlerin görüş ve kaynakları için bkz: M. Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği" *AÜİF Dergisi* 23, (1978), 173-183.

gereklarine uygun idarî biçimin ihdas edilmesinin önünü açmıştır ki bu ilkeler adalet, liyakat, emanet, biat ve istişaredir. Hulefâ-yı Raşidîn devrinin hariç tutulursa genel manada bu prensiplere harfiyen uyul(a)mamış ve ilerleyen süreçte çeşitli yansımaların görülmesine sebebiyet vermiştir.

Adil devlet, erdemli şehir, sorumlu insan üçlemesiyle özetlenebilecek İslâm siyasî tahayyülü, adalet, erdem ve mükellefiyet sabiteleri üzerine kurulmuştur ve biri diğerini gerektirmektedir. Söz gelimi devletin varlığı, şehri ve şehir içerisindeki en önemli unsur olan insanın mevcudiyetini zorunlu kılar. Ancak efdal olan devletin adil, şehrin erdemli, insanın da sorumluluk sahibi olmasıdır. Ne var ki devletin zalim, şehrin erdemsiz ve insanın teklifi yüklenmekten imtina etmesi gibi tam tersi bir durumun oluşması da ihtimal dahilindedir. Bu bağlamda bir vasfın eksikliği diğer vasfın oluşmasının önünü tıkarken; bir sıfatın var olması da diğer sıfatın oluşmasını gerekli ve zorunlu kılar. Böylece yönetim biçiminin adil olmadığı, erdemsiz şehirlerin neşvü-nema bulduğu zaman dilimlerinde insanın mükellefiyetinin bulunmadığı sonucuna ulaşılabileceği gibi doğrusal olarak, tersi süreçlerde de teklifin (sorumluluk) kesinliği neticesine ulaşılabilir. Aynı şekilde yönetilen insanın teklifi yüklenmeyi reddettiği vakitlerde yöneten devletin adil, yaşadığı şehrin de erdemli olmasını bekleyemez. Bir başka ifadeyle, yöneten ve yönetilen (toplumlar ve yaşadıkları mekanlar) arasındaki ilişkinin tamlığı veya eksikliğinin geçer şartı her bir ilkenin tek tek mevcudiyeti iken; yeter şartı bahsi geçen ilkelerin toplu bir şekilde ve aynı anda var olmasıdır. Bununla birlikte istisna hallerin de meydana gelebileceği göz ardı edilmemelidir. Söz gelimi Harre Vak'ası bu kabildendir. Zira bu hadise adil olmayan bir düzene karşı teklifi yüklenen Medine ahalisinin takındığı bu tavır Emevî yönetiminin sert yüzüyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Nihayetinde, Hulefâ-yı Raşidîn döneminden Moğol İstilâsına kadar geçen zaman zarfında Müslümanlar arasındaki yöneten-yönetilen veya iktidar-muhalefet ilişkisini dört ana reaksiyon olarak sınıflandırmak mümkündür: İtikâdî muhalefet ve askerî çatışma şeklindeki tepki, edilgen tavır, etken katılım ve aktif meşrulaştırma. Klasik döneme dair yapılan bu sınıflandırma çerçevesinde, her bir reaksiyonun kendi içerisinde yine kendisine has özellikleri barındırmakta olduğunu ve söz konusu sürecin temsilcileri olan isimlerin (Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf, Fârâbî, Mâverdî, Nizâmü'l-Mülk) yaşamış oldukları dönemlerin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel durumlarını göz önünde bulundurmamak gerektiği unutulmamalıdır. Çalışmada vaz' edilen sistematik dışında farklı tarz ve başlıklandırmalarla yahut Cüveynî, Gazzâlî, İbn Teymiyye ve İbn Haldûn gibi

isimlerle genişletilerek çeşitli yönlerden değerlendirmelere tâbi tutulabileceği de ifade edilmelidir. Bu sayede İslâm siyasî tahayyülü bağlamında gelenekle sahih bir irtibat kurmanın yolu ve bugün için sağlıklı çözüm/ler üretmenin metodu üzerindeki bilinmezlik alametleri nispeten kaldırılmış olur.

Kaynakça

- Alkan, Haluk. “İslâm Siyasî Düşüncesinde Otorite Kavramı”. *İslâm Siyaset Düşüncesi Geleneği*, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak, Ankara: İlem Kitaplığı, I. Basım, 2018.
- And, Metin. *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Apak, Âdem. *H. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr b. Tâhîr. *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Bâkîllânî, Muhammed b. Tayyip b. Muhammed. *et-Temhîd fi'r-Reddi ale'l Mülhîde ve'l-Muattıla ve'r-Râfîda ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkîyye, 1957.
- Belâzûrî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l Eşrâf*, thk. Abdülaziz ed-Dûrî, Beyrut, 1978.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*, İstanbul: İSAM Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1989.
- Câbiri, Muhammed Âbid. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Mana Yayınları, 2020.
- Demircan, Adnan. *Hariçilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Ebü Zehrâ, Muhammed. *İslâm'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*. çev. Hasan Karakaya vd. İstanbul: Hisar Yayınları, 1983.
- Ebü Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *Kitâbu'l-Harâc*, Beyrut: Dâru'l Ma'rîfe 1979.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. “Ali”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/371-374.
- Fiğlalı, “Hâricîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fayda, Mustafa. “Hulefâ-yı Râşidîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Gecit, Mehmet Salih. *Sahâbe Döneminde Siyaset*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. “İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *AÜİF Dergisi* 23 (1978).
- Hançabay, Halil İbrahim. “Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi* 18 (2014).
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Şiri, Beyrut: Dâru'l Edvâ, ts.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn ‘Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî ve Abdü'l-Hafız eş-Şelebi), (IV cilt) Kahire.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebû'l Hasan Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed. *el-Kâmil fi'l-Târîh*, (thk. Ebû'l Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut, 1982.
- İnalçık, Halil. *Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyaset Nazariye ve GeleneKleri*, Ankara: Türk Kùltürü Araştırmaları, 2000.
- Köse, Hızır Murat. “İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Dîvân* 14/27 (2009), 1-19.
- Kutub, Muhammed. *Mezâhibu Fikriyye Muâsıra*, Mısır: Dâru'ş-Şurûk, 2001.
- Mâverdü, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî. İstanbul: Bedir Yayınları, 2018.
- Mustafa, Nevin A. *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Ayrışığı Kitapları, 2001.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen. *Fıraku'ş-Şîa* Beyrut: Menşûrâtü'r-Rizâ, 2012.
- Nizâmülmülk, Ebû Alî Hasan b. Alî b. İshâk. *Siyasetnâme*. çev. Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Özdinç, Rıdvan. *İtikat ve Siyaset*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Salih, Subhi. *İslâm Kurumları*. çev. İbrahim Sarmış. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevi-Hâşimî İlişkileri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şankıtî, Muhammed b. el-Muhtar. *Haçlı Seferlerinin Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*. çev. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Şankıtî, Muhammed b. el-Muhtar. *Sahabe Arasındaki Siyasî İhtilaflar İbretler & Öğütler*. çev. Mahmut Aktaş. İstanbul: Çıra Yayınları 2017.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu'l Umem ve'l Mulûk*, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2012.
- Türker, Ömer. “İslâm Siyaset Düşüncesinin Yeniden İnşası Üzerine Bir Deneme”. *İslâm Siyaset Düşüncesi Geleneği*, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak, Ankara: İlem Kitaplığı, I. Basım, 2018.
- Uyar, Gülgün. *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “*Ebû Hanîfe*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/134. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Watt, Montgomery. *İslâm Felsefesi ve Kelamı*, (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Pınar Yayınları, Çev 2004.
- Yücesoy, Hayrettin. “*Mihne*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yiğit, İsmail. *Emeviler*, Ankara: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2019.

İslâm Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi

The Decisive Effect of Religion on the
Economic Life in Pre-Islamic Mecca

Hasan Kılıç*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 28 Ekim 2021/Date Received: 28 October 2021

Kabul Tarihi: 16 Aralık 2021/Date Accepted: 16 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hasan Kılıç)

Bu çalışma, "Mekkî Ayetlerde Servet Tasviri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/ Res. Assist. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences hkilic@comu.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5192-3444

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Mekke halkının ticarete yönelmesini sağlayan en önemli etken beldenin tarım ve hayvancılık yapmaya izin vermeyen arazi yapısı ve iklimidir. Coğrafi şartlardaki bu olumsuzluğa rağmen kutsal mekân Kâbe'nin Mekke sınırları içerisinde yer alması, belde halkını bölge insanı nezdinde farklı ve ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Sahip oldukları bu prestijden istifade eden Mekke halkı, dinin inanç ve ibadet boyutuyla ilgili çeşitli kurallar belirlemiştir. Bu kuralların önemli bir bölümü ekonomiye katkı sağlayan unsurlardan oluşmaktadır. Öyle ki bölgedeki tüm insanların güven içerisinde seyahat edebildikleri hac mevsiminde ekonomik faaliyetlere dayalı çeşitli pazarlar kurmuşlardır. Bu pazarlara daha fazla katılım sağlayabilmek için, savaş ve kan dökmenin yasak olduğu haram ayları, nesî uygulaması ile senenin alışveriş yapmaya müsait zaman dilimlerine tehir etmişlerdir. Aynı zamanda Kâbe'yi bölgedeki çeşitli kabilelere ait putlardan oluşan bir mâbede dönüştürerek, putları ziyaret edenlerin hediye takdimini zorunlu hale getirmişlerdir. Mekke'ye hac görevini ifa için gelen insanların tatbik etmeleri gereken kurallarda da ekonomiye kaynak sağlayan anlayışın izlerine rastlanmaktadır. Bu yönüyle makale İslâm öncesi Mekke'deki dinî hayat ve ritüellerin ekonomik faaliyetlerle olan ilgi ve ilişkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarih, Mekke, Dinî Hayat, Ekonomi, Haram Aylar.

Abstract

The most important factor that enables the people of Mecca to turn to trade is the land structure and climate of the town, which does not allow agriculture and animal husbandry. Despite this negativity in its geographical conditions, the fact that the holy place Kaaba is located within the borders of Mecca brought the people of the town to a different and privileged position in the eyes of the people of the region. Taking advantage of this prestige that they have, the people of Mecca have determined various rules regarding the dimension of faith and worship of religion. An important part of these rules consists of elements that contribute to the economy. So much so that they have established various markets based on economic activities during the pilgrimage season, where all people in the region can travel safely. In order to be able to participate more in these markets, they postponed the haram months, where war and bloodshed are prohibited, to the time periods of the year that are suitable for shopping with the practice of nasî. At the same time, they turned the Kaaba into a temple of idols belonging to various tribes in the region, making it compulsory for those who visited the idols to present gifts. There are traces of the understanding that provides resources for the economy in the rules that people who come to Mecca to perform their pilgrimage must apply. With this aspect, the article aims to determine the relation and interest of religious life and rituals in Mecca before Islam with economic activities.

Keywords: History, Mecca, Religious Life, Economy, Forbidden Months.

Giriş

Çorak ve kurak bir vadi üzerine kurulan Mekke'nin müreffeh belde konumuna yükselişi, şehrin kuruluşundan itibaren vuku bulan çeşitli süreçlerle ilişkilendirilebilir. Bu süreçlerin bir kısmı Fil Hadisesi ve îlâf gibi Mekke halkının lehine gelişen olay ve hadiselerle ilgili tarihî nitelik arz ederken, bir kısmı ise şehrin sahip olduğu dinî potansiyelden ileri gelmektedir. Mekkeliler diğer bölge halkları karşısında kendilerini farklı ve üstün kılan bu süreçleri konumlarını pekiştiren birer kazanım haline getirmeyi başarabilmişlerdir. Nitekim bu başarının bir yansıması olarak dinî sahada kural koyma izin ve yetkisini uhdelere vererek bölge halkları üzerinde tahakküm kurmuşlar, bunun yanı sıra atalardan tevarüs edilen dinî inanç ve pratikleri işleyen ekonomik çarkla uyumlu bir vasıtaya dönüştürmüşlerdir. Bölgeye hâkim dinî atmosfer ve buna paralel din kisvesi adı altında icra edilen çeşitli ritüeller doğal olarak yoğun bir ekonomik hareketliliği beraberinde getirmiştir. Bu sebeple dinî unsurların belde insanının zihninde yaptığı çağrışım, mânevî olmaktan ziyade maddî ve ekonomik önceliğe tekabül etmektedir.

A. Hac Mevsiminde Tertip Edilen Ticarî Organizasyonlar

Kureys'in en önemli geçim kaynağını şüphesiz ticaret oluşturmaktadır. Îlâf ile başlayan süreçle beraber ticaretin bir ayağı, muhtelif ülke ve beldelerle gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlere, diğer ayağı ise Mekke ve civarında kurulan pazar ve panayırlara dayalıdır. Sayıları on ile on üç^[1] arasında değişen ve "Esvâku'l-Arab"^[2] tabiri ile tesmiye edilen bu panayırların büyük bir kısmı savaş ve çatışmanın yasak olduğu haram aylarda, diğerleri ise bu aylar haricindeki herhangi bir zaman diliminde düzenlenmiştir.^[3] Haram aylar içerisinde telakki edilen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayları^[4] aynı zamanda, insanların ibadetlerini yapma maksadıyla Mekke'ye geldikleri hac dönemlerini de kapsamaktadır. Civar beldelerin yanı sıra İran, Hîre, Hint hatta Çin gibi uzak ülkelerden bile birçok yabancı tüccarı bölgeye çekebilen bu pazarların

-
- [1] Ahmed b. Ebî b Ya'kûb Cafer b. Vehb b. Vâzıd el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emîr Muhnâ (Beyrût: y.y., 2010), 1/325; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî, *Kitâbü'l-ezmine ve'l-emkine*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 382.
- [2] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Kitâbü'l-muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater (Haydarâbâd: y.y., 1942), 263; Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükri b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/264; Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dumaşkî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1973), 193.
- [3] Merzûkî, *Kitâbü'l-ezmine*, 382; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 73.
- [4] Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yayıncılık, 2011), 1/199.

birçoğuna katılım, muhafız birlikler sayesinde mümkün olabilmifştir.^[5] Zira can ve mal emniyetini sağlayacak herhangi bir siyasi otoritenin olmadığı bu coğrafyada meydana gelebilecek saldırı ve yağma girişimleri ancak söz konusu birlikler tarafından engellenebilmektedir.

Ukâz, Râbiye, Mecenne, Zülmecâz, Netât ve Hacer hac mevsiminin sağladığı güven ortamından yararlanılarak ihdas edilen panayırlardır.^[6] Bunlar içerisinde yarımadanın muhtelif bölgelerinden hac maksadıyla gelen birçok insanın katılabilmesine imkân sağlaması açısından Mekke'nin civar beldelelerinde art arda düzenlenen Ukâz, Mecenne, Zülmecâz panayırları ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim bu panayırların ilki olan Ukâz, Zilkâde hilalinin görülmesiyle başlamakta ve bu ayın yirmisine kadar devam etmektedir. Zilkâde ayının yirmisinde ise Mekke'nin güneyine doğru on iki mil uzaklıktaki Merrûzahrân denilen yerde Mecenne panayırı kurulmaktadır.^[7] On gün boyunca süren bu pazarın sona ermesiyle beraber Arafat'ın yaklaşık birkaç kilometre uzağında Zülmecâz panayırı başlamaktadır.^[8] Zilhicce hilalinin görülmesiyle kurulan bu pazar, terviye gününe^[9] kadar devam etmektedir. Terviye gününün başlamasıyla birlikte ise tertip edilen bu pazarlar sona ermektedir. Artık Arafat ve akabinde uğranılan Mina'da alışveriş yasak hale gelmektedir.^[10]

Mekke çevresinde kurulan bu pazarlar sayesinde hac dönemlerinin yoğun bir ticarî hareketliliğe sahne olduğu görölmektedir. Nitekim Tâif ile Nahle arasındaki bir vadide yer alan,^[11] Mekke'ye gelen ve Yemen'e giden ticarî yolların geçiş güzergâhı üzerinde bulunan, ayrıca mezkûr pazarların en büyüğü olan Ukâz, birçok yabancı tüccarı kendisine çekmeyi başarabilmiştir. Öyle ki bu pazara hac ziyareti için gelen Hevâzin, Gatafan, Huzâa, Mustalîk gibi muhtelif kabilelerin yanı sıra Hîre ve Kinde ölkelerinden birçok tacir

[5] Merzukî, *Kitâbü'l-ezmine*, 382; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1980), 2/1008.

[6] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266-268; Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, 1/326; Merzukî, *Kitâbü'l-ezmine*, 385-388.

[7] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Abdülmelik Abdullah Düheş (b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003), 1/283; Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdi er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1977), 5/58-59.

[8] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/284.

[9] "Haccın rükûnlarından Arafat vakfesine çıkışın başlangıcı olan Zilhicce ayının sekizinci günüdür. Terviye hac menâsikinin ifasına başlanılan ilk gün olması bakımından önem taşımaktadır." Salim Öğüt, "Terviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/520.

[10] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm*, (Bağdat: y.y., 1413/1993), 7/377-380.

[11] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142.

de iştirak etmiştir.^[12] Buraya gelen tüccarlar beraberlerinde Yemen'den elbise; Suriye, Irak ve Habeşistan'dan deri, silah, parfüm gibi ticarî mallar, yağ ve üzüm gibi gıda maddeleri getirerek bunların satışını yapmışlardır.^[13] Mahalli ve uluslararası fuar özelliğini yansıtan bu ticarî etkinlikler sayesinde Kureyşli tacirler çöllerden ve uzak diyarlardan Mekke'ye gelen insanlara ihtiyaç duydukları çeşitli ürünler satmışlar, buna mukabil onların yanlarında getirdikleri malları satın almışlardır. İhtiyaçları haricinde ellerinde kalan malları ise büyük potansiyele sahip ticaret kervanları ile Irak ve Şam pazarlarına götürmüşlerdir.^[14] Dolayısıyla Kureyş'in ihraç edeceği ticarî malların büyük bir kısmı hac aylarında kurulan pazarlar ve ticarî organizasyonlar vasıtasıyla temin edilmiştir.

Abdullah b. Abbas'ın (öl. 68/687-88) Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayurlarının, Câhiliye döneminde kurulan pazarlar olduğunu, Müslümanların hac mevsiminde buralarda ticaret yapmayı günah sayması sebebiyle “*Hac mevsiminde ticaret yaparak Rabbinizin lutuf ve keremini talep etmenizde herhangi bir sakınca yoktur...*”^[15] âyetinin inzâl edildiğini belirtmesi,^[16] mezkûr pazarların bölge ekonomisindeki işlev ve önemini gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu gerçekten hareketle hac mevsimlerinde tertip edilen ticarî organizasyonların hac ibadetinin bir parçası haline geldiği, Mekke ve civar bölgelerin ekonomik gelişimine katkı sağladığı, elde edilen gelirlere de doğal olarak en büyük payı Kureyşli tacirlerin aldığı rahatlıkla söylenebilir. Esasen Fil Hadisesi'nden yaklaşık on beş yıl sonra kurulan Ukâz pazarının,^[17] Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde bölge nezdinde Kureyş lehine gelişen olumlu imajdan yararlanılarak ihdas edilmiş olması da muhtemeldir. Bu bağlamda hac mevsiminin Kureyş'in en fazla gelir ve kazanç elde ettiği zaman dilimleri olduğunu söylemek gerçeğin ifadesinden başka bir şey olmasa gerektir.

B. Putlar İçin İcra Edilen Ritüeller

Bölgede tevhid inancını dumura uğratabilecek sürecin hangi gelişmeler sebebiyle meydana geldiğini tam olarak tespit mümkün gözükmesine de putperestliğin Mekke'deki serüveninin Huzâalılar'ın şehre hâkimiyetiyle başladığı görüşü

[12] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; Merzukî, *Kitâbü'l-izmîne*, 385.

[13] Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticarî Hayat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 24.

[14] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/381.

[15] el-Bakara 2/198.

[16] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mahmud Muhammed Nassar (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), “Tefsir”, 34 (No. 4519), “Hac”, 151 (No. 1770), “Büyü”, 35 (No. 2098); Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 54-55.

[17] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/380.

umumiyetle kabul edilmiştir. Bu bağlamda şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Huzâalılar'ın lideri Amr b. Lühay ağır bir hastalığa yakalandığında tedavi maksadıyla Suriye'nin Belkâ denilen bölgesine gelmiş, burada yaşayan halkın putlar aracılığıyla yağmur istediğini, düşmana karşı bu nesnelere yardım talep ettiğini öğrenince bu inancı Mekke'ye taşımak için Hübel isimli putu Kâbe'nin çevresine dikmiştir. Böylelikle Amr b. Lühay'ın telkinleriyle halk putperestlik inancını benimsemiştir.^[18] Hz. Peygamber'in "Amr b. Lühay'ı cehennemde bağırıqlarını sürüklerken gördüm"^[19] şeklindeki söz ile Hz. İsmail'in dinini ilk değiştiren kişi olarak onu göstermesi^[20] ve yine "Bahîre", "Sâibe", "Vasîle", Hâmî" gibi kelimelerle isimlendirilen,^[21] Kur'an'da da tahkire konu olan ritüellerin^[22] Amr b. Lühay aracılığıyla ihdas edildiğine dair beyanatları,^[23] mezkûr kişinin şirk inancının yayılma sürecinde aktif rol oynadığını destekler mahiyettedir.

- [18] Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995), 8; Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Naci İbrahim Süveyd (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/50; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/307; İmâdüddîn Ebi'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdî'l-Hasan et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1417/1997), 3/187; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 2/200. Amr b. Lühay'ın Kâbe'ye ilk putu getiren kişi olup olmadığı konusundaki yorumlar için bk. Mehmet Azimli, *Câhiliyye'yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 62-63.
- [19] Buhârî, "Menâkıb", 9 (No. 3522); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sâlih*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), "Küsûf", 9 "Cennet", 50.
- [20] Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 8; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/50; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Riyâd: Dâru Tayyibe, ts.), 7/177.
- [21] Bu kelimeler İslâm öncesi dönemde doğurganlık özelliklerine veya ilahlarına sundukları adaklara konu olması bakımından deve ve koyunlara verilen isimlerdir. Buna göre Câhiliye Arapları bir dişi devenin beş defa doğurması ve sonuncusunun da erkek olması halinde, devenin kulağını yarar ve ona binmeyi haram sayarlardı. Bahîre ismi verdikleri bu hayvan bir daha hiçbir şekilde otlaktan ve su içmekten kovulmazdı. Bazen bir adam "eğer şu yolculuğumdan sağ-salim dönersem veya şu hastalıktan şifa bulursam, benim şu devam sâibe olsun" diye bir tür adak adar ve onu kendisinden yararlanmanın haram olma noktasında aynen bâhire gibi sayardı. Bir koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa ilahların olurdu. Eğer hem erkek hem de dişi doğurursa, dişiden dolayı erkeği de kurban etmezler "bu dişi, kardeşini kurtardı" anlamında hayvana vasîle derlerdi. Bir erkek devenin dölünden on batın elde edildiğinde ise Araplar "artık sırtını korudu" manasında deveye hâmî derler, ona binmezler, yük yüklemezler, onu su ve otlaktan menetmezlerdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el Müzeydî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/66; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/56-57; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1433/2012), 1/639; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrût: Dâru'l-Kelâmî't-Tayyib, 1419/1998), 1/480; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 3/36-39.
- [22] "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir hüküm koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar." el-Mâide 5/103.
- [23] Buhârî, "Menâkıb", 9 (No. 3522); Müslim, "Cennet", 51; Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Münemmak fi ahhârî Kureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fâruk (Beyrût: İlmü'l-Kütüb, 1405/1985), 328.

Bölge halkının Kâbe'yi kutsama amacına matuf alışkanlık haline getirdiği bazı eylemlerinin de putperestliğin Mekke'de kök salmasına yol açmış olması muhtemeldir. Nitekim Mekkeliler'in yolculuk yapacakları zaman Kâbe'nin kutsallığına hürmeten kendilerine uğur getirmesi için yanlarına birkaç taş aldıkları, konakladıkları herhangi bir yerde bu taşların etrafında tavaf ettikleri bilinmektedir. Bu davranış zamanla hoşlarına gitmeye başlamış, asıl dinlerini unutarak, tevhid inancını tahrif etmişlerdir.^[24] Bu bilgidен hareketle Mekke'de benimsenen pagan kültürünün sadece dış dayatmalardan kaynaklanmadığı, bölge halkının yapacakları uzun ve bir o kadar tehlikeli yolculuklar için kendilerine sığınak arama, yardım dileme, sağ salım işlerini halletme gibi farklı temayüller sebebiyle ortaya çıkmış olabileceği söylenebilir.

Bölge coğrafyasında Hanifler'in yanı sıra Yahudi ve Hristiyanlar önemli bir yekün oluştursa da bölgede hâkim renk putperestliktir. Kâbe ve çevresinde çeşitli kabilelere ait üç yüz altmış civarında putun muhafaza edilmesi^[25] bunun bariz örneğidir. Esasen Kâbe'nin putlardan müteşekkil bir müze haline gelmesi Cürhümlüler'in bu kutsal mekânın saygınlığını zedeleyecek eylemleri sebebiyle Mekke'nin bozulan imajını düzeltme gayesi taşımaktadır. Dolayısıyla Amr b. Lühay'ın bütün Arap kabilelerinin putlarının buraya taşınmasına öncülük ederek ortak bir pagan kültürü oluşturması, bölge nezdinde Mekke'nin prestij ve ticarî potansiyelini artırma çabası olarak değerlendirilebilir.^[26] Zira kendilerine ait putları ziyaret etmek için birçok insanın Mekke'ye akın etmesi ve burada yapacakları ticarî muameleler hem bu kabilelerin hem de Kureş'in ekonomik hacminin artması anlamına gelmektedir.

Bununla beraber Mekke'de profesyonel, uzman bir din adamı sınıfının varlığından söz etmek mümkün değildir. Sadece hicâbe veya sidâne adı altında Kâbe'nin ya da Hübel Lât, Menât Uzza gibi meşhur putların bulunduğu mabetlerin açılıp, kapanması, örtülerinin değiştirilmesi, takdim edilen hediyelerin muhafazası gibi maddî mekânların korunmasına ilişkin hizmetleri ve birtakım ritüelleri icra eden kişilerin varlığından söz edilebilir.^[27] Bu tür

[24] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/60-61; el-Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 6; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/51; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 3/187-188; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 2/200.

[25] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/191-192; Buhârî, "Meğâzî", 50 (No. 4287), "Tefsir", (No. 4720); Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014), "Tefsir", 18 (No. 3138).

[26] Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (2014), 12.

[27] Putlara özgü sidâne hizmetini yürüten kabilelerin ayrıntılı listesi için bk. İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/64-65; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/54-55.

vazifeler ise din hizmetlerinde ihtisaslaşmayı gerektirecek dinî bir makam vasfını hâiz değildir.^[28] Buna rağmen Câhiliye dönemindeki dinî görünümlü birçok ritüelin tatbik sahası bulduğu, daha da önemlisi bunların her birinin ekonomik zemine dayandığı söylenebilir.

Meselâ yolculuğa çıkma, savaşa girme, ticarî bir faaliyete iştirak etme gibi kişi için önem taşıyan herhangi bir meselenin hayırlı olup olmadığını öğrenme maksadıyla yapılan fal okları çekme adeti “ezlâm”, Câhiliye dönemindeki tatbik edilen en yaygın uygulamalar arasında gösterilebilir. Fal oku çekecek kişi Hübel isimli putun yanına gelir, orada bulunan görevliye yüz dirhem gümüş para takdim ederdi. Bu şamadan sonra üzerinde “evet-hayır” ya da buna benzer çeşitli ibarelerin yazılı bulunduğu fal okları çekilerek, yapılacak eylemin hayırlı olup olmadığı tespit edilirdi. şayet çekilen fal oklarından istediği karar çıkmamışsa, ertesi gün daha güzel ve kıymetli bir hediyeyle oradaki görevli vasıtasıyla puta takdim ederdi.^[29] Buraya takdim edilen yüklü miktardaki hediyelerde, putların hizmet ve sorumluluğunu üstlenen kişi ve kabilenin de belirli bir pay hakkı vardı.^[30] Bir tür kâhinlikle özdeşleştirilebilecek bu uygulama, Mekke’de Cumahoğulları’nın ileri gelenlerinden Safvân b. Ümeye’nin sorumluluğu altındaydı.^[31] O, bu işten bol para kazandığı için, Hz. Peygamber’i kendisine rakip görmüş, kabilesiyle birlikte İslâm’a muhalif cenahın ön saflarında yer almıştır.^[32] Bu bilgilerden hareketle müşriklerin bütün din mensupları tarafından özel önem atfedilen Hz. İbrâhim ve İsmail peygamberleri ellerinde fal oklarıyla Kâbe duvarına resmetmelerini,^[33] ciddi gelir getiren, hatta rant sağlama aracı haline geldiği anlaşılan bu ritüelin kadim bir gelenekten kaynaklandığı izlenimi uyandırarak, mezkûr eylemi meşrulaştırma ve teşvik etme maksadına matuf bir davranış olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla dönemin zihniyet anlayışı kutsal sahaya ilişkin malzemede keyfi bir şekilde tasarruf yapma yetkisini kendinde görmekte, bunun en bariz belirtisi olarak dinî değerleri istismara yeltenmektedir.

[28] Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 129.

[29] Ayrıntılı bilgi için bk. Kelbî, *Kitâbü’l-esnâm*, 28; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/188; Âlûsî, *Buluğu’l-ereb*, 3/66-67.

[30] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/214.

[31] Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti’âb fî ma’rifeti’l-ashâb* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1427/2006), 1/433; şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, thk. şuayb el-Arnâvut (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1402/1982), 2/567.

[32] Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Daveti*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 1/213-214; Sami Kilinçli, *Mekki Surelerde Mü’min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 110-111.

[33] Buhârî, “Enbiyâ”, 9 (No. 3352); “Meğâzî”, 50 (No. 4288).

Putlara takdim edilen hediyeler sadece fal oku çekme ritüelinden ibaret değildir. Birçok kabile hac döneminde Kâbe'deki putları ziyaret eder, kurbanlar keser, adaklar sunar, elbise, kılıç gibi muhtelif eşyaların yanı sıra altın, gümüş gibi mücevherler de bırakırdı.^[34] Mugîre b. Şu'be ve Ebû Süfyan'ın tüm Araplarca saygı gören Sakîf kabilesinin meşhur putu Lât'ın yıkımını gerçekleştirdiklerinde altın ve değerli taşlardan müteşekkil büyük bir hazine bulmaları,^[35] putların gerçekten o dönem için önemli bir gelir kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Sakîfliler'in şehirleri kuşatıldığında Müslüman olmaları halinde putların tahrip edilmemesini şart koşmaları, bu teklifin kabul görmemesi sebebiyle en azından bir aylık süre istemele-ri,^[36] putlar vasıtasıyla elde ettikleri gelirlerini kaybetmeme, paylaşma ve zimmetlerine geçirme gibi kaygılardan neşet ediyor olmalıdır.

İslâm öncesi dönemde putlara hediye takdimi, gönüllülük esasına bağlı olmayan zorunlu bir ibadet kapsamında telakki edilirdi. Câhiliye Arapları sahip oldukları hayvanları veya hasat mevsimi geldiğinde mahsullerini, Yüce Allah'a ve putlara ayrılanlar olmak üzere iki kısımda pay ederlerdi. Şayet Yüce Allah'a tevdi edilen pay daha verimli ve fazla olursa "Allah zengindir, ihtiyacı yoktur, putumuz ise fakir ve muhtaçtır" diyerek onu putun hissesiyle değiştirirler, puta ayrılan pay fazla olursa buna dokunmazlardı.^[37] Yani taksimat sırasında Yüce Allah'tan ziyade putlar için tahsis edilene daha fazla önem verirlerdi.^[38] Zira Yüce Allah'a ayrılan kısım yoksullara, Mekke'ye gelen misafirlere ikramda bulunmak için harcanırken, putların payına düşen hisseler ise mâbedin hizmetiyle uğraşan görevlilere tahsis edilirdi. Bunun yanı sıra putlar başlı başına ticarî bir meta özelliğine de sahipti. İslâm öncesi dönemde fazla olmamakla beraber ticareti yapılan mallardan birisi de putlardı. Ebû Cehil'in oğlu İkrime İslâm'dan önce put ticareti ile temayüz eden sima olarak bilinirdi.^[39]

Putlara gösterilen tazim maksadıyla birçok ritüelin ihdası, Mekke ve civar toplumların dindar bir yapıya sahip olduğu kanaati uyandırsa da onların kutsadıkları bu nesnelere karşı saygısızlıklarını izhar eden eylemleri de

[34] Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 18; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/54; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/198; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 6/235; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/908.

[35] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 6/234.

[36] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Fazıl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.), 3/99.

[37] Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 43; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/52; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli, *er-Ravzü'l-ümmüf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/170.

[38] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/998.

[39] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/195.

zaman zaman yaşanmıştır.^[40] Yapılan bu saygısızlıkların toplumda büyük bir infial yarattığını ya da en azından tepkiyle karşılandığını gösteren herhangi bir olay zikredilmemiştir. Dolayısıyla Kureyş açısından putlar, insanların kendilerine bağlandığı ve uğrunda canlarını seve seve feda etmeye razı olduğu kutsal varlıklar değildir. Müşriklerin putları ve kutsadıkları nesnelere, her şeyden önce servet kaynağı ve Mekke ekonomisinin dayanağıdır.^[41] Bu sebeple her yeri muhtelif kabilelere ait putlar ve kutsallaştırdıkları fetişlerle doldurmak müşriklerin en büyük amaçlarından birisi olmuştur. Zira put sayısının artışı demek, kazançlarının da o oranda artışı anlamına gelmektedir. Bu bakış açısının yansıması olarak nübüvvetin ilk yıllarında müşriklerin Hz. Peygamber'e bir yıl kendi putlarına, diğer yıl ise Yüce Allah'a kulluk etme teklifinde bulunmaları,^[42] aynı şekilde Kâbe'nin duvarlarında Hz. İsa ve Meryem tasvirine yer vermeleri,^[43] daha büyük kitleye ulaşmayı hedeflediklerini gösteren ipuçlarıdır.

Kureyş'in İslâm davetine karşı geliştirdiği olumsuz reaksiyonun izlerini dinî algılardan ziyade ticarî kaygılarda aramanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira İslâm'ın tevhid öğretisi Allah'tan başka hiçbir varlık ve objeye ulûhiyet vasfı yüklemeyi kabul etmez. Bu sebeple Kureyş'in İslâm'ı benimsemesi, Kâbe'de bulunan üç yüz altmış putun bir anda prestijinin sıfırlanması, buralardan elde edilen gelirlerin, sahip oldukları imtiyazların ortadan kalkması gibi riskleri beraberinde taşımaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in getirdiği davetin amansız düşman olarak telakki etmesindeki en büyük etken Kureyş'in ekonomik çıkarları olmalıdır.

C. Haram Aylar ve Nesî Geleneği

Kur'an-ı Kerim'de "eş-şehru'l-harâm"^[44] veya bu ifadenin çoğul formu olan "el-eşhuru'l-hurum"^[45] tabirleriyle karşılık bulan haram aylar; savaşın, kan dökmenin hatta kavga etmenin yasaklandığı kutsal aylar şeklinde tanımlanmaktadır. Haram aylar, kamerî takvimin on bir, on iki ve birinci ayları olan Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ayları ile senenin yedinci ayını teşkil eden Recep

[40] Câhiliye Araplarının putlara karşı sergiledikleri saygısız tavır ve davranışlar hakkında geniş bilgi için bk. Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 35-41; Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 110-111.

[41] Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 127.

[42] Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 374; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl* (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010), 488.

[43] Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 9 (No. 3351).

[44] el-Bakara 2/194, 217; el-Mâide 5/2, 97.

[45] et-Tevbe, 9/5, 36.

ayını kapsamaktadır.^[46] Bu ayların ilk üçü art arda gelmesi sebebiyle birbirini takip eden manasında “serd”, Recep ayı ise tek başına ayrı bir zaman dilimine ait olduğu için münferid anlamındaki “ferd” kavramıyla tesmiye edilmiştir.^[47]

Hız. İbrâhim döneminin dinî bakiyelerinden biri olarak tevarüs edilen bu kadim geleneğin saygınlığının zedelenmemesi için azami gayret gösterilmiştir. Mezkûr aylarda kardeşinin veya babasının katili ile karşılaşan kişinin herhangi bir saldırı ve hakaret eyleminde bulunmaması, bu saygınlığın boyutlarını gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir.^[48] Gerçekten de savaşların sürekli olarak devam ettiği, saldırganlık, baskın ve yağmaların kol gezdiği, insanların keyfi istekleri, kinleri ve asabiyetleri peşinde sürüklendiği böyle bir coğrafyada haram ayların gelişyle, bölge tam anlamıyla barış ve huzur ortamına girmektedir.^[49] Bunun yanı sıra bazı kabilelerin imtiyazlı statüye sahip olmaları bu geleneğin tatbik sahasının genişletilmesini sağlayacak uygulamaların ihdas edilmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim “besl” olarak isimlendirilen uygulamaya göre Gatafan, Kays, Avf ve Mürre gibi muhtelif kabileler dört aylık süreye bir dört ay daha ekleyerek, sekiz aylık dönemi haram kapsamında telakki etmişlerdir. Kendilerine tanınan bu avantaj sayesinde de sekiz ay süresince Arap coğrafyasında istedikleri beldelere emniyet içerisinde gidebilme imkânına kavuşmuşlardır.^[50] Diğer taraftan senenin hiçbir ayına kutsallık ve dokunulmazlık vasfı izafe etmeyen, başka bir deyişle bütün ayları eşit sayarak, herhangi bir ayırmı yapmayan Esed, Tay, Has’am gibi bedevilerin yanı sıra Tağlib, Şeybân, Abdülkays, Kudâa, Lahm ve Cüzzam gibi Hıristiyan olan kabilelerden de söz etmek mümkündür. Bunlar haram ay geleneğini kabul etmedikleri için senenin bütün zaman dilimlerinde savaşmak, kan dökmekte herhangi bir mahzur görmemişlerdir. Bu itibarla kendilerine helal sayanlar anlamında “el-muhallûn”^[51] lakabı verilmiştir.

Esasen bu gelenek, uzak beldelerdeki insanların hac ve umre gibi ibadetleri yerine getirmesi maksadıyla ihdas edilen bir uygulamadır. Zira haram ayların başlangıcı kabul edilen Zilkâde ayında savaş ve rekabet ortamından uzaklaşarak bir nevi niyet tazelemesi yapılmakta, Zilhicce’de hac menasiki yerine getirilmekte, Muharrem ayında ise güven ve emniyet içerisinde

[46] İbn İshâk, *es-Sîretü’l-nebeviyye*, 1/42; İbn Hişâm, *es-Sîretü’l-nebeviyye*, 1/31; Merzukî, *Kitâbü’l-ezmine*, 165; Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 70.

[47] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/471.

[48] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/471; Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 70.

[49] Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, 1/219; Adem Apak, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat)* (İstanbul: Kur’ân Araştırmaları Merkezi, 2017), 193.

[50] İbn Hişâm, *es-Sîretü’l-nebeviyye*, 1/64; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/907.

[51] Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/326; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/474-476; Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 80-81.

beldelere dönüş sağlanmaktadır. Senenin ortasındaki Recep ayı da umre maksadıyla Mekke'ye gelenlerin hemen hemen aynı sahneleri tecrübe ettiği bir zaman dilimidir.^[52] Arap kabileleri bu dönemin sağladığı barış ortamından istifade ederek Mekke'ye gelmekte, hac günlerinden önce ve sonra tertip edilen panayırlarda alışveriş yapma imkânına sahip olmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi meşhur panayırlar bu dönemlerde kurulmaktadır. Bunlar haricinde Recep ayının bir ve beşinci günlerinde Suhâr panayırı düzenlemekte, buraya daha önceki ticarî organizasyonlara katılmayan kimseler iştirak etmektedir.^[53] Mahallî bir özellik taşıyan Hubâse de Recep ayında tertip edilen panayırlar arasındadır.^[54] Dolayısıyla haram aylar sadece dinî değil ekonomik gaye ve menfaatlere de hizmet eden bir fonksiyona sahiptir.

Kureyş açısından ise bu geleneğin sağladığı avantajın diğer kabilelere kıyasla bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Zira bu dönemde Mekke hem yarımadanın dört bir yanından gelen insanları ağırlamakta, hem de Mekkeli tüccarlar dış bölgelerdeki pazarlara iştirak etmektedir. Bu açıdan haram aylar Kureyş'in ekonomik faaliyetlerine büyük ivme kazandırmıştır. Gerçi ilâf ile Mekke halkı, dış bölgelerde ticaret yapma hakkını senenin tüm aylarında sürdürürebilme imtiyazına sahip olsa da haram aylarda bölgede tesis edilen güven ortamı, şehir kapasitesinin olağanüstü artışı sağlamış, buna paralel bir biçimde ticarî muamelelerde de yoğun bir hareketlilik kendini göstermiştir. Muhtemelen Kureyş elde ettiği gelirlerin aslan payını bu dönemdeki iktisadî hareketliliğe borçludur. Bu sebeple Araplar arasındaki savaş ve mücadeleye dayalı rekabet ortamı belirli bir zaman aralığında da olsa minimize etme amaçlanmış, bu aylar içerisinde patlak veren savaşlar mezkûr geleneğin saygınlığını çiğneme teşebbüsü kapsamında değerlendirilerek "ficar"^[55] kavramı ile isimlendirilmiştir.

Öte yandan kabile savaşlarının sıradan bir hale geldiği baskın ve yağmaların adeta geçim vasıtası olarak görüldüğu böyle bir coğrafyada Zilkâde ayından Safer ayının başına kadar üç ay savaşsız, kavgasız durmaya tahammül edebilmek gerçekten imkânsızdır.^[56] Bu engeli aşabilmek için keyfi

[52] Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2011), 2/441; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/477.

[53] Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/325; Merzukî, *Kitâbü'l-ezmine*, 382-383.

[54] Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 70.

[55] Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, "fcr", *Tâci'l-luğğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Tâmir (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2009), 872; Cemâleddîn Ebi'l-Fadl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr el-Ensârî, "fcr", *Lisânu'l-Arab*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 3/626.

[56] Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, 113; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 190.

şekilde herhangi bir aydaki haram olma vasfı başka bir döneme ötelenerek söz konusu aydaki kutsallık zırhı ortadan kaldırılmakta, bu sayede yasaklanan fiiller meşru hale getirilmektedir. “Nesî” adı verilen bu uygulama kısacası herhangi bir ayın haramlığını başka bir aya tehir etmek anlamı taşımaktadır.^[57] Meselâ, Muharrem ayı helal kabul edilerek Safer ayı haram kılınmıştır. Eğer Safer ayının da helal kılınmasına ihtiyaç duyulursa bu defa da Rebülevvel ayı haram kabul edilmiştir.^[58]

Zamana yapılan bu müdahaleler sadece Araplar arasında cari olan savaşları sürdürme gayesi için ihdas edilmiş değildir. Esasında bu uygulama ile hac ibadetinin ifasına tahsis edilen haram ayları düzenleme gibi bir amaç hedeflenmektedir. Zira kamerî takvimin esas alındığı bu dönemde aylar, hilalin görülmesine göre belirlendiği için hac zamanı, senenin bütün mevsimlerini dolaşarak bazen kış ortasına, bazen de en sıcak mevsime denk gelebilmektedir. Bu mevsimlerde de doğal olarak insanlar Mekke'yi ziyarete gelmemekte dolayısıyla da ticaretten beklenen kâr elde edilememektedir. Bilhassa yaz aylarında seyahat çok zorlaşmaktadır.^[59] Bu sebeple hac zamanını tarım ürünlerinin mahsullerinin toplandığı, havanın mutedil, ticaret ortamının ise müsait olduğu mevsimlere sabitlemek için nesî uygulaması ile kamerî takvim şemsî takvime uyarlanmıştır. Bu uygulama ile Muharrem ayı Safer ayının yerine kaldırılarak ve bütün aylar bulunmaları gereken yerden bir ay geriye atılarak, haram ayların yerleri değiştirilebilmiştir.^[60]

İslâm öncesi dönemde mezkûr uygulamaya sıkça başvurulduğu ve bazı kişilerin bu görevi yürütmekten sorumlu olduğu bilinmektedir. “Nâsî” şeklinde isimlendirilen ve ilk defa Kalemme tarafından yürütülen, daha sonraları da muhtelif kişiler aracılığıyla İslâm'a kadar sürdürülen bu uygulamanın işlerlik kazanması için hac vazifesinin yerine getirildiği kutsal mekânlar seçilmiştir. Bu bağlamda hac vazifesini tamamlayan halk Mînâ'da beklemekte, nâsî şayet nesî yapacaksa halka yüksek sesle hitap ederek Muharrem ayını helal, Safer ayını ise haram kıldığını bildirmektedir.^[61] Böylelikle oradaki halk önümüzdeki

[57] Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, “nse”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 2009), 640; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Halebî, “nse”, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrüt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 4/167.

[58] Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 3/71.

[59] Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 241.

[60] Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/105. Nesî uygulamasının sebepleri ve yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kur'ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018), 48-52.

[61] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/31; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 156-157; Merzukî, *Kitâbü'l-ezmine*, 67-68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/235; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 3/72-73; Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, 113-114.

yıl ifa edecekleri hac ibadetinin zamanını öğrenmekte ve hazırlıklarını buna göre yapmaktadır.

Haram aylar konusunda gösterilen hassasiyetin titizlikle devamını amaçlayan Yüce Allah, aynı geleneğin uzantısı kapsamında değerlendirilebilecek nesî uygulamasını ise inkârcılığı arttıran bir eylem olarak tasvir etmiştir.^[62] İlâhî sahaya müdahale etme yetkisini kendinde gören zihniyetin izlerini ele veren bu uygulama, aynı zamanda ibadetin aşkın boyutunu devreden çıkararak, onu sadece maddî menfaatlere hizmet eden bir araç mesabesine indirgemiş, böylelikle de asli amacından tamamen soyutlamıştır. Kamerî takvim esas alınarak belirlenen haram ayların senenin tüm mevsim ve dönemlerine isabet etmesi gerekirken, nesî formülü ile bu gelenek korunuyormuş izlenimi uyandırılmakta, böylelikle de bu aylar belirli tarihlere sabitlenmektedir. Halbuki söz konusu gelenek güvenliğin en önemli nimet olarak algılandığı bu coğrafyada mezkûr dört ayda tesis edilen barış ve huzur ortamı sayesinde en azından insanların hac ve umre vazifelerini yerine getirmelerini kolaylaştırmak için ihdas edilmiş, bu dönemlerde yapılan ticaret de aynı bakış açısının bir yansıması olarak meşru kılınmıştır. Muhtemelen bu mevsimlerde kurulan panayırlardan yahut birçok insanın toplanma yeri haline gelen Mekke ve civarında yapılan ticarî muamelelerden sağlanan kâr ve kazançların çok yüksek düzeylerde seyretmesi ya da bu gelirlerin kaybedilmesinden duyulan endişe, din kisvesi altında nesî uygulamasının icat edilmesine sebep olmuştur.

D. Kureyş'in İhdas Ettiği "Hums" Müessesesi ile İlgili Pratikler

Uluslararası ve bölgesel ticareti uhdesinde bulduran Yemen'in Habeş ve İran gibi muhtelif devletlerin işgaline uğraması, ticaret güzergâh yollarının Mekke'ye intikaline, mezkûr faaliyetlerin de Kureyş tüccarları aracılığıyla yürütülmesine sebep olmuştur. Bunlara ilaveten Kâbe'nin kutsallığı, her yıl çok sayıda insanın hac ve umre ibadetlerini eda etme maksadıyla buraya gelmesi, Mekke'nin dinî önem ve saygınlığını gittikçe arttırmıştır.^[63] Dinî ve ticarî niteliğiyle temayüz eden Mekke'nin bu potansiyelini Habeşistan'ın güdümündeki Yemen'e taşımak için harekete geçen Ebrehe, "Kulleys" adında bir mâbed yaptırmış, ancak bu mekân Kâbe ile rekabet edebilecek ilgiyi asla yakalayamamıştır. Bölge nezdinde Mekke'nin saygınlık ve itibarını ortadan kaldırmanın ancak Kâbe'yi yıkmakla mümkün olacağını düşünen

[62] et-Tevbe 9/37.

[63] Ahmet Çelebi, *İslâm Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*, çev. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997), 130-131.

Ebrehe,^[64] fillerden müteşekkil ordusuyla hareket ederek Mekke önlerinde kadar gelmiş, ancak meydana gelen mûcizevî olay neticesinde büyük bir hezimete uğramıştır.^[65]

Hız. Peygamber'in doğduğu yıl gerçekleşen mezkûr hadise,^[66] Arap coğrafyasında gerçekten çok büyük yankı uyandırmış, Mekke ve orada meskûn olan halkın prestiji bir hayli artmıştır. Nitekim Araplar, Yüce Allah'ın onların düşmanlarını yok etmesi, baskı ve zulümlerinden kurtarması sebebiyle Kureyş'i Allah'ın yakınları anlamına gelebilecek "ehlullâh" tabiri ile tavsif etmişlerdir. Ayrıca bu olayla Arapların Kâbe'ye, haram aylara karşı olan saygıları gittikçe artmış, bölgede Kureyş inancının Allah'ın en sevdiği din olduğu şeklindeki düşünce yaygınlık kazanmaya başlamıştır.^[67] Kureyş kendileri ve şehirleri lehine gelişen olumlu atmosferden yararlanarak Hz. İbrâhim'in soyundan geldiklerini, bu kutsal şehrin halkı olduklarını, Kâbe'ye hizmet etme gibi saygın görevleri yerine getirdiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu aşamadan sonra hiçbir grubun kendilerinin ulaştığı bu mertebeye ulaşamayacağına kanaat getirerek, dinî ritüellerle ilgili bazı kurallar ihdas etmişlerdir.

İhdas ettikleri bu kuralları ise Kureyş'in yanı sıra onlarla evlilik suretiyle akrabalık kuran çeşitli kabileleri "hums" ya da "ahmesi",^[68] bunların dışında yer alan kabileleri ise "hill" çatısı altında isimlendirdikleri iki farklı sınıfa göre düzenlemişlerdir. Buna göre ahmesilerin ihramlı iken kutsal belde olan Harem'in dışına çıkmamaları ve Arafat vakfesi yapmamaları,^[69] ihramda buldukları süre içerisinde süt ve süt ürünlerinden imal edilen gıda maddelerinden istifade etmemeleri, yünden yapılmış çadırlarda oturmamaları, yine bu süre içerisinde evlerine kapılarından değil de ancak evlerinin arka tarafından ya da tavan kısmında açtıkları deliklerden girmeleri gerekmektedir.^[70]

[64] Efgâni, *Esvâku'l-Arab*, 107.

[65] "Rabbinin fil ordusuna ne yaptığını görmedin mi? Onların kurduğu tuzakları boşa çıkarmadı mı? O ordunun üzerine balçaktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi ve onları yenilmiş ekin yaprağı haline getirdi." el-Fil 105/1-5. Fil Hadisesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/41-50; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/30-36; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 70-79; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/342-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/140-149; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/312-317.

[66] Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 2/155-156; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/355.

[67] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/50; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/265; Süheyli, *er-Ravzü'l-ünüf*, 1/132.

[68] Hums kapsamına giren kabilelerin ayrıntılı listesi için bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/269-270; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 178-179; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/363-364.

[69] "İnsanların akın ettiği yerden (Arafat) siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Elbette Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir." el-Bakara 2/199.

[70] "...Evlere arkalarından girmek iyilik kapsamında mütalaa edilebilecek bir davranış değildir. Esasen iyilik Allah'ın buyruklarını ciddiye almaktır. O halde evlere kapılarından girin ve ebedi saadete ulaşabilmek için Allah'ın buyruklarını ciddiye alın." el-Bakara 2/189.

Öte yandan hille mensuplarının Arafat'ta vakfe yapmaları zorunlu bir vecibe haline getirilmiştir. Ayrıca hac ve umre maksadıyla Mekke'ye gelen bu zümrenin harem dışından getirdikleri yiyecekleri yemesi yasaklanmıştır. Bu sebeple Mekke'den yiyecek satın almak zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Kâbe etrafındaki ilk tavafın daha önce hiç giyilmeyen yeni bir elbise ile yapılması zorunludur. Tavaf bittikten sonra ise çıkarılan ve "lâkk" ismi verilen elbisenin mübarek beldede kalması, bir daha kullanılmayarak çürümeye terk edilmesi gerekmektedir. Tavaf sırasında yeni bir elbisesi olmayanlar ise Mekkeliler'den ödünç almak ya da elbise kiralamak zorundadır. Aksi takdirde Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etme mecburiyetleri söz konusudur. şayet onlardan birisi kendi elbisesi ile tavaf edecek olursa o adam dövülmekte, sonra da üzerinden elbisesi çıkarılmaktadır. Bu kurallar erkeklerin yanı sıra kadınlar için de geçerlidir. Bu sebeple yeni bir elbisesi olmayan ya da kiralayacak parası bulunmayan kadınlar Kâbe'yi gece vakti çıplak vaziyette tavaf etmişlerdir.^[71]

İhdas edilen bu ilkeler incelendiğinde mezkûr sınıflar arasında bariz farklar olduğu, hums kategorisine giren Kureyş ve diğer kabilelerin imtiyazlı bir statüye kavuşmakla beraber hilleye mensup topluluk ve kabilelere ağır ekonomik külfetler yüklendiği anlaşılmaktadır. Yeme-içme ve giyecek gibi insanın en zaruri ihtiyaçlarını temin etmede getirilen kısıtlama ve zorunluluklar bu eşitsizliği gözler önüne sermektedir. Zira ahmesîler normal günlük kıyafetleriyle ibadetlerini yapabilirken, bu sınıfın dışındakiler bizzat yeni elbise almaya bir nevi mecbur hale getirilmiştir. Aynı şekilde ahmesîlerin sadece bazı gıda maddelerinden istifade etmelerine kısıtlama getirilirken, hille mensuplarının Mekke'ye gelişlerinde yanlarında yiyecek bile getirmeleri yasaklanmıştır.

Kusay'dan itibaren fakir hacıların yiyecek ihtiyaçını karşılamaya yönelik rifâde geleneği ihdas edilmekle beraber hac ve umre ibadetlerinin sadece birkaç günden ibaret olmadığı göz önüne alındığında, hilleye mensup olanların yiyecek temin etmede yüklü miktarlarda para harcamak zorunda kaldıkları söylenebilir. Aynı anlayışın izdüşümü olarak tavaf esnasında humslardan elbise alınmasının veya kiralanmasının şart koşulması da Mekke ekonomisine kaynak sağlayan faaliyetler içerisinde mütalaa edilebilir. Hilleye

[71] Hums müessesesi kapsamında ihdas edilen kurallar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, *es-Sıretü'n-nebeviyye*, 1/117-118; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/54; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 179-181; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 127-128; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/266-273; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/309-310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/349-350; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 76-77; Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, 116-117.

mensup olanların Arafat vakfesini gerçekleştirdikten sonra Mekke halkının evlerinde geçici bir süre kalmaları ve bu süre zarfında takdir edecekleri ücret ve hediyein zorunlu kılınması da adeta evlerin pansiyon ve otel gibi ticarî mekân hüviyetine büründüğünü ortaya koymaktadır.^[72] Dolayısıyla bu ilkelerin dışardan gelen insanlara gıda maddeleri, giyecek gibi muhtelif sahalarda satış yapma ve bu sayede ekonomiye önemli bir gelir sağlama amacına matuf olarak vazedildiği söylenebilir.

İbadetin ulvî gayelerini askıya alan buna mukabil ekonomik yönlerden tebarüz eden bu kuralları Kureyş, hille çatısı altında ikinci sınıf insan muamelesine tabi tuttuğu muhtelif zümre ve kabilelere nasıl kabul ettirmiştir? Bu sorunun cevabını tüm Araplarca kutsal sayılan ve hürmet gösterilen Mekke’nin taşıdığı dinî potansiyelde ve yine Kureyş’in Fil Hadisesi’nden sonra paralel bir şekilde ivme gösteren prestijinde aramanın doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda İbn İshâk (öl. 151/768) hums müessesesinin Fil Hadisesi’nden önce mi sonra mı ihdas edildiğine kesin bir şekilde vâkıf olmadığını belirtse de^[73] tâbiûn âlimlerinden İbn Cüreyc (öl. 150/767) mezkûr olgunun, söz konusu hadisenin akabinde oluşturulduğu bilgisini paylaşmaktadır.^[74] Dolayısıyla teşekkül tarihinin tespitiyle ilgili olarak nakledilen iki görüş, esasında hums meselesini Fil Hadisesi ile ilişkilendirme gayretini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Cesaretli olmak, sert tavır takınmak, taviz vermemek köklerinden gelen hums veya bu kelimenin müfredi sayılan ahmesî kavramı, dinî kurallara sıkı sıkıya bağlı, onun ilkelerinden asla ödün vermeyen dindar kişileri tavsif etmek için kullanılmaktadır.^[75] Kureyş’in ihdas edeceği kuralları meşrulaştırma gayesiyle dinî içeriğe sahip bu kelimenin özellikle seçildiği kanaatindeyiz. Zira kutsal mekâna ev sahipliği yapma şerefini uhdesinde bulunduran, çevresinde gelişen siyasî olaylar sayesinde imajı bir hayli artan, nihayetinde de “ehlullâh” tabiriyle İsrailoğulları’nın seçilmiş millet telakkisini anımsatan bir statüye ulaşmanın verdiği avantajla olsa gerek, Kureyş dinî sahada istediği gibi at koşturma hakkını kendinde görmüştür. Bu sayede vazedeceği kurallar herhangi bir sorgulama ve eleştiriye konu olmadan mutlak doğrular kapsamında kabul görmüş, söz konusu uygulamalara karşı çıkanlar Yüce Allah’ın irade ve emrine muhalefet gibi kadim bir geleneği çiğnemekle

[72] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/910; Ünal Kılıç, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 85.

[73] İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/115.

[74] Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 1/265.

[75] Cevherî, “hms”, 281; İbn Manzûr, “hms”, 4/169; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, “hms”, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: et-Türâsü’l-Arabiyyü, 2004), 15/555.

itham edilebilmiştir.^[76] Nitekim bu algınının tezahürü olarak hac ve umre maksadıyla Mekke'ye gelenlerin yanlarında herhangi bir gıda maddesi getirmemeleri Allah'a kulluğun zirvesini teşkil eden tevekkül kavramıyla bağdaştırılmış,^[77] işlenen günahların elbiseye sirayeti gerekçe gösterilerek,^[78] kutsal beldenin ve ibadetin özünü zedeleyen bu durumdan kurtulmanın ancak yeni bir elbise teminiyle mümkün olabileceği düşüncesi ihsas edilmiştir.

Öte yandan Mekke'nin ziraat ve hayvancılık yapmaya elverişsiz arazi ve iklim yapısıyla ön plana çıkması, buna mukabil Kâbe gibi kutsal mekâna ev sahipliği yapması Kureyş'in geçimini temin noktasında hem başka mecralara yönelmesini hem de dinlerine sıkı sıkıya bağlı kalmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda bir yandan Bizans, Habeşistan ve Mısır hükümdarlarıyla ilâf anlaşmaları yaparak uluslararası tüccarlar haline gelirken, diğer taraftan da aralarındaki rekabet ve çatışma halini sonlandırarak inançlarıyla ilgili sert ve katı kurallar ihdas etmişlerdir. Tüccar kimliğiyle tebarüz eden ve kısa sürede zenginleşen bu kişiler, kazançlarının bir bölümünü hac ve umre ibadetlerini yerine getiren insanlara destek olmaya, fakir ve muhtaç kişilerin doyurulmasına ayırmışlar, buradan sağladıkları itibarla da dinî görünüm altında ekonomiye kaynak sağlayan kuralları meşrulaştırmışlardır. Dolayısıyla inanç ve dinlerini ekonomik faaliyetler şeklinde tezahür eden uygulamalara dönüştürmüşler, ticarî muamelelerini ise dinlerinin sembol ve şiarı haline getirmişlerdir.^[79]

Kur'an-ı Kerim'de ismi sarahaten zikredilmediği halde tatbik yönüyle farklı sûrelerde ciddi uyarı ve ikazlara konu olan hums meselesi, dinî görünümlü ancak ekonomik yönlerden ihsas edilen kurallar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu müessesenin Mekke'de tatbik sahası bulmasında, Fil Hadisesi'nin akabinde Mekke'nin artan itibarının büyük rol oynadığı söylenebilir. Mekke'nin iklim ve coğrafi açıdan ticaretten başka geçim vasıtasına izin vermemesi, belde halkının kendi lehine gelişen her durumdan

[76] "Onlar çirkin bir davranışta buldukları zaman, biz bu davranışların aynılarının atalarımız tarafından tatbik edildiğini gördük. Zaten Allah da bize bu şekilde hareket etmeyi emretti derler..." el-A'raf 7/28.

[77] "Hac malum aylardır. Her kim bu aylarda hacı eda ederse, hac sırasında çirkin konuşmalardan, ibadetin ruhuna uygun olmayan davranışlardan ve kavga etmekten uzak dursun. Siz hayır olarak ne yaparsanız elbette Allah onu bilmektedir. Bir de hac yolculuğunuz için kendinize azık hazırlayın..." mealindeki Bakara 2/197. âyetin hac maksadıyla Yemen civarından gelen insanların tevekkül etmelerini gerekçe göstererek yanlarına yiyecek almamaları, Mekke'ye gelince de dilencilik yapmaları üzerine nâzil olduğu belirtilmiştir. Buhârî, "Hac", 6 (No. 1523), Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 54; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1432/2011), 1/298; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 88.

[78] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/273; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/357.

[79] Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/367-369.

istifade ederek iktisadî gelişimine ivme kazandıracak atılımlar yapmasına imkân sağlamıştır. Nitekim İslâm öncesi dönemin en büyük panayırı olma özelliğiyle tebarüz eden Ukâz da Fil Hadisesi sonrasında kurulmuştur. Bu bağlamda hums meselesinin de dini tekellerinde tutma ve şekillendirme hakkını kendinde gören Kureyş'in hem gelir seviyesini arttırma hem de bölge içerisindeki konumunu sağlamlaştırılmayı hedefleyen bir vazife icra ettiği söylenebilir.

Sonuç

Mekke'nin dinî kimliğinin yanı sıra tarım ve hayvancılık yapmaya elverişli olmayan coğrafi özellikleri burada yaşayan halkın geçimlerini temin noktasında ticarete yönelmelerine, aynı zamanda da dinî inanç ve pratiklerin ekonomik işleve sahip birer olgu ve unsura dönüşmesine sebep olmuştur. Ayrıca tarihî süreç çerçevesinde bölge halkının artan imajı dini sahada tasarrufta bulunma yetki ve imtiyazını beraberinde getirmiştir. Mekke'de yoğun ekonomik hareketliliği sağlayan faaliyetlerin başında hac mevsiminde tertip edilen ticari organizasyonlar gelmektedir. Savaşmanın yasak olduğu insanların kendilerini güvende hissettikleri bu zaman dilimi, Mekke ve çevresinde alıcı ve satıcıyı bölgeye çeken muhtelif ürünlerin satıldığı pazarların kurulmasını sağlamıştır. Bu pazarların önemli bir gelir kapısı haline dönüşmesi sebebiyle olsa gerek hac ibadetinin ifa edildiği haram aylar bazen nesî adı altında zamana yapılan müdahalelerle insanların ticaret yapmaya daha elverişli dönemlere ötelenmiştir. Dolayısıyla haram ayın saygınlığını ihlal eden bu uygulamanın temelinde ekonomik kaygı ve gayeler belirleyici rol oynamıştır.

Putlar için icra edilen ritüellerin de özellikle putların bakımından sorumlu kişi ve kabileye büyük maddî getirisi olduğu söylenebilir. Ayrıca putları ziyaret edenlerin sahip oldukları hayvanların ve tarım mahsullerinin bir bölümünü kutsadıkları bu nesnelere hissesine bağışlama zorunluluğu, şirk incancını kararlılıkla muhafaza etmenin ardında maddî getirisi büyük bu paylardan mahrum olmama düşüncesi yatmaktadır. Kâbe'nin yüzlerce puta ev sahipliği yapan bir müzeye dönüşmesinin altında da aynı amaç gizli olmalıdır. Bu amacı özellikle Kureyş tarafından hac ile ilgili ihdas edilen kurallarda da açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Mekke'ye muhtelif bölge ve beldelelerden gelen insanlara yiyecek-giyecek gibi temel ihtiyaçlar konusunda getirilen kısıtlama ve yaptırımlar bölgede ekonomik hareketliliği sağlayan en önemli faaliyetler arasında telakki edilebilir. Dolayısıyla İslâm'ın putlar başta olmak üzere şirkin bütün kalıntılarını dışlayan tevhid öğretisine Mekke'de büyük bir reaksiyon gösterilmesi, atalardan tevarüs edilen inanç

ve uygulamalara bağlılık konusundaki hassasiyetten ziyade ekonomiye kaynak sağlayan çeşitli gelir kapılarını kaybetme endişe ve tedirginliğiyle daha çok alakalı olmalıdır.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin. "Haram Aylar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *Bulûĝu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. thk. Muhammed Behçet el-Eserî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2017.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassar. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: y.y., 1413/1993.
- Cevherî, Ebü Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luĝa ve shâhu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Tâmir. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1989.
- Çelebi, Ahmet. *İslâm Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*. çev. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Efgânî, Said. *Esvâku'l-'Arab fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1973.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Abdülmelik Abdullah Düheys. 2 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Baĝdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1977.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuĝ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 1980.
- İbn Abdülber, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-muhabber*. thk. Eliza Lichtenstater. Haydarâbâd: y.y., 1942.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*. nşr. Hurşid Ahmed Fâruk. Beyrût: İlmü'l-Kütüb, 1405/1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî*. Riyad: Dâru Tayyibe, ts..
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Naci İbrahim Süveyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts..
- İbn İshâk, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el Müzeydî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el Bidâye ve'n nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 16 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1417/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2011.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebi'l-Fadl Muhammed b. Mükrim el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- Kılıç, Ünal. "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums (İslâm Öncesi Mekke'nin Ticari İlişkileri Yönüyle)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2004), 75-91.
- Kilinçli, Sami. *Mekki Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Merzûkî, Ebü Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-İsfehânî. *Kitâbü'l-ezmine ve'l-emkine*. thk. Halîl el-Mansûr. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbüri. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Bekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedivî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1998.
- Öğüt, Salim. "Terviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 2009.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2014), 9-50.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzü'l-ünûf*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nuzûl*. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2001.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Vatandaş, Celeddîn. *H. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti*. 2 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Yâ'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Vâhid. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdü'l-Emîr Muhnâ. 2 Cilt. Beyrût, 2010.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabiyyü, 2004.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâikı't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2012.

Uhud'un İlk Şehidi Abdullah b. Amr'ın Hayatı ve Faaliyetleri

The First Martyr of Uhud Abdallah b. Amr's Life and Activities

Ünal Kılıç*

Muhammed Karaca*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 8 Kasım 2021/Date Received: 8 November 2021

Kabul Tarihi: 12 Aralık 2021/Date Accepted: 12 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ünal Kılıç-Muhammed Karaca)

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Sivas Cumhuriyet University, Department of Islamic History and Arts, ukilic@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6366-6350

** Yüksek Lisans Öğrencisi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Sivas Cumhuriyet University, Department of Islamic History and Arts, krcmhmd10@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1973-902X

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm tarihi ve siyer açısından tarihi öneme sahip ve halen daha kritik değeri koruyan yüzlerce hadise mevcuttur. Bu hadiseler bizzat tarihin başyapıtı konumunda yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (sas) İslâm'ı yayması, maruz kaldığı sıkıntılarda takip ettiği stratejiler, Mekke'de Müslümanlara yapılan işkenceler vs. tamamı ifade edilen bu husus içerisine girmektedir. Bu açıdan önemi tescillenmiş bir hadise de Medine'ye gerçekleştirilen hicret faaliyetidir. Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicreti siyasi, sosyal ve kültürel açıdan oldukça dikkatleri üzerine çekmeyi de başarmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'i (sas) ve Mekkeli Müslümanları kabul eden Medineliler, bu hicret faaliyetinin bir nevi baş mimarı olarak ifade edilmesi mümkün gözükmemektedir. Onların böyle bir karar almasında gerek karakteristik özellikleri gerekse psikolojik durumları öne çıkmaktadır. Ensar içerisinde bu hicret kararını destekleyenler arasında bulunan, fakat tarihte ismi pek öne çıkmayan kişilerde var olmuştur. Bu isimlerden birisi de Benî Seleme'nin lideri Abdullah b. Amr b. Haram'dır. Bu makalede onun yaşamı, şahsiyeti ve siyasi hadiselerdeki tutumu incelenecektir. İslâm'ın Medine'de yayılmasında etkin rol üstlenen ve politik açıdan Hz. Peygamber (sas) ile yakın temas içerisinde bulunan Abdullah b. Amr, vermiş olduğu kararlar ve şahit olduğu hadiseler açısından dikkatleri çekmiştir. İlk dönem eserleri dikkate alarak onun tarihi şahsiyeti incelenecek ve kendisine atfedilen bazı problemli gözükülen hadiselerle ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Ensar, Nakip, Uhud Gazvesi, Abdullah b. Amr

Abstract

There are hundreds of events that have historical importance in terms of Islamic history and still maintain their critical value. These events are in the position of masterpieces of history itself. The Prophet's, spread of Islam, the strategies he followed in the troubles he was exposed to, the tortures inflicted on Muslims in Mecca, etc. all of which are included in this mentioned point. From this point, another event whose importance has been confirmed is the migration to Medina. The Prophet's migration to Medina has also managed to attract a lot of attention in terms of political, social and cultural aspects. For all that, it seems possible to express the Ansar from Medina, who accepted the Prophet and the Muslims of Mecca, as the chief architect of this migration activity. Both their characteristic features and their psychological state come to the fore in making such a decision. There were people among the Ansar who supported this decision of migration, but whose names were not prominent in history. One of these names was Abdallah b. Amr b. Haram, the leader of Bani Salama. In this essay, his life, personality and attitude in political events will be examined. Abdallah b. Amr, who played an active role in the spread of Islam in Medina and was in close contact with the Prophet in terms of politics. Amr attracted attention in terms of the decisions he made and the events he witnessed. Taking into account the early works, the historical personality of the Abdallah b. Amr will be examined and some problematic events attributed to him will be tried to kept light on.

Keywords: Sirah, Ansar, Naqib, Battle of Uhud, Abdallah b. Amr

Giriş

Sahâbîler, tarih sahnesi içerisinde hep merak edilen ve bu merakın neticesinde araştırılıp incelenen bir topluluk olmuştur. Hz. Peygamber'in (sas) davasına katılan ve dönemi içerisinde birçok olumsuzluğu beraber göğüsleyen bu topluluk, tarihi süreçte dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Fakat maalesef ki ilk dönem kaynaklarında sahâbeye ait bilgiler kısa ve özet şeklindedir. Yoğun kaynak taraması ve farklı bilgilerin tasnifi ile son dönem İslâm tarihi araştırmacıları bilgileri düzenli bir şekilde birleştirmişler ve bazı sahâbîlerin biyografilerini neredeyse tamamlama noktasına getirmişlerdir. Bununla birlikte çalışılan sahâbe biyografilerinin çoğunluğunu muhacir olarak isimlendirilen Mekkeli Müslümanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla Ensâr'a yeteri kadar zaman harcanmamış ve bazı sahâbîlerin hayat hikâyeleri neredeyse hiç araştırma konusu yapılmamıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicretinden sonra bu insanlarla birçok tarihi hadise yaşanmıştır. Maalesef bu olaylar silsilesinin asıl müsebbipleri ya unutulmuş ya da tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolmuştur. Bizleri bu çalışmayı yapmaya sevk eden asıl neden işte bu eksikliği fark etmemiz olmuştur.

Ensâr'dan Abdullah b. Amr'ın hayatının inceleneceği bu makalede onun yaşamına ve kendisine atfedilen bazı olaylara dikkat çekilecektir. Nitekim onun Uhud Gazvesi öncesi rüyasında şehit olacağını görmesi, naaşı defnedilmeyi beklerken Hz. Peygamber (sas) tarafından onun Allah ile perdesiz görüştüğü haberi gelmesi gibi durumlar merakları arttıran noktalar olmuştur. Onun gerçekten şehit olacağını bir gün öncesinden görmesi mümkün müdür? Bununla birlikte Abdullah b. Amr'ın, Allah (cc) ile perdesiz bir şekilde yüz yüze görüşmesi başta temel kaynaklar dikkate alınırsa gerçekten olabilecek bir durum mudur? Onun Allah ile yüz yüze görüşen ilk kişi olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayet kabul ve red açısından nasıl yorumlanmalıdır? Bu ve bunun gibi sorular üzerinden onun hayatını önemli kılan hususları açıklamaya gayret edilecektir. Bu hususlara değinirken çoğunlukla ilk dönem kaynaklarındaki bilgiler dikkate alınacaktır. Bunun yanında bazı bölümleri desteklemek veya daha iyi ifade edilebilmesi açısından İslâm Ansiklopedisi ve araştırma makalelerine de başvurulacaktır.

A. Müslüman Olmadan Önceki Hayatı

Cahiliye Araplarında putların varlığı tartışılmaz bir konumda olsa da onlarda "Allah" inancı vardı. İslamiyetten önce de "Yâ Allah" veya "Ey Allah'ım" ifadelerini sıkça kullanmışlardır. Bundan dolayı da çocuklarının adlarına Allah lafzının geçtiği bir ismi de koymayı ihmal etmemişlerdir. Abdullah b. Amr'ın isminin de bu düşünce kapsamında konulduğu anlaşılmaktadır.

Soy şeceresi ile birlikte ismi Abdullah b. Amr b. Harâm b. Sa'lebe b. Harâm b. Ka'b b. Ganm b. Ka'b b. Selime'dir.^[1] Künyesi ise Ebû Câbir'dir.^[2] Medine'nin Benî Selîme koluna mensup bir ailede dünyaya gelmiştir. Onun ne zaman doğduğu veya kaç yaşında İslâm'a girdiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Abdullah b. Amr'ın yapmış olduğu tek evlilikten bahsedilmektedir.^[3] Abdullah'ın eşi Üneyse bint Aneme'dir.^[4] Bu evlilikten ashaptan sayılan Câbir b. Abdullah doğdu. Abdullah'ın başka çocuklarının da olduğu ifade edilmektedir. Onun altı,^[5] yedi^[6] veya dokuz^[7] kızının olduğu nakledilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bu kızların isimleri ve yaşamları hakkında da herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Abdullah b. Amr'ın şehit olmasından sonra bu kızların bakımını ailenin en büyük çocuğu olan Câbir b. Abdullah üstlenmiştir.

Abdullah b. Amr, doğduğu, büyüdüğu ve birçok şey öğrendiği kabilesinin inancını benimsemekteydi. Onun doğumundan ikinci Akabeye kadar müşriklerin safında yer aldığı ve onlarla aynı inancı paylaştığı söylenmektedir.^[8]

B. İkinci Akabe Biatı'na Katılması ve Müslüman Olması

Hiç şüphesiz İkinci Akabe Biatı Hz. Peygamber (sas) ve Müslümanlar için dönüm noktası olmuştur. Özellikle Medine halkının/Ensar üstlendiği görev ve inananları kabulleniş şekilleri bu yeni adımı daha önemli hale getirmiştir. Gerek Mekke de yapılan zulümlerden bir kurtuluş gerekse kalbi İslâm'a ısınan insanların Müslüman olmaları için kaçınılmaz bir fırsat olarak

-
- [1] Muhammed b. Sa' d el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetül Hânci, 1461/2001), 3/520; Abdullah b. Amr'ın soyunu daha detaylı görmek için bkz. Hakan Temir, *Nesep Atlası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 135.
- [2] Ebû Amr Halife b. Hayyât, *et-Târihü Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el- Umerî (Dımeşk: Daru'l Kalem, 1397), 73.
- [3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/380.
- [4] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.
- [5] M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86.
- [6] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l Kitabû'l-Arabî, 1410/1990), 2/88; Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ tedammenehû min) meğâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*, (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1420), 1/389; İbn Seyyidinnâs Muhammed el-Ya'murî, *'Uyûnü'l-eser fî fînüni'l-meğâzi ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, (Beyrut: Daru'l Kalem, 1414/1993), 2/53.
- [7] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/382.
- [8] Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Muhammed Muhammed Têmir (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 1/211; Komisyon, *Sahâbiler Ansiklopedisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2020), 139.

yeniliklere zemin hazırlamıştır. Nitekim hac^[9] vesilesi ile yetmiş üçü erkek^[10] ikisi kadın toplamda yetmiş beş kişi bir gece gizlice Hz. Peygamber (sas) ile Akabe'de buluşmuşlar onu koruyup kollayacaklarına, tüm faaliyetlerin de destek vereceklerine ve ona tâbi olacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu tarihi buluşmada Benî Seleme'nin reisi Abdullah b. Amr^[11], oğlu Câbir b. Abdullah^[12] ve Abdullah'ın eşi Üneyse de^[13] yer almıştır. Toplantı öncesinde Abdullah ve ailesi, Hz. Peygamber'e (sas) biat ederek Müslüman olmuşlardır.^[14] Böylelikle Abdullah b. Amr, ailesi ile birlikte topyekûn İslâm'a girmişler ve bu özellikleri ile de İslâm'da mümtaz bir yer edinmişlerdir.

Yukarıda ifade edildiği üzere müşrik inancına sahip bir toplumda yetişen Abdullah b. Amr, kabilesi içinde sevilen, sözü geçen ve iyi huylu bir kişi olarak yer edinmiştir. Abdullah'ın böyle bir konuma sahip olması ve taşıdığı potansiyel onun İslâm'a girdikten sonra arkasından birçok kişiyi sürükleyeceği anlamına da geliyordu. Bundan dolayıdır ki Kâ'b b. Mâlik, bir gün Benî Seleme kabilesinin önde gelen ismi Abdullah b. Amr'ın yanına gitmiş ve ona yeni dinin gerekliliklerini anlatmıştır.^[15] Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Amr'a; "*Sen bizim eşrafımızın en değerlilerinden, iyi adamlarımızdansın...*"^[16] sözleri ile başlayan bir konuşma gerçekleştirmiş ve ona İslâm'ı anlatmıştır. Aslında Abdullah'ın da kalbinde yavaş yavaş yer eden bu yeni din, onu bu sözler ile daha da meraklandırmıştır. Konuşmanın biraz daha ilerlemesi ile Kâ'b b. Mâlik, ona ahiret inancını da hatırlatmış ve "... yarın senin cehennem ateşinde yanmanı istemiyoruz..."^[17] diyerek onu ikna edecek bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmaları dinleyen Abdullah b. Amr, kabilesinin de desteğini alarak Hz. Peygamber (sas) ile sözleştikleri yere, yani Akabe'ye gitmiştir. Oraya katılan kişilerin hepsi bu yeni dinin birer uyarıcıları ve koruyucuları olacaklarına dair ahitlerini vermişlerdir.

Hz. Peygamber (sas) Akabe sonrası gerek kabilelere gerekse Medine halkına hitap edecek ve onları Allah'ın dinine çağırarak birer nakib/reis tayininde de

-
- [9] Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 25/91.
- [10] Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevamiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas (Mısır: Daru'l-Maarif, 1900), 74.
- [11] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk* (Beyrut: Daru'l İhyai't-Turasi, 1387), 2/361.
- [12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.
- [13] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/380.
- [14] Ebû Ömer Cemâlüddîn b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi'ttisâri'l-megâzi ve's-siyer* thk. Şevki Dayf (Kahire: Daru'l Maarif, 1403), 70.
- [15] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/88.
- [16] Taberî, *et-Târîh*, 2/361.
- [17] Kelâî, *el-İktifâ*, 1/265.

bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Toplamda on iki nakibin^[18] seçildiği İkinci Akabede çoğunluğu Hazrecliler^[19] oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in böyle bir strateji izlemesinin haklı gerekçeleri vardır. Onun atadığı nakipler kendi mahallelerini ve insanlarını daha yakından tanıyorlar, kiminle nasıl irtibat kurulacaklarını da daha iyi biliyorlardı. Bu düşünce ile yapılan seçimde ortaya çıkan isimler şöyledir: Evs kabilesinden; Üseyd b. Hudaýr,^[20] Ebü'l Heyssem Mâlik b. Teyyihan ve Sâ'd b. Hayseme.^[21] Hazrec kabilesinden; Es'ad b. Zürâre,^[22] Râfi b. Malik, Sa'd b. Ubade, Münzir b. Amr, Berâ b. Ma'rur,^[23] Abdullah b. Revaha, Sa'd b. Rebî, Ubâde b. Sâmit ve Abdullah b. Amr b. Harâm.^[24] Bu nakiplerin tamamı liderlik vasfı taşıyan, kabilesi içinde sözü dinlenen, halkı arasında kabul görmüş kişilerden müteşekkildir.

Benî Seleme'nin nakibi olarak atanan Abdullah b. Amr bu görevi yine sahâbeden Berâ b. Mâ'rûr ile paylaşmış^[25] ve kabilesine nakip olarak ikisi dönmüştür.^[26] Böyle bir görevin bu iki sahâbeye ortak verilmesinin sebebi ise onların halî zamanda kabilelerinin reisi konumunda bulunmaları ile alakalıdır. Bu kişiler, kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmeye başlamışlar ve kabilelerini İslâm'a davet etmişlerdir. Özellikle Abdullah b. Amr bu görevi en iyi şekilde uygulamış ve kabilesinin neredeyse tamamının Müslüman olmasına vesile olmuştur.

Medine'de Müslümanlar artık bir arada yaşıyorlar ve Hz. Peygamber'in (sas) dilinden İslâm'ı öğreniyorlardı. Bazı Müslümanların Medine'de kalacak bir yerlerinin olmaması, onları kendilerine ait bir yer yapmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı ismine Suffe^[27] denilen bir mekân inşa etmişler ve kalacak yeri

[18] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520

[19] On iki nakibin dokuz tanesi Hazrec kabilesine mensup iken üç tanesi Evs kabilesine mensuptur. Detaylı bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[20] Ebü Cafer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Hâşimî, *el-Muhabber* (Beirut: Darü'l Afaki'l-Cedide, 1431), 268.

[21] Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[22] Medine ehlinde ilk Müslüman olan kişinin Es'ad b. Zürâre olduğuna dair bilgiye bkz. İsmail Hakki Ünal, "Es'ad b. Zürâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/352.

[23] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/444.

[24] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[25] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî, *Kitâbü'l-Meğazi*, thk. Abdülaziz b. İbrâhîm el-Ümerî (Riyad: Darü'l İşbilye, 1420/1999), 464.

[26] Ebü'l Hasen İzzüddin b. Ali Muhammed b. İbnü'l Esîr, *Üsûlü'l-gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. (Beirut: Darü'l Kütübil İlmîyye, trz.), 3/343.

[27] İlkten fakir ve yoksul sahabilerin barınma ihtiyaçlarını gidermeleri için oluşturulan bu mekân, yeni bilgilerin ortaya çıkması ve bunlara duyulan merakın artması ile bir eğitim yeri haline dönüşmüştür. bkz. Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009), 37/469-470.

olmayan Müslümanlar bundan böyle burada kalmaya başlamışlardı. Fakat bu mekân sonraki yıllarda daha farklı amaç için kullanılmaya başlanmış ve yeni inen vahiylerin analizi, dini bilgilerin öğrenilmesi gibi sebeplerden dolayı burası bir okul statüsüne dönüşmüştü. Bir nevi öğrenci mesabesinde olan bu sahâbe topluluğunun okulu/sınıfı ise Mescid-i Nebevî'nin yanında inşa edilen Suffe olmuştur. Bu ortamda bulunan ve ilim tahsil edenlere ise Ashâb-ı Suffe ismi verilmişti. Abdullah b. Amr da eğitim amacı ile bu faaliyete katılmış ve Ehl-i Suffe grubu içerisinde yer almıştır.^[28]

C. Katıldığı Gazve ve Seriyeler

Abdullah b. Amr'ın katılmış olduğu gazvelerin sayısı oldukça azdır. Bunda henüz Müslümanlığının üçüncü senesinde şehit düşmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında onun Müslüman olduğu tarih yani İkinci Akabe Biati (622) ile şehit olduğu Uhud Gazvesi (625) arasında rivayetlere göre 19 Gazve ve Seriyeye meydana gelmiştir.^[29] Abdullah b. Amr ise bunlardan sadece iki gazveye katılmıştır. Aşağıda detaylı inleyeceğimiz bu gazveler sırası ile hicretin ikinci yılında yapılan Bedir Gazvesi (624) ve hicretin üçüncü yılında yapılan Uhud Gazvesi (625)'dir. O'nun bu kadar gazve ve seriyeye içerisinde sadece ikisine iştirak etmesinin sebeplerini tam manası ile bilenemeyeceği için Abdullah b. Amr'ın yaşamından önemli noktaları dikkate alarak bazı çıkarımlar yapmak uygun olacaktır.

Öncelikle Abdullah b. Amr'ın çocukları özellikle kızlarının sayısı oldukça fazla idi.^[30] Kızlarının bakımı ve onların ihtiyaçları için evde yaşı büyük olan ve günümüz tabiri ile hayatla mücadele edebilecek birisinin olması son derece zarurî bir durumdur. Oğlu Câbir b. Abdullah hicretin birinci yılında yaşının küçük olması hasebiyle de ev geçindirmeye gücünün yetmeyeceği de bilinen durumlar arasındadır. Çünkü o dönemlerde Câbir b. Abdullah'ın yaşının on beş veya on altı olması muhtemeldir. Bunun bilincinde olan Abdullah ise evlatlarının küçük yaşta başıboş kalmaması için bu gazve ve seriyelere katılmaması olabilir.

Vâkidî'nin naklettiği bir haberi konunun daha iyi anlaşılması ümidi ile burada ifade etmek istiyoruz. Hz. Peygamber (sas), Medine'ye hicret ettikten

[28] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1416/1996), 2/4.

[29] J. Marsden B. Jones "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi", çev. Kasım Şulul, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Aralık 2001), 117-120.

[30] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, 2/53. Abdullah'ın kızlarının sayısı ifade ettiğimiz gibi kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Kimilerine göre beş, kimilerine göre altı, kimilerine göre ise dokuzdur. Fakat bu ihtilaftan anlaşılacak ki; Abdullah b. Amr'ın kız çocuklarının sayısı fazladır. Onların bakımını üstlenmek için gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır.

sonra komutan tayinleri ile küçük çaplı bazı seriyeler düzenlemiştir. Bu düzenlenen seriyelerde ise çoğu zaman Muhacirleri ordu içinde tutmuştur. Bedir Gazvesine kadar ne Hz. Peygamber'den ne de Ensâr'dan orduya katılma veya savaşıma teklifi hâsıl olmamıştır.^[31] Bu hususta Vâkidî şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sas), Bedir Gazvesi'ne katılana kadar Ensâr'dan kimseyi şehir dışına/seriyelere göndermemiştir.”^[32] Abdullah b. Amr'ın özellikle seriyeye bazında neredeyse tamamına katılmamasının bir başka nedeni de Hz. Peygamber'in (sas) böyle bir duyuru/emir yayımlamasıdır.

Abdullah b. Amr şehit olduktan sonra geride yüklü miktarda borç bırakmıştır.^[33] Uzun vadeli olan ve kısa sürede ödenmesi zor görünen borcunu ödemek için Abdullah, şehit olmadan önce yoğun bir şekilde çalışma hayatında vakit harcadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kendisinden sonra bu borçların evlatlarına bir yük kalmaması^[34] ve onların yaşamlarında bir zorluk oluşturmaması için çalışma hayatına/çiftçiliğe^[35] fazla mesai harcamış, bundan dolayı da bazı gazvelere katılamamıştır. Fakat bu durum onu Hz. Peygamber'den (sas) tamamen alıkoymamış ve katıldığı son savaşında/Uhud Gazvesi'nde şehit düşmüştür. Abdullah b. Amr'ın eşi bu esnada yaşıyor muydu veya vefat mı etmişti tam olarak bilinmemektedir. Yaptığımız araştırmada Abdullah'ın eşi hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1. Hamza b. Abdülmuttalib Seriyesine Katıldığına Dair İddialar (1/623)

Hicretten yaklaşık 7 ay^[36] sonra Ramazan ayında^[37] meydana gelen bu seriyeye aynı zamanda İslâm'ın ilk askerî harekâtıdır.^[38] Tamamı Muhacirlerden oluşan ve sayıları 30'a ulaşan İslâm ordusunun asıl amacı Şam'dan gelen ve

[31] Ensâr, Bedir Gazvesi'ne kadar ordu içinde yer almamış ve bunu teklif dahi etmemiştir. Hz. Peygamber'in böyle bir strateji takip etmesinin gerekçeleri için bkz. Fethullah Zengin, *Ensar Kitabı "İslâm Tarihinde Ensâr"* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 81.

[32] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, thk. Marsden Jones (Beirut: Darü'l A'lâmî, 1409/1989), 1/10.

[33] Ebû Muhammed Takiyyüddin Ahmed b. Muhammed el-Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsi (Beirut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 1420/1999), 5/197.

[34] Abdullah b. Amr şehit olduktan sonra geriye bıraktığı bu borçlar Câbir b. Abdullah'a oldukça yük olmuş ve sonunda dururmu Hz. Peygamber'e (sas) izah etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Fidâ el-Hafız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. (Kuveyt: Merkezü'l-Buhus Darü's-Saadeti'l Arabiyeti'l-İslamiyye, 1418/1997), 8/658.

[35] Çünkü Medine tarımı ile öne çıkan bir şehirdi. Halkında çoğu çiftçilik ile geçimini temin ediyordu. bkz. Nebi Bozkurt, M. Sabri Küçükbaşçı, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 316.

[36] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/314.

[37] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/9.

[38] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/314.

Mekke'ye doğru ilerleyen Kureyş kervanını karşılamaktır.^[39] İslâm ordusunun sayısı az olmasına rağmen Kureyş kervanının sayısı -reisleri Ebû Cehil ile birlikte- yaklaşık 300 kişiyi bulmaktadır.^[40] Abdullah b. Amr'ın bu seriyyeye katıldığı iddia edilse de^[41] bu bilgi doğru değildir. Kaynakların hemen hemen tamamında Ensar'ın hiçbir seriyyeye katılmadığı ifade edilmektedir. Bunun yanına Hz. Peygamber'in de Bedir'e kadar hiçbir Ensar'a bu seriyyelere katılma teklifi götürmediği de tespit edilen durumlar arasındadır.^[42] Bundan dolayı Abdullah b. Amr'ın bu seriyyeye katılmış olması mümkün gözükmemektedir.

Herhangi bir çatışmanın meydana gelmediği bu seriyyede Müslümanlar kendi içlerinde daha da kenetlenmişler ve birliktelikleri daha da kuvvetlenmiştir. Mamafih, bu seriyye aynı zamanda Hz. Hamza'nın da Müslüman vasfı ile komutan olarak yönettiği ilk askerî harekâttir.^[43]

2. Bedir Gazvesi (2/624)

Hicret'in ikinci yılında meydana gelen bu gazveye Ensar ve Muhacirden yüzlerce kişi katılmıştır. Özellikle Hz. Peygamber (sas) için önemi bir hayli fazla olan Bedir Gazvesi 'ne Ensar'dan Abdullah b. Amr da katılmıştır.^[44] Birçok kaynaktaki^[45] kendisinin bu gazveye katıldığı ifade edilse de onun askerî özelliklerini yansıtan ve gazve içerisinde kendisini öne çıkaran faaliyetlerinden fazla bilgiye yer verilmemiştir.

Nitekim bu gazveye gidilirken ashaptan bazıları yaya bazıları ise bir binek üzerinde sefere gidiyorlardı. Öyle ki bir deve üzerinde bazen iki bazen üç hatta dört kişinin bindiği de şahit olunan durumlar arasındadır.^[46] Gazve yolculuğunda Abdullah b. Amr da deveye üç kişi binenler arasında yer almıştır. Onunla beraber deveye Hirâş b. Simme^[47] ve Kutbe b. Âmir^[48] ortaklaşa binmişlerdir.^[49]

[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8.

[40] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[41] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[42] Zengin, *Ensar Kitabı*, 80.

[43] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1/314; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[44] Taberî, *Târih*, 11/526.

[45] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/211; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/343; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/22-23.

[46] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/23.

[47] Hirâş b. Simme, Uhud Gazvesinde Hz. Peygamber'in (sas) okçuları arasında yer almıştır.

[48] Daha çok askerî özellikleri ile ortaya çıkan Kutbe, Hz. Peygamber'e (sas) Medine'de iman eden ilk altı kişi arasında yer almış ve İslâm'ın Medine'de yayılmasına öncülük etmiştir. bkz. Mehmet Efendioğlu, "Kutbe b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/482.

[49] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/24.

Bedir'e giderken Büyütü's-Sukyâ^[50] mevkiine gelindiğinde Hz. Peygamber'in (sas) yanına, içlerinde Abdullah b. Amr'ın da bulunduğu birkaç sahâbe gelmiştir. Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'den (sas) izin isteyerek şöyle demiştir: "Yâ Resûlullah! Senin bu bölgede durman ve ashâbımı da burada toparlaman beni çok mutlu etti. Bu mekân bizim yani Benî Seleme'nindir. Bizim ve Huseyke arasında olanlar oldu, bundan dolayı bizde arkadaşlarımızı buraya yerleştirdik. Silâh kullanabilecek kadar büyük olanlara izin verdik, küçük olanları ise geri çevirdik. Sonra Huseykelilerin yanına gittik. Onlar o günün şartlarında oldukça güçlü idiler. Buna rağmen onlardan istediğimiz kadarını öldürdük ve bunun üzerinde diğerk Yahudiler bizlere boyun eğmekten başka bir şey yapmadılar. Yâ Resûlullah! Bugün, biz de Kureyş ile karşılaşmak ve onlara karşı dik durmak istiyoruz. Umarım Allah, onlara karşı sana göz aydınlığı verir."^[51]

Abdullah b. Amr'ın bu konuşması bir nevi Hz. Peygamber'in (sas) rızasını almak ve kabilesinin toplu halde İslâm ordusunun içinde saf tutması anlamına geliyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), Benî Seleme kabilesinden olanları da orduya dâhil etmiş ve savaş için gerekli hazırlıklar yapılmaya devam etmiştir.

Abdullah b. Amr'ın, Ashâb-ı Bedir içerisinde yer alması onu daha yakından tanımamızı gerekli hale getirmektedir. Nitekim Allah'ın Bedir ehli için indirdiğı âyetler^[52] ve Hz. Peygamber'in söylediğı sözler Bedir ashâbını daha önemli kılmaktadır.^[53] Özellikle Hz. Peygamber nazarında ayrı bir öneme sahip olan Bedir ehli, sonraki dönemlerde de fazilet ve değer açısından hep üstte tutulmuşlardır.^[54]

Sonuç olarak Abdullah b. Amr'ın gerek savaş öncesi Hz. Peygamber ile konuşması, gerekse Bedir ehlinden olması onun faziletini anlama noktasında gerekli malumatı vermektedir.

3. Uhud Gazvesi ve Vefatı (3/625)

Hiç şüphesiz Abdullah b. Amr'ın hayatında en önemli olayların yer aldığı zaman dilimi Uhud Gazvesi'ne katıldığı dönemi kapsamaktadır. Bu gazvede ilk şehit olan kişinin o olması ve sonrasında hakkında Hz. Peygamber'in (sas) bazı sevindirici haberler vermesi onun ismini daha dikkat çekici kılmıştır.

[50] Büyütü's-Sukyâ denilen yer Medine evlerine bitişik bir alandır. Hz. Peygamber (sas) askerlerini burada toplamıştır. bkz. Vâkidî, *Meğâzî*, 1/21.

[51] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/22-23.

[52] Âl-i İmrân, 3/13, 123-128; Enfâl, 8/5-9, 41-49, 64-67; Haşr, 14-15.

[53] Ünal Kılıç, *Hz. Ammar b. Yâsir* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 50.

[54] Kılıç, *Hz. Ammar b. Yâsir*, 51. Bedir ehlinin isimleri ve faziletleri için bkz. Ünal Kılıç, *Ashâb-ı Bedir'in İsimleri ve Faziletleri* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2013), 17-38.

Uhud Gazvesi'nde, Hz. Peygamber'in (sas) yakınlarından ve ashâb içerisinde konum itibarı ile önemli olan bazı Müslümanların vefat etmesi başta Allah Resulünü ve diğer Müslümanları derinden üzmüştür. Şehit olan bu zümre içerisinde önemi bir hayli fazla olan Abdullah b. Amr da bulunmaktadır. Elbette onun şehadetini diğerlerinden ayıran bazı önemli hususlar olmuştur ve bu hususlar da başta Siyer ve İslâm Tarihi olmak üzere; Kelâm, Hadis ve Tefsir gibi alanları etkilemiştir.

Hz. Peygamber (sas) ve İslâm ordusuyla savaşın yapılacağı yere doğru ilerlerken sabah namazının vakti girmiş ve Hz. Peygamber (sas), Hz. Bilâl'den ezan okumasını istemiştir. Namaz edâ edildikten sonra İslâm ordusu içinde yer alan münafıkların başı olarak nitelendirilen Abdullah b. Übey kendi adamları^[55] ile ordudan ayrılmıştır.^[56] Bu durumu fark eden Abdullah b. Amr^[57] ise hemen onların peşinden gitmiş ve nihayet onlara yetişmiştir.

Savaşın hemen öncesinde meydana gelen bu hadise, İbn Übey ve adamları dışında Müslüman saflarında da bazı önü alınmaz sıkıntılara yol açmak üzereydi. İbn Übey'in ortaya attığı nifak Evs'ten Hâriseoğulları'nın ve Hazrec'ten Benî Selemeoğulları'nın –Abdullah b. Amr'ın kabilesi- ordudan ayrılma düşüncesine sebebiyet vermiştir. Fakat bu düşüncüklerini hayata geçirmemişler ve orduda kalmaya devam etmişlerdi.^[58]

Abdullah b. Amr, bir rivayete göre tek başına bir rivayete göre ise bazı sahabiler^[59] ile onların yanına gittiğinde şöyle bir konuşma yaptı: “Size Allah'ı, inandığınız bu dini ve tasdik ettiğiniz Peygamber'i hatırlatıyorum. Bunun yanında kendinizi ve ailenizi koruduğunuz her şeyden Allah Resûl'ünü de koruyacağımıza dair verdiğiniz sözü sizlere hatırlatıyorum.”^[60] Bu konuşmayı dinleyen İbn Übey ise şöyle cevap verdi: “Biz savaşmayı bilseydik sizi terk etmezdik.”^[61] Bir başka rivayette İbn Übey şöyle demiştir: “İki grup arasında herhangi bir çatışma/savaş çıkacağını zannetmiyorum”^[62] Tüm uğraşlara rağmen onları geri döndüremeyen Abdullah b. Amr onlara şöyle beddua etmiş ve orduya geri dönmüştür: “Allah

[55] Abdullah b. Übey ve beraberindeki adamların sayısı 300'e kadar ulaşıyordu. bkz. Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/267.

[56] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219; Abdullah b. Übey'in ordudan ayrılma sebebi olarak kaynaklar genelde aynı bilgiyi vermişlerdir. Gazve öncesi sahâbe ile istişare yapan Hz. Peygamber (sas), kendi fikrini beyan eden İbn Übey'i desteklememiş ve onun beyan ettiği fikri reddetmiştir.

[57] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/9; İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, 157.

[58] Adnan Demircan, *Hz. Peygamber Dönemi Münafıklar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 56.

[59] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/267.

[60] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219.

[61] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/267.

[62] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219.

sizin belanızı versin Ey Allah'ın dūřmanları! Allah sizin gibilere asla muhtaç değildir.”^[63] Abdullah b. Amr'ın yapmış olduğu bu ikna çabası, İşlâm'a ve Müslümanlara verdiği değeri göstermek açısından önem arz etmektedir. Çünkü o, İşlâm ile tanışmadan önce de bu faaliyetleri yapabilecek karakterde bir yapıya sahipti.

Rivayete göre Abdullah b. Amr, Uhud Gazvesi'nden bir gün^[64] veya birkaç gün önce^[65] rüyasında Bedir Gazvesinde şehit olan Mübeşşir b. Abdülmüzir'i görmüş^[66] ve onunla meraklı bir halde sohbet etmiştir. Mübeşşir, Abdullah b. Amr'a: “Çok yakın bir zamanda bizim yanımıza geleceksin” demiştir.^[67] Bunun üzerine Abdullah b. Amr: “Siz neredesiniz?” diye sormuştur.^[68] Mübeşşir ise: “Biz şu an cenneteyiz, burada dilediğimiz gibi geziyoruz” şeklinde cevap vermiştir.^[69] Abdullah ise: “Peki sen Bedir günü öldürülmemiş miydin?” diye sorunca, Mübeşşir ona şöyle cevap vermiştir: “Evet, ben Bedir günü öldürüldüm fakat daha sonra diriltildim.” demiştir. Abdullah b. Amr görmüş olduğu bu rüyadan hemen sonra Hz. Peygamber'e (sas) gitmiş ve olanı anlatmıştır. Hz. Peygamber (sas) ise “Bu gördüğün şhadettir ey Ebû Câbir!” demiştir.^[70]

Nitekim Abdullah b. Amr'ın görmüş olduğu bu rüya gerçekleşmiş ve Uhud Gazvesi'nde Müslüman mücahitler safında şehit olan ilk kişi o olmuştur.^[71] Genellikle kaynakların ittifakla verdiği bu bilgi onun dinde ne kadar üstün olduğunun da bir göstergesidir. Onu şehit eden kişi hakkında kaynaklarımızda geçen isim ise Süfyan b. Abdüşşems Ebû'l-A'ver es-Sülemî'dir.^[72]

Abdullah b. Amr, sahâbe arasında da değerli addedilmiş ve vefatından sonra arkadaşlarınca kabri sürekli ziyaret edilmiştir. Ensâr'dan Muhammed b. Mesleme ve bazı sahabîler, önemli günlerde Uhud şehitliğine giderlerdi. Bu ziyarette uğradıkları ilk kabir Hz. Peygamber'in (sas) amcası Hz. Hamza'nın kabri olurdu ve ona dualar okurlardı. Daha sonra Abdullah b. Amr'ın kabrine giderlerdi^[73] ve aynı şekilde ona da dua okurlardı.

[63] Ebû Abdillâh Muhammed b. İşhâk b. Yesâr, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Daru'l Fikr, 1398/1978), 324-325.

[64] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 3/249.

[65] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/266.

[66] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 3/186; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü'l Kütübil İlmiyye, 1422/2002), 3/225.

[67] İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 3/186.

[68] Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/249.

[69] Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/225.

[70] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/266.

[71] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/266; Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/223.

[72] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/266; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/282; Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/223.

[73] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/314.

Câbir b. Abdullah'tan gelen bir habere göre o, babasının şehit edildikten sonraki hali için şöyle demiştir: “*Babam Uhud günü şehit olmuştu. Onun yanına gittiğim de ona müsle^[74] yapıldığını gördüm.*”^[75] Fakat Abdullah b. Amr'a yapılan bu müsle olayının tam manası ile içeriği bilinmemektedir. O dönemde buna benzer yapılan müsle hareketlerini düşünecek olursak onun burun veya kulak kısmının kesilmiş olması muhtemeldir.

Tüm bunlara olay yerinde şahit olan Câbir b. Abdullah, babasının naaşı başında ağlamaya başlamıştır. Bunu gören sahâbeden bazıları onun bu tavrının yanlış olduğunu ve ağlamaması gerektiğini söylemişlerdir.^[76] Daha sonra Câbir'i aynı vaziyette bulan Hz. Peygamber (sas) ise onu bu tavrından dolayı kınamamış/engellememiştir.^[77] Câbir b. Abdullah ile beraber, Abdullah b. Amr'ın kız kardeşi Fatıma bint Amr da kardeşinin cenazesi başında ağlamaya başlamıştır. Bu iki kişinin üzüntüsünü gören ve onların hüznünü hafifletmek isteyen Hz. Peygamber (sas) şöyle demiştir: “*Ağla veya ağlama, o buradan kaldırılıncaya kadar melekler kanatları ile ona gölge yapıyorlar.*”^[78]

Hz. Peygamber'in (sas), özelde Abdullah b. Amr için vermiş olduğu bu müjde genel anlamda tüm şehitlerin manevi koruma altında olduklarına ve onların Allah'ın rızalarını kazanmak için çaba sarf ettiklerine de bir işarettir.

Nitekim Uhud Gazvesi sona erdikten sonra iş şehit olanları defnetmeye gelmiştir.^[79] Burada da Abdullah b. Amr'ın defnedilmesi öne çıkan hadiseler arasında yer almaktadır. Şehitlerin defnedilmesinde sıra Abdullah b. Amr'a gelmiş ve Hz. Peygamber (sas) onun sahâbeden Amr b. Cemûh^[80] ile aynı kabre defnedilmesini emretmiştir.^[81] Hz. Peygamber (sas), bu iki sahâbe için

[74] Müsle, işkence manasına gelmektedir. Savaş sonunda ölen askerlerin bazı uzuvlarını keserek bir nevi intikam almak veya hırslarını yatıştırmak için bu uygulama yapılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) gerek insanlara gerekse hayvanlara müsle yapılmasını kesin bir dille menetmiştir.

[75] İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[76] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.

[77] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[78] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsnedü's-sâhih*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988), 15/489; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[79] Bu hususta kaynaklarımızda farklı rivayetler yer almaktadır. Abdullah b. Amr'ın kız kardeşi Fatıma bint Amr, kardeşinin cenazesini bir devenin sırtına yüklemiş ve kendi topraklarına yani Medine'ye defnetmek istemiştir. Yolda giderken Hz. Peygamber'in (sas) eşi Hz. Âişe ona denk gelmiş ve bu yaptığının ne olduğunu sormuştur. Fatıma ise; “Kardeşimi kendi beldemize gömeceğim” demiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe onu uyarmış ve cenazeyi geriye yani şehit olduğu mekâna götürmesini söylemiştir. Nitekim Fatıma da bunu yerine getirmiştir. Konu ile ilgili rivayeti görmek için bkz. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 8/356.

[80] Amr b. Cemûh, cahiliye döneminde putlara sıkı sıkıya bağlı bir hayat yaşamıştır. Aynı zamanda o Benî Seleme kabilesinin de reisi/lideri konumundadır. bkz. Ahmet Önkal “Amr b. Cemûh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/82-83.

[81] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 225-226; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/293.

şöyle demiştir: “*Dünyada birbirine muhabbeti olan bu ikisini bir kabre defnedin.*”^[82] Her ikisi de aynı kabileye mensup ve kabilelerinin liderleri konumunda olduklarından dolayı Abdullah b. Amr ve Amr b. Cemûh arasında iyi bir dostluk bağı vardı.

Burada değinmek istediğimiz bir diğer husus ise Abdullah b. Amr’ın, Uhud Gazvesi öncesi içki içtiği ve içkili bir halde şehit olduğu^[83] hususudur. Öncelikle bu gazvenin yapıldığı zaman içki âyeti^[84] henüz nazil olmamıştır.^[85] Nitekim Hz. Peygamber (sas), Medine’ye hicret ettikten sonra orada bazı kimseler/Müslümanlar halen içki içiyorlardı.^[86]

O dönemin şartları gereği bazı hükümlerin karara bağlanması bazen tek âyet ile bazen de tedrici olarak gerçeleşmiştir. Tedrici olarak yasaklanan durumlardan bir tanesi de içki içmenin üç aşamada^[87] haram kılınmasıdır. Abdullah b. Amr’ın içkili iken şehit olması onun herhangi bir haramı çığnediğinden veya yok saymasından kaynaklanmamıştır.

D. Abdullah b. Amr’ın Allah (cc) ile Görüşmesi

İnsanların fıtraten Allah’ı görmeyi dilemeleri tarihin her döneminde istenmiş ve beklenen durumlardan birisi olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber’in (sas) Mekke’li müşriklerle diyalogu ve onların Hz. Peygamber’i tasdik etmemelerinde bu hadise oldukça dile getirilmiştir. Cahiliye Araplarının Hz. Peygamber’in (sas) risâletini kabul etmeleri için öne sürdükleri isteklerden biri olan Allah’ı görme arzusu Kur’an-ı Kerim’de şu âyetler ile ifade edilmiştir. “... *Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?*”^[88] veya “...*Allah’ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin.*”^[89] “...*Allah bizimle konuşmalı...*”^[90] Görüldüğü üzere putperest toplumda da Yaratıcının varlığını görme arzusu talep edilen istekler arasında yer almıştır.

Daha sonraki süreçlerde ise Kur’ân âyetlerinin tevil edilmesi ve ideolojik okumalar neticesinde bazı tefsir faaliyetlerinin yapılması Rü’yetullah gibi problemleri gün yüzünü çıkartmıştır. Bundan dolayı tarihin her safhasında

[82] Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/293; İbn Kayyim, *Zâdü’l-Meâd*, 3/193.

[83] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/266; İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, 157; Nemerî, *ed-Dürer*, 156.

[84] El-Mâide 5/90.

[85] İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, 157.

[86] Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürü’l –Mensûr fi’t-tefsîr bil-me’sûr* (Beyrut: Daru’l Fikr, 1432/2011), 3/157.

[87] İçki içmenin sırası ile yasaklanmasına dair âyetler için bkz. Bakara 2/219; Nisa 4/43; Mâide 5/90.

[88] Furkân 25/21.

[89] İsrâ 17/92.

[90] Bakara 2/118.

Rü'yetullah'a kabul-inkâr ikileminde bir cevap aranmıştır. Abdullah b. Amr'ın da bu hadiseyi yaşamış olması problemlili gözükken bu başlık altında incelenecek ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Tâlha b. Hırâş kanalı ile gelen bir rivayette Câbir b. Abdullah, babası Abdullah b. Amr ile alakalı bir hadiseyi anlatmıştır. Nakledilen bu olayda Hz. Peygamber (sas), Abdullah b. Amr'ın Allah (cc) ile perdesiz olarak yüz yüze görüştüğünü ve ondan/kulundan ne talep ettiğini sorması gibi konular öne çıkmaktadır. Rivayete göre babasının cenazesi başında duran Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber (sas) ile denk gelmiştir. Câbir'in üzgün olduğunu gören Hz. Peygamber (sas) ona; *"Ey Câbir! Sana Allah'ın baban hakkındaki haberi-ni diyeyim mi?"* diye sormuştur.^[91] Câbir ise: *"Buyur Yâ Resûlullah!"* demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), Câbir'e şunları söylemiştir: *"Allah (cc) bu vakte kadar hiçbir kulu ile perdesiz/yüz yüze bir şekilde görüşmemiştir. Fakat bu durumdan baban istisna tutuldu ve Allah (cc) onunla yüz yüze yani perdesiz bir şekilde konuştu. Daha sonra Allah babana şöyle buyurdu: 'Ey Kulum! Benden ne istersen iste sana vereyim.' Baban da: 'Ey Rabbim! Senden beni yeniden diriltmeni ve senin için ikince defa şehit olmayı istiyorum.' diye cevapladı. Allah (cc) ise: 'Hiç şüphesiz insanların öldükten sonra yeniden diriltilip dünyaya gönderilmeyecekleri hükmü benim katımda önceden verilmiştir.' Baban ise daha sonra: 'Allah'ım! O halde benim bu durumumu arkada kalanlara bildir.'"^[92]*

Câbir b. Abdullah'ın anlattığı bu olay Kelâm alanında tartışılan ve "Rü'yetullah"^[93] olarak isimlendirilen problemin içerisine girmektedir. İslâm akaid tarihinde Allah'ı görme isteği bazen birçok peygamberin nübüvvetini tasdik^[94] için öne sürülürken bazen de "Rü'yetullah var mıdır, yok mudur?" gibi tartışmalar ile gün yüzüne çıkmıştır.

Asıl konumuzun dışına çıkmadan bahse konu bu hususu açıklamak meselenin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Allah (cc), cennetteki kullarına kendi cemâlini göstereceğini ve cennet ehlinin de bu durumdan dolayı hoşnut olacağını âyetlerinde bildirmiştir.^[95] Hatta aynı âyette kulların bu esnadaki halleri de tasvir edilmiş ve *"Bir kısım kulların yüzleri parlayacak"* denilmiştir.

[91] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî (Beyrut: Darü'l İhyâ Kütübü'l Arabî, 1431), 1/68.

[92] İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/68; 2/936; İbn Hibbân, *Sahih*, 15/490-491.

[93] Rü'yatullah, müminlerin ahiret hayatında Allah'ı görmeleri anlamında kullanılan bir kelâmî terimdir. bkz. Temel Yeşilyurt, "Rü'yatullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

[94] el-Furkan 25/21; En'am 6/158; İsrâ 17/92.

[95] el-Kiyâme 75/22-23.

Bunların yanında bu konu gerek İslâm âlimlerince gerek mezheplerce de tartışılmıştır. Özellikle Ehl-i Sünnet ile birlikte Allah'ın görüleceğini savunanlar arasında Kerramiye, Mücessime ve Müşebbihe gibi mezhepler yer almaktadır. Karşı grupta ise bunun imkânsızlığını savunanlar vardır. Bunlar ise Mu'tezile, Şiâ ve Zeydiyye gibi mezheplerdir. Tüm bu fikri tartışmaların temel noktasına bakıldığında bu hadisede en büyük çıkmazının "aklen mümkünlük" olduğu anlaşılacaktır.

Birçok âlim bu konuyu deliller ile anlatmış ve sonucunda kabul veya ret açısından karar vermiştir. Zemahşeri (öl. 538/1144), Tabersî (öl. 548/1154), İbn Rüşd (öl. 595/1198) ve Tabâtabâi (öl. 1402/1981) gibi isimler Rü'yetullah'ın mümkün olmadığını ve bunun Allah'a yakıştırılmayacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Mâtürîdî (öl. 333/944), İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi isimler de Rü'yetullah'ın mümkün olduğunu ve ahirette cennete giden kullar tarafından bu durumun gerçekleşeceğini ifade edenlerden bazılarıdır.^[96]

Son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942), ahirette kulların/cennet ehlinin Allah'ı açıkça ve alenen göreceklerini söylemiş ve bunun mümkün olduğuna işaret etmiştir.^[97] Aynı konu için Mevdûdî (öl. 1979) ise şu görüştedir; kulların ahirette Allah'ı görmeleri dünya yaşamında edinilen deneyimler sonucunda anlaşılamayacaktır. Onlar ancak ahirette Allah'tan bir ikram olarak bunu yaşayacaklardır.^[98] Bu düşüncesi ile Mevdûdî, Allah'ın müminler tarafından görüleceğinin mümkün olacağı tezini savunmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sas), Câbir b. Abdullah'a bir müjde/sevindirici haber niteliğinde söylemiş olduğu bu olay, Allah'ın müttaki kullarına bir hediyesi olarak algılanmalıdır. Allah'ın cemâlini ahirette görmenin tasvirleri o denli çoktur ki, hiçbir insan aklı ve gayreti bunu kavrayamaz ve bilemez.^[99] Abdullah b. Amr'ın da şehadetinin akabinde bu durumu yaşamasını bu açıdan yorumlayabilmek mümkündür.

E. Hakkındaki Âyet ve Hadisler

Abdullah b. Amr hakkında nazil olduğu rivayet edilen âyet sayısı birdir. Abdullah ile alakalı yukarıda bahsettiğimiz şehit olması ve Allah'ın onunla

[96] Rü'yatullah ile alakalı mezheplerin ve âlimlerin görüş, tespit ve delilleri için bkz. Yusuf Karatay "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017), 166-178.

[97] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 8/182-183.

[98] Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, trz.), 6/542-543.

[99] Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6/543.

perdesiz bir şekilde görüşmesinin akabinde Âl-i İmrân Sûresi'nin 169'uncu âyeti nazil olmuştur.^[100] Tefsir kitaplarına bakıldığı zaman bu âyetin nazil olmasındaki asıl sebebin bu olmadığı da ifade edilen görüşler arasındadır. Söz konusu âyetin Uhud Gazvesinde şehit olanlar için veya Bi'r-i Ma'ûne faciasında şehit olanlar için nazil olduğu rivayet edilmektedir.

İmam Kurtubî (671/1273), bu âyetin tefsirini yaparken konu hakkındaki tüm rivayetleri bir araya getirerek nakletmiştir. O tüm rivayetleri aktardıktan sonra kendi fikrini açıklamış ve şöyle demiştir: “Allah, nazil ettiği bu âyet ile şehit olanların cennette diri olduklarını ve rızıklarla donatıldıklarını bildirmiştir.”^[101]

Buhârî ise Allah Teâla'nın, bu âyeti nazil etmesinin sebebi olarak Abdullah b. Amr'ın, Allah'tan dünyaya yeniden gönderilmesini ve onun için yeniden şehit olmayı istemesi olarak ifade etmektedir.^[102]

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüer sanma! Bilakis onlar diridirler... Alî İmran, 169. âyetinin sadece Abdullah b. Amr hakkında nazil olduğunu ifade etmek zordur. Bu âyetin şehitler hakkında nazil olduğu kesin olmakla birlikte hangi olaydan sonra indirildiği tam manası ile tespit edilmiş değildir. Fakat genel kabul dikkate alınacak olursa bu âyetin Uhud Gazvesinde şehit olanlar için indirildiğini ifade etmek daha uygun olacaktır.

Abdullah b. Amr hakkında, Hz. Peygamber'in (sas) bir hadisi bulunmaktadır. Nakledilen bu hadis metninde Abdullah b. Amr ile Sa'd b. Ubâde birlikte anılmış ve Hz. Peygamber'in (sas) dilinden bu iki sahâbe hayırla yâd edilmiştir. Bu iki sahâbe için Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “Allah Ensâr'ı, özellikle de Abdullah b. Amr ile Sa'd b. Ubâde'yi mükâfatlandırır.”^[103]

Hz. Peygamber'in (sas) övgüsüne layık olan, ashâbın ileri gelenlerinden ve büyüklerinden^[104] olan Abdullah b. Amr hakkında bu rivayet haricinde herhangi bir hadise denk gelemediğimizi de ifade etmek istiyoruz.

Sonuç

Ensârın meşhur simalarından, Benî Seleme'nin reisi Abdullah b. Amr'ın yaşamı, geniş bakış açısı ile ele alındığında bir takım önemli hadiseler ile

[100] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Halku Ef'âli'l İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Riyad: Darü'Maârifî Suudiyye, 1431), 42.

[101] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 5/408.

[102] Buhârî, *Halku Ef'âli'l İbâd*, 42.

[103] Mârizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*; 7/290; İbn Hibbân, *Sahih*, 15/488; Hâkim, *Müstedrek*, 4/125; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Memun lit-Turas, 1404/1948), 4/60.

[104] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zâmî (Kuveyt: Daru'l Hulâfa'i li'l Kitâbi İslâmi, 1431), 158.

karşılaşılması mümkündür. Özellikle bazı sahâbe biyografilerinde olduğu gibi Abdullah b. Amr'ın da İslâm öncesi yaşamı ile alakalı bazı temel rivayetlerin dışında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı Abdullah b. Amr'ın çocukluk, gençlik ve İslâm öncesi sosyal hayatı neredeyse hiç bilinmemektedir. Mevcut rivayetlerde ise onun benimsediği inanç ve kabilesindeki konumu ifade edilmektedir. Bununla birlikte onun Müslüman olması ve İslâm tarihi içinde önemli olan bazı olaylarda yer alması onun hayatını en azından Müslüman olduktan sonraki kısmı için daha da belirgin kılmaktadır. Bir hususu da belirtmek gerekirse Abdullah b. Amr'ın geç Müslüman olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü Ensarın genel anlamda İslâm ile tanışması Akabe biatlarına denk gelen bir durumdu. Bundan dolayı yapılan bu toplantı aslında Ensarın ilklerini de teşkil etmektedir.

Abdullah b. Amr'ın ismi Müslüman olduktan sonra daha sık duyulmaya başlanmıştır. Onun isminin duyulmasında birçok haklı gerekçe vardır. Nitekim ikinci Akabe'de bulunması, orada kabilesine gönderilmek üzere nakip seçilmesi, Ashâb-ı Bedir arasında yer alması, Ehl-i Suffe'de bulunmuş olması, Uhud'un ilk şehidi olması ve Allah ile perdesiz bir şekilde yüz yüze konuşması gibi sebeplerle o ismini duyurmayı başaran bir şahsiyet olmuştur. Bunun yanında onun sahip olduğu bu meziyetler tabii olarak konumunu da İslâm tarihi içerisinde yükseltmiştir. Tüm bunlarla birlikte onun erken vefat etmesi ve oğlunun uzun bir ömür yaşaması aynı şekilde oğlu Câbir'in birçok siyasi hadisede söz sahibi olması ister istemez Abdullah b. Amr'ı da hatırlarda tutmuştur. Çünkü onun hakkında birçok önemli olayı oğlu Câbir aktarmıştır.

Abdullah b. Amr'ın şehit olmasından sonra Allah (cc) ile perdesiz konuşması özelde Kelâm ilmine, genelde ise bütün İslami ilimlerin tartışma sahasına girme potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte Allah ile cennet ehlinin yüz yüze görüőeđi âyet ve hadislerde vurgulanmıştır. Bu teoriyi kabul eden âlimlerin ve mezheplerin ileri sürdükleri deliller Rü'yetullah'ın kabul edilebilmesi açısından daha kuvvetlidir. Bu açıdan Abdullah'ın Allah (cc) ile görüşmesi asli kaynaklar dikkate alındığında mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Abdullah'ın yaşamış olduğu üç yıllık İslâm hayatı onu karakter, inanç ve cesaret bakımından yükseltmiştir. Tüm bu faaliyetlerinden dolayı Hz. Peygamber'in onu hayırla yâd etmesi Abdullah'ı tarihte önemli konuma getirmiştir.

Kaynakça

- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/460-470. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Belâzurî, Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Muhammed Muhammed Têmir. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2011.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 1408/1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zâmî. Kuveyt: Dâru'l-Hulâfa'i li'l Kitâbi İslâmi, 1431.
- Bozkurt, Nebî. Küçükaşçı, M. Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Halku Ef'âli'l-İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre. Riyad: Darü'l Maârifî Suudiyye, 1431.
- Büstî, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *el-Müsnedü's-sâhih*, thk. Şuayb Arnavut Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- B. Jones. J. Marsden, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi", çev. Kasım Şulul, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Aralık 2001), 117-120.
- Demircan, Adnan. *Hiz. Peygamber Dönemi Münafıklar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfâhânî. *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut: Darü'l Fikr, 1416/1996.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed. Dimaşk: Daru'l Memun lit-Turas, 1404/1948.
- Efendioğlu, Mehmet. "Kutbe b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 1422/2002.
- Halîfe b. Hayyât. *et-Târihü Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Dimeşk: Daru'l Kalem, 1397.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn en-Nemîri. *ed-Dürer fi'lhtisâri'l-meğâzi ve's-siyer* thk. Şevki Dayf. Kahire: Daru'l Maarif, 1403.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâîm el-Absî. *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâîm el-Absî. *Kitâbü'l-Meğâzi*, Abdülaziz b. İbrâhim el-Ûmerî. Riyad: Darü'l İşbiliye, 1420/1999.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Beyrut: Darü'l Afaki'l-Cedide, 1431.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî. *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî. *es-Siretü'n-ne-beviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûri. Beyrut: Dâru'l Kitâbü'l-Arabî, 1410/1990.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Daru'l Fikr, 1398/1978.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *Zâdü'l-Meâd*. Beyrut: Müessetür-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türki. Kuveyt: Merkezü'l-Buhus Darü's-Saadeti'l-Arabiyeti'l-İslamiyye, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Darü'l İhyâ Kütübî'l Arabî, 1431.

- İbn Sa' d, Muhammed el-Basri. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetül Hânci, 1461/2001.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed el-Ya'murî. *Uyûnu'l-Eser fî Meğazi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut: Daru'l Kalem, 1414/1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed ei-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. Beyrut: Darü'l Kütübil İlmîyye, trz.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi*. 1/86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karatay, Yusuf. "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017).
- Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ. *el-İktifâ' fî (bimâ tedammehû min) meğâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmîyye, 1420.
- Kılıç, Ünal. *H. Ammar b. Yâsir*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Kılıç, Ünal. *Ashâb-ı Bedir'in İsimleri ve Faziletleri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.
- Komisyon, *Sahâbîler Ansiklopedisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2020.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâli, hzr. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevamiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas. Mısır: Daru'l Maarif, 1900.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1427/2006.
- Mâkrizî, Ahmed b. Alî. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* thk. Muhammed Abdülhâmid en-Nemîsi. Beyrut: Darü'l Kütübil İlmîyye, 1420/1999.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, trz.
- Önkâl, Ahmet. "Amr b. Cemûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/82-83. İstanbul. TDV Yayınları, 1991.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l -Mensûr fî't-tefsîr bil-me'sûr*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1432/2011.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihü'l-Ümem ve'l Mülûk*. Beyrut: Daru'l İhyai't Turasi, 1387.
- Temir, Hakan. *Nesep Atlası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Es'ad b. Zürâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi*. 11/352. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vâkidî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones. Beyrut: Darü'l A'lâmî, 1409/1989.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dimi Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yatullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı "İslâm Tarihinde Ensâr*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Abdullah b. Cahş'ın Hayatı ve İslâm'a Hizmetleri

Abdullah b. Jahsh's Life And Services To Islam

Mustafa Havyar*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 9 Kasım 2021/Date Received: 9 November 2021

Kabul Tarihi: 11 Aralık 2021/Date Accepted: 11 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Havyar)

* Dr. Öğrencisi, Din Hizmetleri Uzmanı, Zonguldak Müftülüğü/ Religious Services Specialist, Zonguldak Mufti, mustafahavyar@hotmail.com, Orcid No: 0000-0003-3130-5512
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Hız. Peygamber'in İslâm davetine olumlu yanıt vererek Müslümanların öncülerinden olan sahâbe, ona gösterdikleri bağlılık, teslimiyet ve verdikleri destekleri nedeniyle İslâm dininde önemli yere sahiptir. İslâm'ın yayılmasından doğru anlaşılmasına kadar pek çok alanda sahâbenin üstün hizmetleri tarihteki yerini almakla kalmamış, sevgi ve saygı gösterilen şahsiyetler olarak daha sonra gelenler için örnek olmuştur. Büyük bir kısmı yaşadığı şirk hayatından kurtularak yeni bir hayata kavuşmuş, Hız. Peygamber'den öğrendikleri İslâm'ı, en güzel şekilde yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu çalışmada, asr-ı saadet döneminde yaşayan ve genç yaşta sahâbe içerisinde yerini alan Abdullah b. Cahş'ın hayatının araştırılması hedeflenmiştir. Nitekim Abdullah, Allah'a ve Rasulüne olan imanı gereği her şeyini geride bırakıp hicret eden, İslâm'ın yeryüzüne hâkim olması uğruna şehid olmayı arzularak mücadeleden geri durmayan bir sahâbidir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Abdullah b. Cahş, Seriyeye, Nahle, Uhud

Abstrack

Sahaba, who is one of the pioneers of Muslims by responding positively to the Islamic invitation of the Prophet's, has an important place in the Islamic religion thanks to the devotion, submission and support they have shown to . In many areas, from the spread of Islam to the correct understanding, the outstanding services of the sahaba have not only taken their place in history, but have been an example for those who came later as loving and respected personalities as well. A large part of them dropped out of their polytheistic life and got a new life. They have tried to live the Islam they learned from the Prophet in the most beautiful way In this study, it is aimed to investigate the life of Abdullah b. Jahsh, who lived during the asr-ı saadet period and took his place in the sahaba at a young age. As a matter of fact, Abdullah is a sahaba who left everything behind and emigrated due to his faith in Allah and His Messenger, and didn't back down from struggle by wishing to become a martyr for the sake of Islam's domination of the earth.

Keywords: Sirah, Abdullah b. Jahsh, Contingent, Nahla, Uhud

Giriş

Allah tarafından risâlet vazifesiyle görevlendirilen Peygamberler, gönderildikleri toplumların kültürel miraslarını tamamen reddetmemiş, ilahi kaynaklı yeni hayat nizamının şekillenmesinde, içerisinde yaşadıkları kültürel unsurlardan kısmen destek alarak yanlış inançlara karşı yapıcı eleştiriler geliştirmişlerdir. Böylece içerisinde buldukları toplulukları bir olan Allah'a iman ve ibadet etmeye çağırdıkları gibi, ilahi emirlere bizzat riayet ederek insanların bireysel ve sosyal hayatlarını ilahi kurallara uygun şekilde yaşamalarına vesile olmuşlardır. Peygamberler halkasının sonuncusu olan Hz. Muhammed (sas), Kur'ân'da da ifade edildiği gibi Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çokça zikreden kimseler için güzel örneklerdir. Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı mesajları söz konusu örneklik temelinde toplumla buluşturmayı başarabilmiştir. İşte Hz. Peygamber'in etrafında oluşan bu topluluk İslâm toplumunun ilk nüvesini teşkil etmiştir. Bu bağlamda ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ın inşa ettiği hayat düzeninde ve sosyal gerçeklikte temel rol alan ana unsurlardandır. Dolayısıyla sahâbe, Kur'ân mesajını Hz. Peygamberle birlikte özümsemiş ve davranışa dönüştürmüştür. Hatta akıl ve içtihadı imanla taçlandıran ashâb, sosyal, kültürel, siyasi hayata dair yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur.

Vahyin gelişine şahitlik yapan, Peygamber terbiyesiyle yetişmiş bu güzîde ashâbın hayatının bilinmesi, Kur'ân vahyinin nüzul sürecini aydınlatacağı gibi, vahyin indiği ortamın bilinmesine de katkı sağlayacaktır. Bu amaçla çalışmada, erken yaşlarda Müslüman olup ömrünü İslâm'a hizmete adanmış Abdullah b. Cahş'ın hayatını araştırma hedeflenmiştir. Çünkü yapılan kaynak taramasında Abdullah b. Cahş'ın hayatına dair biyografi tarzında yazılmış müstakil bir esere rastlanmamıştır. Abdullah'ın kırk yaşlarında, henüz erken denilecek yaşta ve İslâm'ın Medine'deki ilk dönemlerinde şehit olması müstakil bir biyografi olarak çalışılmasının önündeki en büyük engeldir. Ayrıca ilk dönem siyer kaynakları, Hz. Peygamber'in hayatını çok yönlü aktarırken aynı zamanda dönem içerisinde gerçekleşen olaylara dair de bilgi sunmaktadır. Dolayısıyla bir araştırmacı Hz. Peygamber üst başlığında, siyer konularından Habeşistan Hicreti, Batn-ı Nahle Seferi, Uhud Gazvesi vb. konularda araştırma yaptığında Abdullah b. Cahş'ın bu olaylardaki fonksiyonuna da değinecektir. Böylece araştırma konusu Abdullah b. Cahş özelinde değil, Hz. Peygamber ya da gerçekleşen hadise bağlamında ele alınacaktır. Bu olumsuzluklara rağmen Âdem Apak'ın "İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm" adlı eserini burada zikretmek gerekir. Altmış altı sahâbî biyografisi bulunan eserde, yazar, Abdullah b. Cahş'a da yer vererek hayatının önemli

noktalarını muhtasar bir biçimde sunmuştur. Bu araştırmaya ilk dönem siyer kaynaklarının yanında ensâb, megâzî, tabakât ve terâcim eserleri de kaynak teşkil etmektedir.

A. Nesebi, Doğumu ve Müslüman Oluşu

Nesebi; Abdullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer b. Sabra b. Mürre b. Kebîr b. Ğanem b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme el-Esedî'dir. Uhud Savaşında şehit olduĝunda 40 yaşında olduĝundan hareketle Miladi 585 yılında Mekke'de dünyaya geldiĝi söylenebilir. Künyesi ise Ebû Muhammed'dir.^[1] Okuma yazma bilen^[2] Abdullah, orta boylu, sık ve gür saçlıdır.^[3] Annesi Hz. Peygamber'in halası Ümeyme bint Abdulmuttalib b. Hâşim'dir. Dolayısıyla Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber'in halası Ümeyme'nin oĝludur.^[4] Ailesi Huzeyme kabilesinden olup, Ebû Süfyân'ın kabilesi olan Beni Ümeyme ile ittifak kurmuştur.^[5] Kardeşi Zeyneb bint Cahş ise Hz. Peygamber'in hanımlarındandır.^[6]

Abdullah b. Cahş, kardeşleri Ubeydullah b. Cahş ve Ebû Ahmed Abd b. Cahş ile birlikte Hz. Ebû Bekir'in davetiyle^[7] Müslüman olanlardandır.^[8] Hatta onların Müslüman oluşu kaynaklarda Hz. Peygamber'in Dâru'l-Erkam'a girişinden önce olduĝu belirtilir. Zira Erkam b. Ebû'l-Erkam da nübüvvetin ilk yıllarında Hz. Ebû Bekir'in davetiyle Müslüman olmuştur. O sırada on altı/ on yedili yaşlarda olan Abdullah b. Cahş'in İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olduklarını söyleyebiliriz.^[9]

B. Habeşistan ve Medine Hicretleri

Allah'tan aldıĝı emirleri insanlara tebliĝ etmeye bařladıĝı andan itibaren Hz. Peygamber'in etrafında kadın-erkek, genç-yaşlı, hür-köle, zengin-fakir çok sayıda İslâm'la şereflenen kişi toplanmıştır. Kureyş'in ileri gelenleri, gizli davet döneminde (610-613) ve açık davete başladıktan sonra Hz. Peygamber'in,

-
- [1] Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 3: 84.
- [2] Batn-ı Nahle Seriyesinde Hz. Peygamber'in yazdırdıĝı mektubu beraberindekilere okuyup emri yeri getirmesi okuma-yazma bildiĝini göstermektedir.
- [3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 86; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 11: 191.
- [4] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 11: 190.
- [5] İzzüddin Ebu'l-Hasan İbnü'l-Esîr, *Usdü'l- ğâbe fî ma'rifeti's- sahabê*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3: 195.
- [6] Ebî Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l- ashâb*, thk. Adil Mürşid (Ürdün: Daru'l-A'lâm, 1423/2002), 386.
- [7] Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdisselam Tedmürî, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990), 1: 290.
- [8] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 84; İbn Abdilberr, *el- İsti'âb*, 386.
- [9] İbn Abdilberr, *el- İsti'âb*, 386.

insanları İslâm'a davet etmesine pek fazla müdahale etmemiştir.^[10] Fakat putların ve putperestliğin aleyhine konuşmaya başlamasıyla birlikte bu güzide topluluğa, bir olan Allah'a iman etme ve özgürce O'na ibadet etme hakkı tanımamıştır. Müslümanlar bu süreçte türlü eziyet ve işkencelere maruz bırakılmıştır. İşte bu baskı ve işkencelere maruz kalanlardan biri de Abdullah b. Cahş'tır. Nitekim o, kendi kabilesiyle müttefik olan Ümeyyoğullarının baskılarına sebat göstermiştir. Hz. Peygamber Abdullah'ın bu özverisini kastederek "Açlık ve susuzluğa ondan başka sabreden kimse yoktur" buyurmuştur.^[11]

Mekke müşrikleri tarafından Müslümanlar üzerine zulüm ve işkencenin artması, buna mukabil Hz. Peygamber'in bu tazyikleri engellemeye güç yetirememesi, tüm bunlara ilaveten ölüm korkusuyla bir kısmının dinlerini terk etme ihtimali karşısında endişelenmesi, Hz. Peygamber'i birtakım arayışlara yöneltmiştir.^[12] Bu bağlamda ashâbından özellikle kabileleri içinde himayesiz kalanlara, sıkıntılardan kurtulana kadar,^[13] zulüm ve haksızlıkların olmadığı, adil bir hükümdar tarafından yönetilen Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etmiştir.^[14]

Nübüvvetin beşinci, miladi 615 yılı Recep ayında dördü kadın on biri erkekten oluşan birinci Habeşistan hicreti gerçekleşti. Habeşistan'a hicret eden heyet^[15] içerisinde Abdullah b. Cahş da bulunmaktaydı.^[16] Birinci hicretten yaklaşık dört ay sonra Kureyş'in Müslüman olduğunun duyulması üzerine^[17]

[10] İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 5. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 90.

[11] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 386.

[12] Ahmed b. Ebî Ya'kub el-Abbâsî, *Târîhu'l-ya'kübî*, thk. Abdu'l-Emîr Minhâ, (Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1413/1993), 1: 348; Âdem Apak, "Habeşistan'a Hicret", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti-Hz. Peygamber Dönemi*- (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 1: 241.

[13] Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de: "Zulme uğradıkları için Allah uğrunda hicret edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir mevkiye yerleştireceğiz; ahiret mükâfatı ise muhakkak ki daha büyük olacaktır. Keşke bilseler! Onlar zorluklara katlanan, Rablerine güven duyan kimselerdir." (Nahl 16/41-42) buyurulmaktadır.

[14] Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 1: 214.

[15] Habeşistan'a hicret edenler; Osman b. Affan ile hanımı Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye, Ebu Huzeýfe b. Utbe ile hanımı Sehle bint Süheyl, Ebu Seleme ile hanımı Ümmü Seleme, Âmir b. Rebîa ile hanımı Leylâ bint Ebu Hamse, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Maz'un, Ebu Sebre, Hâtib b. Amr ve Süheyl b. Beydâ bulunmaktadır. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 349; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 173-174.

[16] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 4: 31.

[17] Habeşistan'a hicret edenlerin dönüşüyle ilgili rivayetler hakkında bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 174-175. Habeşistan'dan dönenlerin Mekke'ye geliş sebebini Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu öğrenmeleriyle ilişkilendirilmesi hakkında bk. Ali Himmeth Berki-Osman Keskiöglü, *Hatemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995),

Abdullah'ın da aralarında olduğu bazı Müslümanlar Habeşistan'dan Mekke'ye döndü. Zira Habeşistan'a yapılan ikinci hicretteki kafilede Abdullah b. Cahş'la birlikte kardeşi Ubeydullah^[18] ve karısı Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyân da bulunmaktaydı.^[19]

Habeşistan'a hicret edenlerin büyük kısmı belirli aralıklarla Mekke'ye geri dönmüş, yeni yurt addedilen Medine'ye hicret etmeye başlamışlardı. Habeşistan'dan döndükten sonra kısa bir süre Mekke'de kalan Abdullah, kardeşi Ebu Ahmed Abd b. Cahş ile kendi soyundan Şuca' b. Vehb, Ebû Sinân b. Mihsan, Ukbe b. Vehb, Ukkâşe b. Mihsan, Sinân b. Ebî Sinân, Erbud b. Humeyre, Saîd b. Rukayş, Amr b. Mihsan b. Mâlik, Yezîd b. Rukayş, Ma'bed b. Nübâte, Muhriz b. Nadle, Kays b. Câbir, Mâlik b. Amr, Safvân b. Amr, Sikâf b. Amr, Zübeyr b. Ubeyde ve Rebîa b. Eksem ile beraber gizlice Medine'ye hicret etti. Abdullah ve beraberindekiler Medine'de Ensardan Mübeşşir b. Abdülmünzir'in evinde misafir oldu.^[20]

Medine'ye hicret ettikten yaklaşık beş ay sonra Hz. Peygamber, Muhacir ile Ensar arasında Muâhât (kardeşlik)^[21] tesis etti. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş ile Ensardan Âsım b. Sâbit b. Ebî'l-Eflah^[22] arasında kardeşlik bağı oluşturdu.^[23]

C. Batn-ı Nahle Seriyesi'nde Görevlendirilmesi

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde, şehrin tamamını kapsayan bir idarî yapı Medine'de söz konusu değildi. Gerçekleştirdiği muâhât/kardeşlik

119. Müslümanların Habeşistan'dan geri dönmelerini Garânik olayıyla ilişkilendirilmesi hakkındaki görüşlerle ilgili olarak bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 361-366.

[18] Ubeydullah b. Cahş, irtidat edip Hristiyan olarak Habeşistan'da ölmüştür. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 84.

[19] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 84; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 11: 190; İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, 3: 195.

[20] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 84; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 386.

[21] Muâhât, İslâm toplumu içerisinde bütünleşmenin sağlanmasına ve dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarının çözümlenmesine katkı sağlayan bir uygulamadır. Yurtlarından ayrı düşen Muhacirlerin mahzunluğunu giderip yurt olarak sındıkları Medine'ye adapte olmalarını ve Medine halkına ısınmalarını sağlamıştır. Böylece Muhacirlerin maddî sıkıntılarını, onları psikolojik olarak ezmeden manevî kardeşlik duygularıyla desteklenerek çözüme kavuşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca yaşadıkları ağır şartlar nedeniyle tecrübe elde eden Muhacirlerin Ensara öğretmen, Ensarın da Muhacirlere bir bakıma öğrenci kılınması Muâhât sayesinde eğitim seferberliği anlamına gelmektedir. Ashâb arasındaki karakter benzerliği ve her iki zümrenin ortak noktasının bu sayede belirlenmesi ortak düşman olan münâfik ve yahudi fitnelere karşı birlikte hareket edebilme kabiliyeti sağlanmıştır. Muâhât (Kardeşlik) için bk. Hüseyin Algül, "Muâhât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 308-309.

[22] Evs kabilesinden olan Âsım b. Sâbit Bedir Gazvesinde şehid olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, 3: 107. Detaylı bilgi için bk. Mücteba Uğur, "Âsım b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 479-480.

[23] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 85; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 11: 190; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 31.

ile Müslümanlar arasındaki birliği tesis ettikten sonra; Müslümanlar, gayr-ı müslim Araplar ve Yahudileri de kapsayan ve Medine tarihinde eşine rastlanmayan bir siyasi-sosyal yapıyı vücuda getirdi. Hz. Peygamber, Medine Sözleşmesi/ Medine Vesikası^[24] diye kayıtlara geçen sözleşmeyle şehir halkının barış ve güven içerisinde yaşamasını hedeflemekteydi. Yeni devletin kurulmasının ardından İslâm düşmanlarıyla savaşa izin veren “*Zulme gördüklerinden dolayı saldırıya uğrayanlara savaş izni verildi. Allah, onları muzaffer kılmaya mutlaka kâdirdir. Onlar sırf ‘Rabbimiz Allah’tır’ dediklerinden dolayı haksız yere vatanlarından çıkarılmış kimselerdir. Şayet Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, havralar, kiliseler, manastırlar ve mescitler –ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılıp giderdi. (el-Hac 22/39)*”^[25] âyetinin nazil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber, Medine’ye sığınan Müslümanlar için bir tehdit unsuru olan Mekkeli müşrikleri bu tehditten vazgeçirmek ve İslâm düşmanlarına karşı kesin bir tavır ortaya koymak için onları ekonomik anlamda baskı altına almaya ve ticaret yollarında mukavemet gösteremeyecekleri bir statü ile sınırlandırarak ekonomik ambargo uygulamaya karar verdi.^[26]

Hz. Peygamber, Medine’de oluşturduğu yeni toplum için bir tehdit unsuru olan Mekkeli müşrikleri, bu tehditten vazgeçirmek için ticaret güzergâhlarında püskürterek ekonomik baskı altına alma amacıyla pek çok gazve ve seriyyeler düzenledi. Bunlar; hicretin birinci yılı Ramazan ayında Hz. Hamza komutasında Sıfulbahr Seriiyesi, aynı yılın Şevval ayında Ubeyde b. Hâris komutasında Râbiğ Seriiyesi, Zilkâde ayında Sa’d b. Ebî Vakkas komutasında Harrâr Seriiyesi’dir.^[27] Ayrıca Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin komuta ettiği Ebvâ, Buvât, Bedrülûlâ ve Zülüşeyre Gazveleri de bu dönemde yapılan aynı gayeye matuf askeri harekâtlardır.^[28]

[24] Medine Vesikası hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Özkan, “Medine Vesikası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Gözden geçirilmiş 3. Basım (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2: 308-309.

[25] Hac suresinin 39 ve 40. âyetleri genellikle Kur’ân-ı Kerim’de savaşın meşru kabul edildiği ilk âyetlerdir. Konuyla ilgili rivayetlere göre Mekke’de müşriklerin işkence ve baskılarına maruz kalan ilk Müslümanlar, kendilerine yapılan bu muamelelere karşılık olarak misliyle cevap vermek istediklerinde Hz. Peygamber, Allah tarafından henüz savaş izni gelmediğini söyleyip sabırlı olmayı tavsiye etmiş ve bu âyetlerin gelmesiyle ilk savaş izni verilmiştir. Hayreddin Karaman v.dğr. *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3: 736.

[26] Bu maksatla Hz. Peygamber, hicretin 7 ile 16. ayları arasında dört gazve ve üç seriyye düzenlemiş ancak hiç birisinde baskın yapılamadığı gibi çarpışma da meydana gelmemiştir. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 151.

[27] Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y. Dâru Hicr: 1418/1997), 4: 578-589.

[28] Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzi*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı (b.y. Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984), 1: 9-12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 26-33.

Hız. Peygamber'in hicretten sonra Mekke müşriklerinin düşmanlıklarına karşılık keşif ve istihbarat göreviyle harekete geçirdiği seriyyelerden birisi de Abdullah b. Cahş komutasında sevk ettiği Batn-ı Nahle Seriyyesi'dir. Zira Hz. Peygamber hicretten on yedi ay sonra Recep ayında, hazırladığı müfrezeyi Batn-ı Nahle'ye^[29] gönderdi.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Nahle seferine öncelikle Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı göndermek istemiş fakat Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber'den ayrılacağı için ağlamaya başlayınca Hz. Peygamber onu göndermekten vazgeçmiştir.^[30] Bunun üzerine Abdullah b. Cahş'a sabahleyin silahıyla birlikte yanına gelmesini söyleyerek görevi ona vermiştir.^[31] Bu görevlendirmede Abdullah'ın Hz. Peygamberle olan akrabalığının, İslâm'a girişteki önceliğinin, Habeşistan ve Medine hicretlerine katılarak İslâm davasına olan bağlılığının rolü vardır diyebiliriz. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in Abdullah hakkında "Sizin üzerinize bir adam göndereceğim ki o, en hayırlınız değildir. Ancak açlığa ve susuzluğa en çok katlanandır" buyurmuştur.^[32] Hatta bu vazife sebebiyle Abdullah b. Cahş'a "mü'minlerin emiri" vasfı verilerek İslâm'da emir olarak tayin edilen ilk müfreme komutanı olmuştur.^[33]

Abdullah b. Cahş önderliğinde Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ukkâşe b. Mihsan, Ebû Huzeyfe b. Utbe, Hâlid b. Bukeyr, Âmir b. Rebîa, Vâkîd b. Abdullah, Utbe b. Gazvân'ın aralarında olduğu ve tamamı Muhacirlerden olan sekiz kişi^[34] sabahleyin toplandı. Kâtibi Übey b. Kâ'b'a bir mektup yazdırarak Abdullah b. Cahş'a veren Hz. Peygamber, kendisini seriyye komutanı olarak görevlendirdiğini ve mektubu okumadan Necid istikametine doğru iki gece yol almasını, daha sonra mektubu okuyup gereğini yerine getirmesini bildirdi.^[35] Aldığı talimat gereği iki gecelik yolu İslâm'da ilk râyeyi/sancağı^[36] açarak kat

[29] Nahle Vadisi; Mekke ile Tâif arasında olup, Nahle-i Yemâniyye ve Nahle-i Şâmiyye diye iki kısımdır. Bölge İbn Âmir'in bostanında birleşir. Şihabuddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beirut: Dâru Sadr, 1397/1977), 5: 277-278.

[30] İzzüddin Ebu'l-Hasan İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 2: 12.

[31] Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 13.

[32] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 386; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 31.

[33] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 85; İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, 3: 195; Âdem Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kırâm*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 275.

[34] Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1:19. Seriyye mensuplarının 9, 12 veya 13 kişi olduğu da rivayet edilmiştir. Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 2: 410; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, 2: 12.

[35] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, 1: 371-372; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 37; Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*, 5. Baskı (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1405/1985), 68.

[36] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 32. İslâm'da ilk râyenin Ubeyde b. Hâris veya Hamza b. Abdulluttalib seriyyelerinde açıldığı da rivayet edilmiştir. Muhammed Abdülhay el-Kettânî,

eden Abdullah, mektubu arkadaşlarına İbn Dumeyra kuyusuna ulaşınca okudu. Mektupta Hz. Peygamber “Allah’ın adı ve bereketiyle Nahle vadisine git. Yanındakilerden hiç kimseyi seninle gelmesi için zorlama. Yanında bulunanlara emrimi uygula. Nahle vadisine gelince Kureyş kervanını gözetle” buyurmaktaydı.^[37] Hz. Peygamber’in üzeri mühürlü bir mektupla ashâbını görevlendirmesi şüphesiz gizlilik stratejisi olarak nitelendirebileceğimiz haberin etrafa yayılmasını önleme amaçlıdır. Buna ilaveten Kureyş kervanı hakkında bilgi edinme kastıyla seriyye görevlendirmesi, düşman hakkında istihbarat faaliyetlerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca mektupta Nahle vadisini karargâh tutmasını istemesi, bölgenin stratejik önemini ortaya koyarken, Hz. Peygamber’in bölgenin dinamiklerinin farkında olduğu anlamına gelmektedir. Zira Nahle vadisi Yemen-Tâif istikametini kullanan ticaret kervanlarının Mekke’ye giderken uğradığı son menzildir.^[38]

Hz. Peygamber’in mektubuna, seriyye üyelerinin tamamının verdiği cevap dikkat çekicidir. Zira Abdullah b. Cahş, “Rasûlullah bana Nahle’ye kadar gidip orada Kureyşlileri gözetlememi, onlar hakkındaki bilgileri kendisine götürmemi emretmektedir. Ayrıca sizden hiçbirinizi buna zorlamamam gerektiğini bildirmektedir.^[39] Sizlerden şehid olmayı isteyenler benimle gelsin, gelmek istemeyenler ise geri dönsün. Ben Hz. Peygamber’in emrini yerine getireceğim”^[40] dediğinde oradakiler hep birden “İşittik, Allah’a ve Rasûlüne itaat ettik. Nereye istersen, Allah’ın bereketi üzerine yürü”^[41] diyerek itiraz etmeksizin tam teslimiyet göstermişlerdir. Seriyye üyelerinin bu cevabı Hz. Peygamber’in görevlendirdiği seriyye komutanı ve üyeleri konusunda isabet ettiğini göstermektedir. Çünkü içinde ne olduğunu bilmedikleri bir talimatla bilinmeyene doğru yol almak tam teslimiyet gerektiren bir davranıştır.

Abdullah b. Cahş ve beraberindekiler, aldıkları emir gereği, Mekke ve Tâif hattını izleyerek Nahle’ye doğru yürümeye başladı. Ma’din^[42] nahiyesine vardıklarında Sa’d b. Ebû Vakkâs ile Utbe b. Gazvân dönüşümlü bindikleri

et-Terâtibü'l-İdâriyye- Hz. Peygamber'in Yönetimi, çev. Ahmet Özel, 3. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 1: 490.

[37] Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzî*, 1: 13-14; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 244; Hamidullah, *Vesâ'iki's-siyâsiyye*, 67-68.

[38] Mustafa Fayda, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 202.

[39] Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzî*, 1:14; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, 2: 12.

[40] Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzî*, 1:14; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 244; Taberî, *Târîh*, 2: 411.

[41] Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzî*, 1:14.

[42] Ma’din; Furu’un yukarısında Benî Süleym’e ait Buhrân diye anılan bölgedir. Yâkut Hamevî, *Mu’cemu'l-buldân*, 1: 341.

deveyi kaybetti.^[43] Deveyi aramak için iki gün boyunca müfrezeden ayrılan Sa'd ve Utbe, arkalarından giderek onları aradılarsa da buluşamadan günler sonra Medine'ye döndüler.^[44] Abdullah b. Cahş ise geriye kalan müfrezeye le Batn-ı Nahle'ye ulaşarak kervanı beklemeye başladı. Recep ayının son günü^[45] Tâif'ten dönmekte olan ve içerisinde kuru üzüm, deri, şarap vb. ticaret malları olan Kureyş kervanıyla karşılaştılar. Kervanda müşriklerden dört kişi vardı ki bunlar; Amr b. Hadramî, Hakem b. Keysân el-Mahzûmî, Osman b. Abdullah b. Muğîre el-Mahzûmî ve kardeşi Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî'dir.^[46] Kervandakiler Abdullah ve arkadaşlarını gördüklerinde korkuya kapılırsalar da Ukkâşe b. Mihsan ve Âmir b. Rebîa'nın tıpkı umreciler gibi başlarını kazıtmış olmaları, onların kendilerini güvende hissetmelerini sağladı. Öyle ki hayvanlarının iplerini çözüp yemek yapmaya dahi başladılar.^[47] Müşrik Kureyş kervanında bunlar olurken Abdullah b. Cahş ve müfrezesi, ne yapacaklarına dair fikir alış-verişinde bulundu. Her ne kadar Hz. Peygamber kervana karşı bir saldırı emri vermese de kervanın kurtulup Mekke'ye gitme ihtimali yüksek olduğu için ele geçirilmesi elzemdi. Fakat savaşın yasaklandığı haram aylarda olup olmadıkları konusunda bir tereddüt daha yaşadılar.^[48]

Abdullah b. Cahş ve beraberindekiler bu tereddütten sonra yeniden cesaretlerini toplamış olacaklar ki, dört kişilik kervana saldırmaya karar verdiler.^[49] Zira öldürebildiklerini öldürecekler, mallarını da ele geçireceklerdi. Attığı ok asla şaşmayan Vâkid b. Abdullah, yine bir ok atışıyla Amr b. Hadramî'yi öldürdü. Osman b. Abdullah b. Muğîre ile Hakem b. Keysân esir alındı. Nevfel b. Abdullah ise müfreme tarafından takip edildiyse de yakalanamadı. Kervan mallarına ise el konuldu.^[50] Böylece İslâm tarihinde ilk defa düşman kanı döküldü, ilk defa ganimet ve esir alındı. Abdullah ganimeti beşe ayırarak beşte birini Hz. Peygamber'e ayırdı, kalanı da arkadaşları arasında bölüştürerek Medine'ye döndü. Ganimetin taksimini bildiren Enfâl Sûresinin 41.

[43] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 244; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10; Taberî, *Târîh*, 2: 411.

[44] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 244; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10.

[45] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 38. Vâkidî, Şaban ayının ilk günü olduğunu söyleyenleri de zikreder. *Kitâbü'l-megâzi*, 1:14.

[46] Vâkidî, *Kitâbü'l-megâzi*, 1:14; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târîh*, 2: 411.

[47] Vâkidî, *Kitâbü'l-megâzi*, 1:14; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 9.

[48] Vâkidî, *Kitâbü'l-megâzi*, 1:14; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 9; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târîh*, 2: 412; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târîh*, 2: 12.

[49] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târîh*, 2: 412.

[50] Vâkidî, *Kitâbü'l-megâzi*, 1:15; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 372; Taberî, *Târîh*, 2: 412; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târîh*, 2: 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 39.

âyeti henüz nazil olmamasına rağmen Abdullah'ın bu taksimi İslâm'da ilk ganimet taksimi^[51] olmakla birlikte ilahi emre uygundur.^[52]

Abdullah b. Cahş ve arkadaşları Medine'ye döndüklerinde Hz. Peygamber, kendisi için ganimetten ayrılan payı/humusunu almadığı gibi haram aylarda savaştıkları için seriyye mensuplarını azarladı. Ayrıca olayda ele geçirilen iki esiri hapsetti. Bu gelişmeler karşısında Abdullah ve arkadaşları, Hz. Peygamber'in kendilerini kınamaları nedeniyle helak olacakları hissine dahi kapıldılar.^[53] Esasen Hz. Peygamber'in bu olaydaki tavrı, Arapların onun davası hakkında kötü kanaatlere sahip olmalarına dair endişesidir. Hâlbuki Abdullah ve arkadaşları bu görevlendirmede üzerlerine düşeni yaptılar. Çünkü alınan emirde kervanın takip edilmesi, emir gereği yanındakileri gitmeye zorlamaması istenmektedir. Hatta seriyye komutanının 'şehit olmak isteyen benimle gelsin' sözü de aslında çarpışmanın olabileceğini gösterir.^[54] Zira müfrezenin gönderiliş gayesi zaten Tâif istikametinden Mekke'ye dönmekte olan Kureyş kervanıdır. Yıllarca Arabistan yarımadasında ticaretle meşgul olan, kervanın kritik önemi haiz noktalardan biri olan Nahle vadisinden geçeceği bile Hz. Peygamber tarafından bilinirken, bir avuç Müslümanın, kervanın geçişini sadece izlemek için gönderilmesi İslâm'ın cihad anlayışıyla da bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla seriyyenin gönderiliş amaçlarından birisinin de toplumda var olan haram aylar anlayışını revize etmek olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Kureyş müşrikleri bu olay karşısında "Muhammed haram ayı helalleştirdi: kan dökmeyi, mallara el koymayı, esir almayı helal kıldı" demekte gecikmedi.^[55]

Batn-ı Nahle mücahitlerinin seferde yapmış oldukları ve sefer dönüşü maruz kaldığı muamele halk arasında haram ayların sorgulanmasını beraberinde getirmiş, kısa bir süre sonra söz konusu durumu aydınlatan âyetler nazil olmuştur. Yüce Allah "Sana haram ayda öldürmeyi soruyorlar. De ki; Onda öldürmek büyük günahlardandır. (Ancak) Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, halkımı Mescid-i Haram'dan çıkarmak/engellemek ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Şayet güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar sürekli sizinle savaş halinde olurlar. Sizden her kim dininden döner

[51] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1: 372; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-Târîh*, 2: 12; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 386.

[52] Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyesi", 5: 202.

[53] Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1:16; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târîh*, 2: 412.

[54] Bakara Süresi'nin 217. âyeti, İslâm tarihi boyunca hiçbir dönemde haram aylarda savaşın yasak olduğu şeklinde anlaşılmamış, bunun bir Arap örfü olduğu kabul edilmiştir. Nitekim Mekke Fethi, Taif Muhasarası gibi olaylar da haram aylarda yapılmıştır. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 11. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 275.

[55] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târîh*, 2: 412. Muhammed Hamidullah, çatışmanın Recep ayının son günü güneş batımından sonra gerçekleştiği için eşhuru'l-hurum/haram aylar devresinden çıktığını belirtir. *İslâm Peygamberi* (Ankara: İmaj Baskı, 2003), 1: 223.

ve ölürseniz o kâfirdir; zira onlar dünyada ve ahirette amelleri boşa gidenlerdir. Onlar Cehennem'in dostlarıdır ve sürekli orada kalacaklardır.” (el-Bakara 2/217) buyurarak imanın muhafazası uğruna verilecek çabanın daha önemli ve değerli olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Mekke müşrikleri ve yahudi toplumunun fitne temelli ithamları^[56] yerilerek onların asıl gayesinin Allah'ın diniyle mücadele olduğu uyarısında bulunmuştur.

İlgili âyetin nazil olmasıyla birlikte Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının haklılığı ve Allah katında bağışlandığı tam manasıyla kesinlik kazandı. Hz. Peygamber de kendisi için ayrılan ganimet hissesini kabul etti.^[57] Kureyşlilerin iki esir için gönderdiği fidyeyi ise ancak Sa'd ve Utbe Medine'ye dönünce kabul etti. Esirlerden Osman b. Abdullah b. Muğire bin altı yüz dirhem karşılığında serbest bırakılırken,^[58] Hakem b. Keysân Müslüman olarak Medine'de kaldı.^[59] İlginçtir ki; Kureyş müşriklerinin Batn-ı Nahle'de katledilen Amr b. Hadramî'nin diyetini Hz. Peygamber'den talep etmeleri hakkında kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir. Sadece Bedir Savaşında Hakîm b. Hizâm'ın Utbe b. Rebîa'ya “Halkı geri çevir ve müttetiklerinden olan Amr b. Hadramî'nin (diyet) işini üzerine al”^[60] diyerek Kureyşliler ile Müslümanlar arasında cereyan edecek olan savaşın durdurulması konusunda girişimleri vardır. Kureyş müşriklerinin öldürülen Amr b. Hadramî'nin diyetinden çok Müslümanların haram aylarda kan dökmeleri meselesine odaklanmaları, kamu vicdanında Müslümanların itham edilerek İslâm'ın yayılmasına engel olma amaçlı davranıştır. Zaten Bakara Sûresi 217. âyette verilmek istenen mesaj da budur. Ayrıca Kureyş müşriklerinin “Muhammed ve arkadaşları haram ayı helal kıldı ve onda kan döktü, esir edindi ve mal olarak ganimet elde ettiler” sözlerine karşılık Abdullah b. Cahş'ın şu şiirle karşılık verdiği rivayet edilir:

*“Haram ayındaki bir cinayeti büyük addediyorsunuz,
Hâlbuki ondan daha büyüğü, şayet irşad eden kişi doğruyu bilse,
Sizin, Muhammed'in dediği şeyden menetmenizdir,
Ve ona küfretmenizdir,
Allah ise görücü ve şahittir.*

[56] Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzi*, 1:16; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-Târih*, 2: 13.

[57] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 245; Taberî, *Târih*, 2: 413. Hz. Peygamber'in Nahle Seriyesinin ganimetini Bedir Gazvesinin ganimetiyle birleştirip dağıttığı da rivayet edilmiştir. Vâkıdî, *Kitâbü'l- megâzi*, 1:18; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10.

[58] Osman b. Abdullah fide karşılığı serbest kaldıktan sonra Mekke'ye döndü ve Uhud Savaşında kâfir olarak öldü. Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 372.

[59] Hakem b. Keysân, Hz. Peygamber'in daveti üzerine İslâm'a girmiş, Bi'rîmaüne'de şehid oluncaya kadar cihattan geri durmamıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 10; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 372; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 40.

[60] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 87 vd.

*Sizin Allah'ın meşidinden, onun ashâbını çıkarmanızdır ki, Kâbe'de Allah için secde eden hiç kimse görülmesin,
Her ne kadar ölümün gerçekleşmesiyle bizi ayıplamış olsanız da, İslâm ile birlikte azgın ve hasetçi adam ürperdi,
Vâkıd savaşı ateşlediğinde, Nahle'de süngülerimizi İbn-i Hadramî'yle suladık.
Aramızda boynuna takılan deriden bir kayışın kendisini ölüme sürüklediği Abdullah'ın oğlu Osman'dan kan durmadan akmaktadır.”^[61]*

Abdullah b. Cahş'ın komutanlığını üstlendiği Batn-ı Nahle Seriyyesi, Müslümanların ilk defa müşrik kanı döktükleri, onlardan esir ve ganimet elde ettiği seriyye olması bakımından önemlidir. Abdullah'ın cahiliye dönemi genel ganimet paylaşım uygulaması olan dörtte bir yerine Hz. Peygamber'e beşte bir pay ayırması bakımından da önemlidir. Zira bu uygulaması Yüce Allah tarafından da âyetle desteklenmiştir. Ayrıca bu seriyye ile Hz. Peygamber beklemedikleri zaman ve yerden saldırabileceğini Mekkeli müşriklere bir gözdağı olarak bildirmiştir. Yüzyıllardır kullandıkları ticaret yollarını kesebileceklerini, hatta Mekke yakınlarına kadar yaklaşp onları tehdit edebileceğinin mesajını vererek, Medine'de oluşan İslâm devletini artık kabul etmek zorunda olduklarını onlara hissettirmiştir. Batn-ı Nahle Seriyyesi Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasındaki silahlı mücadelenin ilk basamağı olmuş, yaklaşık altmış gün sonra gerçekleşecek olan Bedir Gazvesi başta olmak üzere diğer silahlı mücadelelerin de sebepleri arasında sayılmıştır.^[62]

D. Bedir Gazvesi'nde Mücadelesi

Bedir Gazvesi İslâm ordularıyla müşrik ordularının karşı karşıya geldiği ilk askerî mücadeledir. Mekke müşrikleri açısından, savaşın sebeplerinden biri Abdullah b. Cahş komutasındaki müfrezenin Batn-ı Nahle'de Kureyş kervanına saldırması ve bu saldırı sonucu öldürülen Amr b. Hadramî'nin intikamının alınmasıdır. Müslümanlar açısından ise Şam'dan dönen Kureyş kervanını ele geçirme ihtimalidir.^[63] Bu iki gerekçe Bedir Savaşının sebebi olarak gözükse de asıl gaye Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı besledikleri düşmanlık ve onların Medine'de oluşturdukları Müslüman birliğinin topluca yok edilme niyetidir.^[64] Nitekim Kureyşli müşrikler; Mekkeli Müslümanlara İslâm'ı kabul ettikleri için türlü işkenceler yaptılar, mallarını gasp

[61] İbn İshak'tan rivayet edilen haberde bu şiirin Hz. Ebu Bekir'e ait olduğu rivayet edilse de İbn Hişâm ve diğerleri şiirin Abdullah'a ait olduğu görüşündedir. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 247.

[62] Fayda, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, 5: 203; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1: 222-223.

[63] Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1:19; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 249.

[64] Apak, *Ashâb-ı Kirâm*, 277.

ettiler ve onları hicrete zorladılar. Hatta zorlamakla kalmayıp, sığındıkları ülke yöneticilerine onların iadesi için siyasal baskı uyguladılar. Buna mukabil Müslümanlar, hicretten sonra Medine’de, yağmalanan mallarına karşılık müşriklere ekonomik baskı uygulamakta, Kureyş kervanlarını kontrolleri altındaki topraklardan geçişlerini yasaklayarak misilleme politikası izlemekteydi. Tüm bu gelişmeler zaten Kureyşlilerce saldırgan bir savaşın başlatılması için geçerli ve meşru nedenlerdir.^[65]

Abdullah b. Cahş, Batn-ı Nahle Seriyyesinden yaklaşık iki ay sonra hicretin ikinci yılı Ramazan ayında gerçekleşen Bedir Savaşına Abdüşşems müttefiki olarak katıldı.^[66] Müşriklerin elebaşlarının da içerisinde olduğu yetmiş Kureyşlinin öldüğü, Müslümanların da sekizi Ensardan altısı Muhacirlerden olmak üzere toplam on dört şehit verdiği Bedir Gazvesinde^[67] Abdullah b. Cahş kahramanca çarpışmış ancak çok arzuladığı şehadete erişememiştir.^[68]

Rivayetlerde Hz. Peygamber’in Bedir esirlerine uygulanacak muamele hakkında istişare ettiği kişiler arasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Abdullah b. Cahş’ın da bulunduğu aktarılmaktadır.^[69] Abdullah b. Cahş, Bedir Gazvesinde Hâlid b. Velîd’in kardeşi Velîd b. Velîd b. Muğîre’yi esir olarak ele geçirdi.^[70] Abdullah’ın dört bin dirhem istediği Velîd için Hz. Peygamber fide olarak babasının savaş teçhizatını istedi. Esir kaldığı sürede kendisine iyi muamelede bulunulan Velîd, Medine’ye gelerek Müslüman oldu, daha sonraki yıllarda Bedir’de gördüğü muameleden hep memnuniyetle bahsetti.^[71]

E. Uhud Gazvesi ve Vefatı

Bedir Gazvesinde Kureyş müşrikleri büyük bir yenilgi aldı ve küfrün elebaşları öldürüldü. Ebû Süfyan b. Harb ise Kureyş kervanını Müslümanların takibinden kurtararak Mekke’ye ulaştırdı. Bedir’de yakınlarını kaybeden özellikle İkrime b. Ebî Cehil, Abdullah b. Ebî Rebîa ve Safvân b. Ümeyye gibi kişiler Dârunnedve’de “Ey Kureyş topluluğu! Muhammed size zulmetmiş,

[65] Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 38.

[66] İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2: 323. Abdullah b. Cahş ile birlikte Bedir Gazvesine katılan Esedoğulları: Ukkâşe b. Mihsan, Ebû Sinân b. Mihsan, Şuca’ b. Vehb, Ukbe b. Vehb, Yezîd b. Kays, Sinân b. Ebî Sinân, Mahrez b. Nadle, Rebî’a b. Eksem ve müttefikleri Kesîr b. Amr, Mâlik b. Amr ile Müdlec b. Amr kardeşlerdir. İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 234.

[67] İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 16-17.

[68] Apak, *Ashâb-ı Kirâm*, 277.

[69] İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 387; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 32.

[70] Selîb b. Kays tarafından esir alındığı da rivayet edilmiştir. İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 750.

[71] İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 750; Cemal Ağırman, “Velîd b. Velîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 37.

hayırlılarınızı öldürdü. Bu malla ona karşı yapılacak savaşta bize yardımcı olun. Umulur ki bizden zulmettiği kimselere karşılık olarak ondan intikam alırsız"^[72] diyerek Kureyş topluluğunu Müslümanlara karşı saldırı için teşvik etti. Ayrıca Ebû Süfyân'ın yanına gelerek kervandaki malların Kureyşlilerin hakkı olduğu ve onları Muhammed'e karşı yapılacak savaşta kullanılması gerektiği hususunda Mekkelilerin hem fikir olduğunu bildirdiler.^[73] Ebu Süfyân'ın da kabul etmesiyle Hz. Peygamber ve Medine'deki Müslümanlara karşı savaş hazırlıkları böylece başladı.^[74] Abdullah b. Cahş Seriyyesi'nde ilk kıvılcımının yakıldığı cihad ruhu, Bedir'den sonra hicri üçüncü yılda (625) Uhud'da da alevlenmiş oldu. Nitekim Uhud Gazvesine müşrikler üç bin kişi ile katılırken Müslümanların sayısı sadece yedi yüzdür.^[75]

Cesareti, takvası ve İslâm dinindeki sebatı ile bilinen Abdullah b. Cahş, Uhud Gazvesi öncesi "Allah'ım! Yemin olsun ki; şu müşriklerle yarın beni karşılaştı. Onlar beni öldürdüğünde, karnımı yardığında, cesedimi kesip biçtiklerinde sen bana 'bunlar sana niçin oldu?' diye sorduğunda 'Allah'ım, bunlar bana senin ve rasûlün için yapıldı" diyerek şehid olmayı arzuladığını beyan etmiştir.^[76] Uhud günü kahramanca mücadele eden Abdullah'ın kılıcı kırılınca Hz. Peygamber ona bir hurma dalı vermiş, şehid olana kadar elindeki hurma dalıyla mücadelesine devam etmiştir.^[77] Hatta bu hurma dalı Abdullah'ın vârislerinin uhdesindeyken, Abbasî halifesi Mu'tasım Billâh'ın Türk asıllı beylerinden Boğa et-Türkî tarafından iki yüz dinara satın alınmıştır.^[78]

Uhud Gazvesinde müşriklerden yirmi üç kişi öldürülmüştür. Abdullah b. Cahş komutasında gerçekleşen Batn-ı Nahle Seriyyesinde fidyesi ödenerek serbest bırakılan Osman b. Abdullah b. Muğîre de öldürülen kişiler arasındadır.^[79] Müslümanlar ise yetmiş şehit vermişlerdir.^[80] Bunların dört tanesi Muhacirlerden diğerleri ise Ensardandır.^[81] Muhacirlerden şehit olanlar; Hamza b. Abdulmuttalib, Mus'ab b. Umeyr, Şemmâs b. Osman ve Abdullah

[72] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 23-24.

[73] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 330.

[74] Vâkidi, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 199-200.

[75] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 62-63.

[76] Vâkidi, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 291; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 85; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 386; İbnü'l-Esir, *Usdü'l-gâbe*, 3: 195; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 32.

[77] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 386; İbnü'l-Esir, *Usdü'l-gâbe*, 3: 196.

[78] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 387; İbnü'l-Esir, *Usdü'l-gâbe*, 3: 196; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4: 32.

[79] Vâkidi, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 252.

[80] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 40.

[81] İbn İshâk, Muhacirlerden dört, Ensardan altmış beş kişininin Uhud'da şehit olduğunu rivayet eder. *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 281.

b. Cahş'tır.^[82] Abdullah, Ebü'l-Hakem b. Ahnes b. Şerîf es-Sekafî^[83] tarafından şehit edilmiş,^[84] tıpkı Hz. Hamza gibi şehit edildikten sonra vücuduna müsle^[85] uygulanmıştır. Zira kulakları ve burnu kesilerek bedenine işkence yapılmıştır.^[86] Abdullah'ın kardeşi Hamne bint Cahş bu savaşta dayısı Hamza b. Abdulmuttalib, kardeşi Abdullah b. Cahş ve zevcesi Mus'ab b. Umeyr'i şehit vermiş her birinin cenazesini gördüğünde onlara rahmet dilemiştir.^[87] Bazı Uhud Gazvesi şehitleri gibi Abdullah b. Cahş da dayısı, aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası olan Hamza b. Abdulmuttalib ile birlikte aynı kabre defnedilmiştir.^[88] Abdullah'ın Uhud'da şehit edilmesinden sonra hanımı Zeyneb bint Huzeyme, Hz. Peygamber'le evlenmiş,^[89] mü'minlerin annesi payesini kazanmıştır.^[90]

Sonuç

Hz. Peygamber'in seçkin sahâbileri arasında yer alan Abdullah b. Cahş muhtemelen 585 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Orta boylu, sık ve gür saçlı olan Abdullah'ın okuma yazma bilmektedir. Hz. Peygamber'in halası Ümeyme bint Abdulmuttalib b. Hâşim'in oğludur. Kardeşi Zeyneb bint Cahş ise Hz. Peygamber'in hanımlarındandır. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren genç yaşta Müslüman olan Abdullah b. Cahş, Mekke müşriklerinin baskı ve işkencelerine maruz kalmış, her tür eziyete sebat göstermiştir. Hz. Peygamber, Abdullah'ın bu özverisini kastederek "Açlık ve susuzluğa

[82] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 86.

[83] Ebü'l-Hakem b. Ahnes de Ali b. Ebî Talip tarafından öldürülmüştür. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 91.

[84] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 86; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 387.

[85] Uhud Gazvesinde Müslümanların bedenlerine işkence yapan ve yaptırınların başında Ebü Süfyân'ın hanımı Hind bint Utbe gelmektedir. Hind yanındaki kadınlara, Müslüman şehitlerin burun ve kulaklarını kesmelerini emretmiş, bu uzuvlardan kendilerine bilezik, halhal yapmışlardır. Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 286. Müsle hakkında detaylı bilgi için bkz: Şamil Dağcı, "İşkence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 429-433.

[86] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 387.

[87] Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 291; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5: 448. İslâm'da cihadın ve şehitlik mertebesinin önemini bilen ve bunu ashâbına öğreten Hz. Peygamber, Uhud kabristanını ziyaret eder ve "Allah'ım! Bu kulun ve peygamberin, şehitlerine ve her zaman kendilerini ziyaret edenlere ve selamlayanlara mukabelede bulunacaklarına şehadet eder" buyurmuştur. Bu bağlamda her yıl Uhud şehitlerini ziyaret ederek "Sabretmenize karşılık selam sizlere olsun. Dünya yurdunun sonucu olan cennet ne güzeldir" (Ra'd 13/24) âyetini okurdu. Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 313.

[88] Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1: 291; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 60; İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, 3: 196; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2: 106. Aynı kabre defnedilen sahâbiler için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 40.

[89] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 281.

[90] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 905.

ondan başka sabreden kimse yoktur” buyurmuştur. Mekke müşriklerinin kendilerine hayat hakkı tanımadığı Müslümanlar, adil hükümdar tarafından yönetilen Habeşistan'a gruplar halinde iki defa hicret gerçekleştirmiş, bu hicretlere Abdullah da katılmıştır. Habeşistan'dan döndükten sonra kısa bir süre Mekke'de kalan Abdullah, kardeşi ve kendi soyundan olan ashâbla birlikte Medine'ye hicret etmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'de gerçekleştirdiği Ensar- Muhacir kardeşliğinde Abdullah b. Cahş ile Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Eflah kardeş ilan edilmiştir.

Hız. Peygamber, Medine'de oluşturduğu yeni toplum için bir tehdit unsuru olan Mekkeli müşrikleri, bu tehditten vazgeçirmek için ticaret güzergâhlarında püskürterek ekonomik baskı altına alma amacıyla gazve ve seriyyeler düzenlemiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Cahş komutasında hicri birinci yılın Recep ayında sevk edilen Batn-ı Nahle Seriyyesi, Mekke müşriklerinin düşmanlıklarına karşılık keşif ve istihbarat göreviyle görevlendirilen seriyyelerden birisidir. Abdullah, bu vazife sebebiyle “mü'minlerin emiri” vasfı verilerek İslâm'da emir olarak tayin edilen ilk müfreze komutanı olmuştur. Batn-ı Nahle Seriyyesi, Müslümanların müşrik kanı döktüğü ilk mücadele ve Mekkeli müşriklerden ganimet ve esir elde ettiği bir seriyye olması bakımından önemlidir. Ayrıca bu seriyye ile Hz. Peygamber bekledikleri zaman ve yerden saldırabileceğini Mekkeli müşriklere bir gözdağı olarak bildirmiştir. Yine yüzyıllar boyunca kullandıkları ticaret yolunu kesebileceklerini, hatta Mekke'ye kadar yaklaşip onları tehdit edebileceğinin mesajını vermiştir. Hz. Peygamber, Medine İslâm devletini ciddiye almak zorunda olduklarını Mekke müşriklerine hissettirmiştir. Nihayetinde Batn-ı Nahle Seriyyesi, iki taraf arasındaki savaş ateşini tutuşturan bir kıvılcım vazifesi görmüş, yıllarca sürecek silahlı mücadelelerin sebeplerinden biri olmuştur.

Hicretin ikinci yılı (624) Ramazan ayında gerçekleşen Bedir Savaşında da kahramanca çarpışan Abdullah, Hz. Peygamber'in esirlere uygulanacak muamele hakkında istişare ettiği kişiler arasındadır. Abdullah b. Cahş Seriyyenin Batn-ı Nahle'de ilk kıvılcımını yaktığı cihat ruhu, Bedir'den sonra hicri üçüncü yılda (625) Uhud'da yeniden alevlenmiştir. Cesareti, takvası ve İslâm dinindeki sebatı ile bilinen Abdullah, Kureyşli müşriklerden Ebû'l-Hakem b. Ahnes b. Şerif es-Sekafî tarafından kırk yaşlarında iken şehit edilmiş, daha sonra bedenine işkence edilmiştir. Savaş sonunda yetmiş şehitten biri olan Abdullah, dayısı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Hamza b. Abdulmuttalib ile aynı kabre defnedilmiştir. Uhud'a kadar onun nikâhı altında olan Zeyneb bint Huzeyme, Abdullah şehit olduktan sonra Hz. Peygamber'le evlenmiş, mü'minlerin annesi olmuştur.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. “Velid b. Velid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Apak, Âdem. “Habeşistan’a Hicret”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti- Hz. Peygamber Dönemi-*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Apak, Âdem. *İslâm’ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*, 11. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu’l-eşrâf*. Thk. Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.
- Berki, Ali Himmet – Keskiöğlu, Osman. *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*. 15. Baskı Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garânik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 361-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dağcı, Şamil. “İşkence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 429-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fayda, Mustafa. “Batn-ı Nahle Seriyyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamidullah, Muhammed. *H. Peygamber’in Savaşları*. Çev: Nazire Erinç Yurter. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. 2 Cilt. Ankara: İmaj Baskı, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmû’atü’l-vesâ’iki’s-siyâsiyye li’l-ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râşide*, 5. Baskı. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1405/1985.
- İbn Abdilber, Ebî Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî. *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l- ashâb*, Thk. Adil Mürşid. Ürdün: Daru’l-A’lâm, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l- Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü’n-nebeviyye*, Thk. Ömer Abdisselam Tedmürî, 3. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1990.
- İbn İshâk, Ebû Bekir Muhammed. *es-Sîretü’n-nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y. Dâru Hicr: 1418/1997.
- İbn Sa’d, Ebû Muhammed b. Abdillâh. *Kitâbu’l-ş- tabakâti’l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1421/2001.
- İbnü’l-Esîr, İzzüddin Ebu’l-Hasan, *Usdü’l- gâbe fî ma’rifeti’s- sahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavvid, Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts,
- İbnü’l-Esîr, İzzüddîn Ebu’l-Hasan. *el-Kâmil fî-t-Târîh*. Thk. Ebû’l-Fidâ Abdillâh el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1407/ 1987.

- Karaman, Hayreddin – Çağrıçı, Mustafa – Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtîbü'l- İdâriyye- Hz. Peygamber'in Yönetimi*. Çev: Ahmet Özel. 3. Baskı. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Gözden geçirilmiş 3. Basım. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 5. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Uğur, Mücteba. “Âsım b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-meğâzî*. Thk. Marsden Jones, 3. Baskı. 2 Cilt. b.y. Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub el-Abbâsî. *Târîhu'l-ya'kûbî*. Thk. Abdu'l-Emîr Minhâ. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1413/1993.
- Yâkut el-Hamevî, Şihabuddîn Ebî Abdillâh. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1397/1977.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Abdullah b. Mutî'in Hayatı ve Faaliyetleri

The life of Abdullah b. Mutî and His Activites

Mustafa İyidoğan*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 10 Kasım 2021/Date Received: 10 November 2021

Kabul Tarihi: 4 Aralık 2021/Date Accepted: 4 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa İyidoğan)

* Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts; e-Mail: iyidoganmustafa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8798-7906>.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Hız. Peygamber'in ilk takipçileri konumunda bulunan sahâbîlerin hayat hikayeleri Müslümanlar açısından içerisinde önemli öğeler barındıran bir konudur. İslâm tarihi olayları ele alınırken sahâbenin hayatından bahsetmek, onların başından geçen olayları ele almak doğrudan vahye muhatap olmaları sebebiyle İslâm tarihinin anlaşılması noktasında önemli katkılar sunacaktır. Hız. Peygamber döneminde doğan, Emevîler döneminde muhalefet hareketlerinin önde gelen isimlerinden olan Abdullah b. Mutî' de bu çerçevede hayatı anlatılacak önemli bir kişiliktir. Sahâbî olması dolayısıyla ayrı bir önem kazanan Abdullah b. Mutî', ilk dönemin çalkantılı siyasi yaşamında önde gelen kişilerden birisidir. Yezîd'e yapılan biat, Harre Savaşı ve Abdullah b. Zübeyr hareketi başta olmak üzere bu dönemler içerisinde önemli olaylarda ön plana çıkan Abdullah b. Mutî' gerek dinî gerekse diğer açılardan kendi düşüncesini sonuna kadar savunmuş ve bu uğurda canını vererek samimiyetini göstermiştir. Bu makalede Abdullah b. Mutî'in babasının Müslüman olma hikayesi başta olmak üzere ailesi, doğumundan ölümüne kadar başından geçen olaylar, kişiliği ve İslâmî ilimlere olan katkısından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abdullah b. Mutî', Emevîler, Abdullah b. Zübeyr, Harre

Abstract

The life stories of the Prophet and the Companions, who were his friends and first followers, is a subject that contains important elements for Muslims. Talking about the life of the Companions and their adventures while dealing with the events of Islamic history will make significant contributions to the understanding of Islamic history due to they are directly addressed by revelation. Abdullah bin Mutî', who was born during the reign of the Prophet, played important roles during the Umayyad period and was one of the leading figures of the opposition movements, is an important personality who we will tell his life in this context. Abdullah bin Mutî', who gained a special importance due to his being a Companion, is one of the leading figures in the turbulent political life of the first period. Abdullah bin Mutî', who came to the forefront in important events during these periods, especially in the allegiance to Yazid, the Battle of Harra and Abdullah b. Zubayr movement, defended his own thought to the end, both in terms of religion and other aspects, and showed his sincerity by sacrificing his life for this sake. In this article, the story of Abdullah's father's conversion to Islam, his family, the events from his birth to his death, his personality and his contribution to Islamic sciences will be discussed.

Keywords: History of Islam, Abdullah bin Mutî', Umayyads, Abdullah b. Zubayr, Harra

Giriş

Abdullah b. Mutî'e geçmeden önce ailesi hakkında bilgilendirme yapmak onun hayatını anlama noktasında bize yardımcı olacaktır. Abdullah'ın babasının ismi Mutî'dir ve soy ağacı şu şekildedir: Esved b. Nadle b. Avf b. Abîd b. Avîc b. Adî b. Ka'b.^[1] Mutî'in anne tarafından soyu ise kaynaklarda: el-Acmâ' Enîse bint Âmir b. Fadl b. Afîf b. Kuleyb b. Hubsîyye el-Huzâ'î olarak geçmektedir.^[2] Hz. Ömer'in kabilesi Adîoğullarına mensup olan Mutî', Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur.^[3] Müellefe-i kulûb arasında yer alan Mutî' Huneyn ganimetlerinden pay alan kişilerdendir.^[4]

Abdullah'ın babasının adı kaynaklarda Âs b. Esved şeklinde geçmektedir. Müslüman olduktan sonra ismi Hz. Peygamber tarafından Mutî' olarak değiştirilmiştir.^[5] Kaynaklar onu Kureyş içerisinde ismi Âs olup da Müslüman olan tek şahsiyet olarak tanıtmaktadır.^[6] Hz. Ömer'in kabilesinden olduğu için Hz. Peygamber onun hakkında Hz. Ömer'e "Amcanın oğlu Âs, âsi değil, bilakis Mutî' yani itaatkardır" şeklinde bir söz söylemiştir.^[7] Bunun sebebi olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır: Hz. Peygamber bir gün minberdeyken insanlara oturun diye bir hitapta bulunmuş, o sırada mescide girmekte olan Mutî' de

-
- [1] İbnü'l-Kelbî Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Naci Hasan (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2010), 108; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2012), 7/143; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 3/468; Ebü Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî, *Kitâbu't-tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 410; İbn Kâni' Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk, *Mu'cemu's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Misrâfî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1998), 2/77; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973), 3/405; Ebü Ömer Yusuf b. Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Halil Memun Şiha (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2012), 703; Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 5/2599; İbn Hacer Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve ark., (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 6/105;
- [2] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, 8/12; Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 5/2599.
- [3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 7/162; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.
- [4] Ebü Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Cemâl Sabit-Muhammed Mahmud-Seyyid İbrahim (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 4/384; Ebü Ömer Yusuf b. Abdilber, *ed-Dürer fî ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Lecnetü İhyâi Turâsî'l-İslâmî, 2010), 248; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704.
- [5] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 7/162; İbn Kuteybe Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1960), 395; İbn Hibbân *Sikât*, 3/390; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.
- [6] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, 8/12; Zübeyrî Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî, *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahhârühâ*, thk. Abbâs Hânî el-Çerâh, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 2/62; İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, 3/123; Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/1782.
- [7] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Halil Memun Şeyha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 4/141.

bu hitabı duyunca olduğu yere oturmuştur. Namaz bitince Hz. Peygamber'in yanına giden Mutî' Hz. Peygamber'in "Ne oldu da seni namazda göremedim." hitabına maruz kalınca, Mutî, "Anam babam size feda olsun! Siz oturun deyince işiniz bitinceye kadar oturdum." şeklinde bir cevap vermiş, Hz. Peygamber de bunun üzerine ona "Sen Âs (isyan eden) değil Mutî' (itaat eden)'sin." demiş ve onun ismini değiştirmiştir.^[8]

Mekke'nin fethinde Müslüman olan Mutî'in hayatı hakkında anlatılanlar genel çerçevede bu şekildedir. Mekke'de mi yoksa Medine'de mi öldüğü tartışmalı olsa da^[9] Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat ettiği kesindir.^[10] Onun Hişâm, Abdurrahman, Süleyman, Zübeyr, Fatıma, Hafsa, Abdullah adında yedi çocuğu bulunmaktadır^[11] ki bunlar arasında yer alan Abdullah adlı oğlu makalemizin konusunu teşkil edecek olan kişidir.

Abdullah b. Mutî'in babası yukarıda bahsi geçen Mutî' b. Esved'dir. Annesi ise Ümmü Hişâm Âmine bint Abdüyleyl b. Abdümenâf b. Âmir b. Avf b. Ka'b b. Âmir b. Leys'tir.^[12] Onun; İshak, Yakub, Muhammed, İmran, İbrahim, Büreyhe, İsmail, Zekeriya, Fatıma, Ümmü Seleme ve Ümmü Hişâm adında on bir çocuğu bulunmaktadır.^[13]

Abdullah'ın doğumuna dair şöyle bir olay anlatılmaktadır. Babası bir gün rüyasında kendisine bir torba hurma verildiğini görür ve bunu Hz. Peygamber'e sorar. Hz. Peygamber de kendisine hamile eşi olup olmadığını sorar. Mutî' olduğunu söyleyince Hz. Peygamber rüyayı onun bir oğlu olacağı şeklinde yorumlar ve kısa süre sonra da Abdullah dünyaya gelir. Mutî' oğlunu alıp Hz. Peygamber'e götürür. O da hurmayla tahnik^[14] yapar ve bereket için dua eder.^[15]

[8] Zübeyri, 2/62; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/162; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704.

[9] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704-705.

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/12; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/162; İbn Hibbân *Sikât*, 3/390; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.

[11] Zübeyri onun Süleyman, Hişâm, Hebbâr, Abdullah, Âişe, Abdurrahman, Zübeyr, Fatıma ve Hafsa adında 9 çocuğu olduğunu belirtir. Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 2/64-65. Süleyman Cemel günü vefat etmiştir. İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704; Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm, *Kitâbu'l-mihan*, thk. Yahya Vehîb Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), 111.

[12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/143. Halife b. Hayyât ise annesini ve onun soyunu, Ümeyme bint. Ebi'l-Cebbâr b. Ebî Amr Âmir b. Avf b. Âmir b. Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Ali b. Kinâne şeklinde çok farklı biri olarak vermektedir. Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 410.

[13] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/143-144; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 2/65-66.

[14] Tahnik, hurma veya benzeri tatlı bir şeyin ağzıda ezilerek yeni doğmuş bir çocuğun damagina sürülmesi anlamına gelen bir terimdir.

[15] Buhârî Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Muhammed b. İbrahim el-Lahiydân (Riyad: Dâru's-Samî'i, 1998), 2/252; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 486; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21.

A. Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Abdullah b. Mutî'

Abdullah b. Mutî'in babasının Mekke'nin fethinde Müslüman olması ve Abdullah'ın doğumu ile ilgili yukarıda bahsi geçen bilgiler dikkate alındığında kendisinin Hz. Peygamber'in son yıllarında dünyaya gelmiş olması gerekmektedir. Zira diğer türlü babasının Hz. Peygamber'e gelerek gördüğü rüya ile ilgili sorular sorması tutarsız olacaktır. Dolayısıyla onun Hz. Peygamber döneminde bir faaliyetinin olması mümkün görünmemektedir. Abdullah b. Mutî'in hayatına dair veriler daha çok Emevîler dönemi ile birlikte başlar ve kendisi bu dönemde Emevîlere karşı başlayan muhalefet hareketinin başında olanlardan birisi olarak gösterilir.^[16] Emevîlerden önce onun Hz. Osman'ın şehit edilmesindeki olaylarda da ismi geçmektedir. Adıoğulları'nın önde gelen isimlerinden birisi olması dolayısıyla Hz. Osman şehit edilmeden hemen önce kabilesindeki önde gelen şahsiyetlerle Hz. Osman'ın yanına gitmiş ve olayları yatıştırmak için girişimlerde bulunmuştur.^[17]

B. Emevîler Döneminde Abdullah b. Mutî'in Faaliyetleri

1. Muâviye Dönemi ve Yezîd'e Biatte

Muhalif Olarak Abdullah b. Mutî'

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halifelîği döneminde insanlara önderlik etmeye başladığı anlaşılan Abdullah b. Mutî', Ziyâd b. Ebîh'in Hicaz valiliğine karşı çıkmıştır. Ziyâd Irak valiliğini alıp bölgede Emevî Devleti lehine huzuru sağladıktan sonra Muâviye'ye bir mektup yazarak Hicaz valiliğini de talep etmiştir. Ziyâd'ın yönetimde sergilediği sert politikanın bilincinde olan ve bundan rahatsızlık duyan Hicaz'ın önde gelenleri bu işten kurtulmanın yollarını ararken Abdullah b. Mutî', insanlara, Muâviye'ye mektup yazmalarını tavsiye ederek Muâviye'den Ziyâd'ı başlarına musallat etmemesi için kendisinden ricacı olmalarını tavsiye etmiştir.^[18]

Onun bu dönemde önde gelen şahsiyetlerden biri olduğunun diğer bir delili ise Muâviye'nin vefatından sonra Medine'nin önde gelenlerinden biat alınacağı zaman kendisinin de biat için vali konağına davet edilmesidir. Yezîd, Muâviye'nin vefatından sonra Medine valisi Velîd b. Utbe'ye mektup göndererek daha önce kendisinin veliahtlığı konusunda Muâviye ile sıkıntı

[16] Karl Vilhelm Zetterstéen, "Abdullah b. Mutî'", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/38; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Mutî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/122.

[17] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Mustafa Necib Fevâz-Hikmet Kesli Fevâz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 102; Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mîhan*, 80.

[18] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 3/445-446.

yaşayan Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mutî'den biat almasını emretmiştir.^[19]

Abdullah b. Mutî İslâm tarihindeki en acı olaylardan olan ve günümüze kadar devam edegelen ayrılıkların önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilen Kerbelâ olayından önce Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmemesini tavsiye edenler arasında yer almıştır.^[20] Abdullah b. Mutî Medine'de kendisine ait su kuyusunu düzeltmek ve daha çok su akmasını sağlamak için çalıştığı bir günde Hz. Hüseyin'in oradan geçtiğini görmüş, kendisine selam vermiş ve nereye gittiğini sormuştur. Hz. Hüseyin ise ona gönderilen mektuplardan ve Kûfelilerin kendisine vadettikleri destekten bahsederek Kûfe'ye gitmek için hazırlık yaptığını ifade etmiştir. Abdullah b. Mutî bunun üzerine kendisine "Anam babam size feda olsun, biz sana yeteriz, oraya gitme" diye ricada bulunmuşsa^[21] da bunun bir etkisi olmamış ve Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmekten vazgeçmemiştir.^[22] Onu vazgeçiremeyeceğini anlayınca kendisinden kuyusunun daha çok su vermesine yönelik dua istemiş Hz. Hüseyin de kuyu için dua etmiş ve daha sonra yoluna devam etmiştir.^[23]

Muâviye, henüz hayattayken oğlu Yezîd için kendisinden sonra halife olmasına dair halktan biat almak isteyince, başta Hicaz olmak üzere İslâm dünyasının farklı şehir ve bölgelerinden bu duruma tepkiler yükselmeye başlamıştır. Özellikle Mekke ve Medine, içerisinde barındırdığı sahâbe nüfusuyla bu muhalefetin başını çekmiştir. Hz. Hüseyin, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekr gibi sahâbe neslinden olan kişiler böyle bir halifeye biat etmek istememişlerdir.^[24]

[19] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 3/470; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1995), 210.

[20] Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, 211, 226-227; 129; İbn Miskeveyh Ebû Ali Ahmed Muhammed b. Yakub *Tecâribu'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 2/23; İbnü'l-Cevzi Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ- Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5/327.

[21] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/424; Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 129; Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endelüsî, *el-'ikdu'l-ferîd*, thk. Muhammed Abdülkadir Şâhin (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 5/118. Taberî'de geçen ifadeler çok daha nettir. Abdullah b. Mutî burada Hz. Hüseyin'i Kûfe konusunda vazgeçirmek için Kûfelilerin babasına ve abisine yaptıklarını hatırlatsa da sonuç değişmemiştir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Taberî* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.), 5/236

[22] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/23; İbn Asâkir Ebû Muhammed Bahâüddin, *Târihu medîneti Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 14/207

[23] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144

[24] Halife b. Hayyât, *Târih*, 131-133; Buhârî, *Târihu'l-evsat*, 2/212; Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî, *Kitâbu'l-bed' ve't-târih*, thk. Clément Huart-Mahmud İsmail (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye-tü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2010), 6/6-7; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/113-114.

Muhalefet hareketi içerisinde yer alan ve Yezîd'e biat etmeyen Abdullah b. Mutî', Harre olayından önce bu durumu neden kabullenemediklerini açık bir dille belirtmiştir. İsyân hazırlıkları başladığı, Medinelilerin ölüm için sözleştiği ve Şam ordusunun Medine'ye ilerlediği bir sırada Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mutî'e gelerek onu Hz. Peygamber'in "Kim elini biatten çekerse onun için kıyamet günü bir hüccet yoktur. Kim cemaatten ayrılırsa cahiliye ölümü üzerine ölmüştür" hadisiyle uyararak istemiştir. Abdullah b. Mutî' ise cevap olarak "Bunu biz de Hz. Peygamber'den duyduk, fakat bu hak edilmiş, doğru bir biat içindir. Ancak bunlar Allah'ın kullarını köle yapıp mallarını zorla aldılar, artık onlara verilecek biat yoktur"^[25] diyerek karşı çıkmış ve hazırlıklara devam etmiştir.^[26]

2. Harre Savaşı'nda Abdullah b. Mutî'

Muâviye vefat ettikten sonra devletin başına geçen Yezîd zamanında İslâm dünyası için çok acı olaylar vuku bulmuştur. Yezîd'in başa geçer geçmez devlet kadrolarında değişikliğe gitmesi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Yezîd, Muâviye'nin Medine âmili Utbe b. Ebî Süfyân'ı azlederek yerine Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân'ı getirmiştir. Muâviye zamanında Medine'deki sahipsiz toprakların (savâfi) işletilmesi ve gelirleri konusunda devleti meşgul eden bir sorun çıkmamıştır. Fakat Yezîd'in kerhen biat alması onun dönemindeki olaylara yön vermede etkili olmuş ve Medine'deki araziler konusu, sonuçları itibarıyla oldukça sorunlu bir hale gelmiştir. Medineliler artık bu arazilerin gelirini Şam'a göndermek istememişler ve bunu Medine valisiyle konuşmak için bir grup göndermişlerdir. Abdullah b. Mutî' de bu grup içerisinde yer almış^[27] ve hem valiye hem de Yezîd'in gönderdiği mektuba sert cevaplar vermiştir.^[28] Gelişen olaylar Yezîd'in Medine'ye bir ordu göndermesiyle sonuçlanmış ve ardından Harre Savaşı meydana gelmiştir.

Harre Savaşı'na giden süreç bu şekilde başlamış olsa da rivayetler Emevîlerin Medinelilerle savaşmak istemediğini açıkça belirtmekte ve onların asıl hedefinin Abdullah b. Zübeyr olduğunu göstermektedir. Hz. Hüseyin'in

[25] İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, 2/77. Müslim ve İbn Sa'd bu hadisi Abdullah b. Ömer'in sözleriyle bitirir; fakat Abdullah b. Mutî'in cevabına yer vermezler. Müslim Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1991), "İmâret", 13; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144.

[26] Yaşı itibarıyla onun Hz. Peygamber'den böyle bir hadis nakletmesi olası değildir. Zira doğumu ile Hz. Peygamber'in vefatı arasında çok kısa bir zaman dilimi vardır. Dolayısıyla bu hadisi babası veyahut diğer sahabiler aracılığıyla duyduğu ve öğrendiği kanaatindeyiz.

[27] Abdullah b. Mutî'in Emevîlerle arasının daha önceden de bozuk olduğunu ifade eden bazı olaylar anlatılmaktadır. Mesela Onun Mervân b. el-Hakem'le söz dalaşına girdiği, daha sonra bu tartışmanın kavgaya dönüştüğü belirtilmektedir. İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Münammak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hürşid Ahmed Faruk (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010), 296-297.

[28] Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 142-144

Kerbelâ'da şehit edilmesiyle birlikte Hicaz'daki isyan hareketinin en önemli temsilcisi konumuna gelen Abdullah b. Zübeyr, Emevîlerin asıl hedefi haline gelmiş ve Medineliler Emevîler için ikinci planda kalmışlardır. Bu durum Haşimoğulları ve sahâbenin önde gelenlerinden biri olan Abdullah b. Ca'fer ile Yezîd arasında geçen bir konuşmada açık bir şekilde ifade edilmiştir. Abdullah b. Ca'fer, Şam ordusunun toplandığı bir sırada Yezîd'e giderek Medineliler için ricada bulunmuş, Yezîd de ona asıl hedefinin Abdullah b. Zübeyr olduğunu, şayet Medineliler kendisine biat edecek ve savaştan vazgeçecek olursa onlarla bir alıp veremediğinin olmadığını belirtmiştir.^[29]

Abdullah b. Ca'fer burada iki tarafı savaştan vazgeçirecek büyük bir umut olduğunu görmüş ve Medine'deki isyan hareketinin önderleri konumunda bulunan üç Kureyşliye bir mektup yazarak bu umuttan faydalanmak istemiştir.^[30] Mektubunda Şam ordusunun amacından bahseden İbn Ca'fer Medinelilere biat etmelerini, orduya karşı çıkmamalarını vs. tavsiye etmişse de bu tavsiyeler ciddi bir karşılık görmemiş ve Medineliler savaş hazırlıklarına devam etmişlerdir.^[31]

Abdullah b. Hanzala el-Ensârî'ye Yezîd'in tahttan uzaklaştırılması amacıyla yapılan biatle birlikte başladığı söylenen bu isyan h.63/683 yılında meydana gelmiştir.^[32] Yezîd'e biat etmek istemeyen Medineliler kendilerine yapılan uyarı ve nasihatleri dinlemedikleri gibi savaştan kısa bir süre önce başta Emevîlerin Medine âmili Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân olmak üzere Medine'deki Emevî ailesine mensup yöneticileri şehirden kovmuşlardır.^[33] Onlardan kendileri aleyhinde bir faaliyetin içerisinde bulunmayacaklarına ve şehir hakkında Şam'dan gelen orduya bilgi vermeyeceklerine dair söz almışlarsa da bu söz bir karşılık bulmamıştır.^[34] Nitekim şehir kuşatılıp

[29] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 145. Yezîd ordu komutanı olarak atadığı Müslim b. Ukbe'ye: "Medinelilerin silaha sarıldığını görmediğin müddetçe onlara saldıрма" diye emir vermesi de benzer şekilde Medinelilerin ikinci planda olduğunu göstermektedir. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, 1938), 263.

[30] Bu üç kişi Abdullah b. Mutî', İbrahim b. Nuaym ve Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Rebî'a'dır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/14.

[31] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/14. Abdullah b. Ca'fer bu konuda tek örnek değildir. Yezîd, Numan b. Beşîr el-Ensârî'yi bizzat Medine'ye göndererek onları itaate ve fitneden uzak durmaya davet etmiştir. Fakat burada da yine Abdullah b. Mutî' Numan'ın karşısına çıkarak ona cevap vermiş ve onu kendi cemaatlerinden ayrılmakla suçlamıştır. Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 3/468; Taberî, *Târîh*, 5/326

[32] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 147-149; Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/243; Taberî, *Târîh*, 5/327; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 264; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/56; Ebü Yûsuf Yakub b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999) 3/332.

[33] Taberî, *Târîh*, 5/327; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128.

[34] Taberî, *Târîh*, 5/329; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55-56; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/13.

Emevî ordusu şehrin etrafına yerleştikten sonra şehirden çıkan Emevî yöneticilerine tesadüf edilmiş ve onlar da şehir hakkında bilgi vererek şehrin zayıf noktalarını Şam ordusuna bildirmişlerdir.^[35]

Medineliler Harre Savaşı başlamadan önce komutanlık konusunda bir anlaşmazlık ve tartışma yaşasalar da^[36] neticede Abdullah b. Mutî, Abdullah b. Hanzala el-Ensârî ile birlikte komutan seçilmiştir.^[37] Bazı kaynaklar onu sadece Kureyş'in önderi olarak kabul etmişse de^[38] genel anlamda Medineliler üzerinde etkin bir nüfuzla sahip olduğu söylenebilir.

Emevî muhalefetinin Medine'deki temsilcilerinin başında yer alan Abdullah b. Mutî, Harre günü Mescid-i Nebevî'de bir hutbe vererek onlara yaptıkları işin dini gerekçesini anlatmış ve onlardan gelecek orduya iyi bir karşılık vermelerini istemiştir.^[39]

Şam ordusunun Medine'ye ulaşmasının ardından şehirde bulunanlara teslim olmaları ve itaat etmeleri için belirli bir süre tanınmıştır. Fakat isyanın öncülüğünü yapan kişiler bu isteği ciddiye almamışlar ve neticede savaş başlamıştır. Savaşa hazırlık doğrultusunda Hz. Peygamber döneminde Hendek Savaşı için açılan hendek,^[40] aynı amaç doğrultusunda tekrardan işlevsel hale getirilmiştir. Abdullah b. Mutî de bu hendeğin savunulmasında görev alan komutanlardan biri olmuştur.^[41]

Medine'den kovulan Emevî hanedanına mensup kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda hareket eden Müslim b. Ukbe ve Şam ordusu çok geçmeden olayı kontrol altına almayı başarmış ve Medine savunmasını kırmayı

[35] Şam ordusu komutanı Müslim b. Ukbe Medine'den kovulan Emevîleri görünce onları yanına çağırılmış ve kendilerine Medine hakkında sorular sormuştur. Hz. Osman'ın oğlu Amr bu sorulara olumsuz karşılık verip Müslim'in azarlamalarına maruz kalmış, fakat diğer Emevîler verdikleri söz konusunda onun kadar duyarlı olmamışlar ve şehir hakkındaki bilgileri Şam ordusuyla paylaşmaktan çekinmemişlerdir. Taberî, *Târîh*, 5/329-330; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/13-14.

[36] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 144.

[37] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 264; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128. Avâne b. el-Hakem'den naklen Taberî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre Abdullah b. Mutî Kureyş, Abdullah b. Hanzala Ensar ve Ma'kil b. Sinan da Muhacirlerin başındadır. Taberî, *Târîh*, 5/330; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/12.

[38] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 148; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21.

[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144

[40] Taberî, *Târîh*, 5/330; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 145; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 263.

[41] Taberî, *Târîh*, 5/330; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 145-146; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/14. Belâzürî'de geçen bir rivayet bu konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Söz konusu rivayette Abdullah b. Mutî, Harre Savaşı'ndan önce Abdullah b. Zübeyr'in görevlendirilmesiyle Medine halkından İbn Zübeyr adına biat almıştır. Bu bilgi doğrultusunda Abdullah b. Mutî'in Abdullah b. Zübeyr hareketine verdiği destek, onun Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valiliğine atanması daha da anlamlı ve anlaşılır olmaktadır. Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 7/163. Başka bir rivayetteyse Abdullah b. Zübeyr'in Medinelileri Emevîlere karşı isyana teşvik ettiği ifade edilmektedir. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 263; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/13.

başarmışlardır. Emevîlerin Harre Savaşı'nı kazanmaları Abdullah b. Mutî'in geleceğini belirleme noktasında önemli bir rol oynamıştır. Zira o Emevîlere isyan eden hareketin öncülerinden biriyken savaş kaybettikten sonra adeta bir kaçak konumuna düşmüş,^[42] Medine'de bir kadının evinde^[43] bir süre saklandıktan sonra Abdullah b. Zübeyr hareketine katılmıştır.^[44]

C. Abdullah b. Zübeyr Hareketinde Abdullah b. Mutî'

Abdullah b. Zübeyr, sahâbenin önde gelenlerinden biri olduğu için Muâviye döneminde Yezîd'e yapılan biate kerhen razı olmuştur. Muâviye'nin vefatının ardından Emevî tahtına oturan Yezîd, özellikle dinden uzak, günaha meyilli yaşantısı sebebiyle başta Hicaz toplumu olmak üzere sahâbe neslinin tepkisini çekmiştir.^[45] İlk olarak Hz. Hüseyin'in başlattığı fiili tepki, onun Kerbelâ'da şehit edilmesiyle sona ermemiştir. Kerbelâ'dan sonra Medineliler Harre Savaşı'nda Emevîlere direnmeye çalışmışlar fakat onlar da başarılı olamamışlardır. Harre sonrası ise muhalefet hareketinin temsilciliğini uzun bir süre Abdullah b. Zübeyr devam ettirmiştir. Yezîd döneminde başlayan bu hareket Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliğine kadar devam etmeyi başarmış ve uzun yıllar Emevî Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı en önemli iç sorunlardan birisi olmuştur.^[46]

- [42] Abdullah b. Mutî' Harre günü nasıl kurtulduğunu soran birisine bunu nasıl başardığını şöyle anlatmıştır: "Şayet düşmanlarımız bize bir ay boyunca saldırırsalar bize bir zarar veremezlerdi. Fakat bize yapılanlar yapıncı (Medine'deki Emevî hanedanına mensup olanların ihaneti kastediliyor) Hâris b. Hişâm'ın şu sözünü söyledim: *Anladım ki tek başıma savaşırsam Öldürülürüm ve düşmanım da mezarıma hiçbir zarar veremez* Bundan dolayı saklandım ve fırsat kollayarak İbn Zübeyr'in yanına kaçtım." İbn Sa'd, 7/146
- [43] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21. Bu evde saklanırken Şam ordusundan birisi eve girmiş ve evdeki kadına saldırmak isteyince saklandığı yerden çıkan Abdullah b. Mutî' adamı öldürmüş ve kadını kurtarmıştır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21-22
- [44] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/129. Onun Harre Savaşı'ndan önce Medine valisi tarafından tutuklandığı fakat daha sonra akrabalarının yarımıyla hapisten kaçtığı ya da kurtarıldığı belirtilmektedir. Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 3/463, 7/163; Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Tezkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2000), 8/215. İbn Habîb ise aynı olayı daha detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Onun anlatımında Abdullah b. Zübeyr Mekke'de hakimiyetini sağlayınca Yezîd, Medine valisine Abdullah b. Mutî'in tutuklanması için bir emir vermiştir. Bu emir doğrultusunda tutuklanan Abdullah b. Mutî', Abdullah b. Ömer'in uzun uğraşları neticesinde hapisten çıkarılmayınca akrabaları hapisaneyi basarak onu kurtarmışlardır. İbn Habîb, *Münammak*, 314-315. Bu anlatımdan yola çıkarak Abdullah b. Zübeyr ile Abdullah b. Mutî' arasında sıkı bir ilişki olduğu sonucuna varabiliriz.
- [45] Yezîd tahta çıktığı ilk günlerde Medine'nin önde gelenlerinden bir grubu Şam'a davet etmiş ve onlara bir nevi kendisinin söylenildiği gibi bir halife olmadığını göstermeye çalışmıştır. Fakat bu çabası bir sonuç vermemiş, Şam'a gidenler Medine'ye döndükleri zaman onun aleyhindeki faaliyetlere hız vermişlerdir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/171; İbn Habîb, *Münammak*, 314; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 147; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-miâhan*, 150; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/332
- [46] İbn Kuteybe, *Maârif*, 356; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/18; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130-133

Abdullah b. Mutî' Medine'de başlattığı fakat başarılı olamadığı muhalefetine bu defa ve hayatının sonuna kadar Abdullah b. Zübeyr hareketi içerisinde devam etme kararı almıştır. Ancak Medine'den kaçıp Mekke'ye gittiği zaman oradaki durumun Medine'den daha kötü olduğunu; zira Medine'de iki bin kişinin savaşp başarılı olamadığı konuda Mekke'nin bir avuç Hâricî ile bu işi yapmaya çalıştığını gözlemlemiştir.^[47] Fakat bu olumsuz ortam onun durumunda bir değişiklik yapmamış ve Abdullah b. Zübeyr'in yanında kalma konusunda tereddüt yaşamamıştır.

Harre Savaşı'ndan sonra asıl sorun olarak görülen Abdullah b. Zübeyr üzerine yürüyen Şam ordusu, yolda komutanları Müslim b. Ukbe'yi kaybetmiş ve yerine Husayn b. Numeyr getirilmiştir.^[48] 683 yılının Eylül ayında başlayan I. Mekke kuşatması Yezîd'in ani ölümüyle sonlandırılmış ve Şam ordusunun komutanı kuşatmayı kaldırarak Suriye'ye geri dönmüştür. Mancınıklarla taşa tutulan şehir büyük bir darbe almış ve bu sırada sebebi konusunda farklı görüşler bulunsa da Kâbe yanmaktan kurtulamamıştır.^[49]

Genel anlamda Abdullah b. Zübeyr'e halifelik konusunda yapılan biatin bu ilk kuşatmadan hemen sonra olduğu belirtilmektedir. Abdullah b. Mutî', Abdullah b. Zübeyr'e yapılan biat merasiminde ilk biat eden kişiler arasında yerini almıştır.^[50]

Yezîd'in ölümüyle onun yerine geçen Muâviye b. Yezîd kısa bir süre sonra tahtı bırakma kararı alınca^[51] Emevî Devleti büyük bir krizin içerisine yuvarlanmıştır. Süfyâniler arasında yaş itibariyle tahta çıkacak birisinin bulunmaması bu krizi daha da derinleştirmiştir. Ümeyyeoğulları arasındaki en yaşlı kişi konumunda bulunan Mervân b. Hakem'in bile Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek için Mekke'ye doğru yola çıktığına dair rivayetler^[52] Emevî hanedanlığı bakımından durumun vahametini göstermektedir. Fakat işler Abdullah b.

[47] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146.

[48] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 158; İbn Kuteybe, *Maârif*, 351; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/14-15; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/56-57. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/21.

[49] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 158; İbn Kuteybe, *Maârif*, 351; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/15; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130-131. Kabe'nin geçirdiği yangınlar hakkında farklı rivayetler için Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhasan (Beirut: Dâru'l-Endülü's, ty.), 1/196-200.

[50] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146

[51] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 4/30-31; Taberî, *Târîh*, 5/358; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/58; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/32.

[52] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/44; Dineverî, *Ahbâru't-Tvâl*, 261-262; Taberî, *Târîh*, 5/358; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zehab ve me'âdini'l-cevher*, thk. Abdülemir Ali Mühennâ (Beirut: Müessesetü'l-'alâ li'l-Matbû'ât, 2010), 3/99; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/65; Sibt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîh'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât-Ammâr Reyhâvî (Beirut: Risâletü'l-Âlemiyye, 2013), 8/255; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1990), 4/509;

Zübeyr'in lehine ilerlerken Câbiye'de^[53] yapılan toplantı olayların seyrini değiştirmiş ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın destekleriyle Mervân b. Hakem Emevîlerin dördüncü halifesi seçilmiştir.^[54]

1. Abdullah b. Mutî'in Kûfe Valiliği, Buradaki Faaliyetleri ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî ile Mücadelesi

Emevîler bu sorunlarla uğraşırken yönetim anlamında oldukça yol kat eden Abdullah b. Zübeyr vilayetlere valiler tayin etmeye başlamıştır. Bu anlamda ilk olarak Medine'ye Münzir b. Zübeyr, Basra'ya Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebî' ve Kûfe'ye de Abdullah b. Mutî' tayin edilmiştir.^[55]

Abdullah b. Mutî' Kûfe'deki görevine başladıktan kısa bir süre sonra işler karışmaya başlamıştır. İlk başlarda Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer alan ve onunla birlikte savaşan Muhtâr b. Ebî Ubeyd istediği ilgiyi göremeyince Kûfe'ye gitmek için Abdullah b. Zübeyr'den izin istemiş ve bu izni de almıştır.^[56]

Muhtâr, Kûfe'ye ulaştıktan sonra burada yaptığı faaliyetlerle Hem İbn Zübeyr'in Irak politikasını etkilemiş hem de bu sırada gücünü tekrar toplayan Emevîleri oldukça uğraştırmıştır. Abdullah b. Zübeyr'i desteklemekle işe başlayan Muhtâr, Kûfe'ye ulaştıktan sonra onun aleyhinde iş yapmaya başlamıştır. Özellikle bazı Kûfelileri İbn Zübeyr ve onun Kûfe valisi Abdullah b. Mutî' aleyhine kışkırttığına dair rivayetler^[57] bu durumu teyit eder mahiyettedir. Hatta durum o kadar zor bir hal almıştır ki Muhtâr, İbn Mutî' ile kendini kıyaslayacak ve ona kafa tutacak seviyede güç kazanmıştır.^[58] Bazı rivayetler ise Muhtâr'ın Hz. Ali'nin diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye adına insanlardan biat aldığı ve bunun için hatırı sayılır bir taraftar bulduğunu ifade etmektedir.^[59]

Durumun daha fazla bu minval üzere gitmeyeceğini anlayan Abdullah b. Mutî', olayı kontrol altına almak için Muhtâr'ı takip ettirmeye başlamıştır.

[53] Câbiye Şam'ın 80 km. kadar güneybatısında yer alan bir yerleşim yeridir. Hz. Ömer'in sahâbenin önde gelenleriyle burada yaptığı toplantı meşhurdur. Emevîler döneminde ise hilafetin Süfyânîlerden Mervânîlere geçişi sırasında Mervân b. Hakem'in halife olmasıyla sonuçlanan meşhur toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Mustafa Fayda, "Câbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/538.

[54] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/44-45; Taberî, *Târîh*, 5/358-359; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zehab*, 3/99; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55-56; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/27; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/255.

[55] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sad, 6/487, 7/146; İbn Kuteybe, *Maârif*, 356; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/20; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/41; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277.

[56] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

[57] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/20.

[58] Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 264; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277.

[59] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

Kûfe'nin emniyet idaresinin başında olan İyâs b. Mudârib, Muhtâr'ı yakalayıp valilik sarayına götürürken yolda Muhtâr'ın adamlarının saldırısına uğrayarak katledilmiştir.^[60] İbn Mutî' bunun üzerine İyâs'ın oğlu Râşid'i göreve getirmiş; fakat Râşid de Muhtâr'ın adamları tarafından öldürülmüştür.^[61] Durumun düzeltilemeyecek seviyeye geldiğini gören Abdullah b. Mutî' kimi rivayetlerde Muhtâr'dan canı ve malı için eman isteyerek^[62] kimi rivayetlerdeyse Kûfe'den gizlice kaçarak Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr'e iltica etmiştir.^[63]

Muhtâr, valinin şehri terk etmesinden sonra Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinde parmağı olan kişileri ortadan kaldırarak onun intikamını almaya başlamıştır. Ömer b. Sa'd. b. Ebî Vakkâs ve onun oğlunu feci bir şekilde öldürmüştür. Aynı şekilde bu işte parmağı olan diğer Kûfelileri öldürerek evlerini de yıkmıştır.^[64]

Abdullah b. Mutî'in Kûfe'den çıktığı sırada Muhtâr da Mekke'ye bir mektup yollayarak İbn Zübeyr'e olan bağlılığını yinelemiştir. Fakat İbn Zübeyr'e gelecek durumu anlatan vali, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye adına biat topladığını anlatmaya çalışmıştır. Buna rağmen İbn Zübeyr Muhtâr'a mektup yazarak aleyhinde söylenenlerin oldukça fazla olduğunu ve insanların bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.^[65]

İbn Zübeyr, Muhtâr'a itimat etmemiş olsa gerek ki kısa bir süre sonra kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Basra'ya vali tayin etmiştir. Mus'ab Basra'da hakimiyeti sağladıktan sonra Kûfe'ye yönelmiş ve burayı ele geçirerek Muhtâr'ı öldürmüştür.^[66] Böylece uzun yıllar hem Emevîleri hem de Abdullah b. Zübeyr'i uğraştıran büyük bir sorun ortadan kaldırılmıştır.

Abdullah b. Mutî' Mekke'ye döndükten sonra Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almaya ve onu desteklemeye devam etmiştir. Fakat bu sırada Emevî Devleti'nin başına geçen Abdülmelik b. Mervân Suriye ve Irak'taki karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonra^[67] devlet için asıl sorun olan İbn Zübeyr üzerine, Mekke'ye yürümüştür. Irak'ta sükûnetin başarılı bir şekilde temin

[60] İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/96-97; Dineverî emniyet teşkilatının başındaki kişiyi İyâs b. Nidâr olarak kaydetmektedir. Ayrıca onun Muhtâr'dan ziyade İbrahim b. Eşter'i takip ettiğini ve onu Muhtâr'dan uzak tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 266-267.

[61] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/96-97.

[62] Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 267-268.

[63] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

[64] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; Taberî, *Târîh*, 6/69-75; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/142-143.

[65] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147-148.

[66] Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/22-23. İbn Sa'd, Mus'ab'ın Muhtâr'a karşı giriştiği bu savaşta Abdullah b. Mutî'i ordunun sol kol kumandanı yaptığını belirtmektedir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/494.

[67] Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 284-285; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 270.

edilmesinden sonra Haccâc b. Yusuf Mekke üzerine gönderilmiştir.^[68] Kendi şehri olan Tâif'te karargâhını kuran Haccâc, Mekke'ye yönelik büyük bir kuşatma harekâtına girişmiştir.^[69] İlk kuşatmada olduğu gibi bu kuşatmada da şehir ve Kabe büyük hasar almıştır. Abdullah b. Mutî' birinci kuşatmadaki konumunu koruyarak Emevîlere karşı İbn Zübeyr'in yanında yer almaya devam etmiştir. Abdullah b. Mutî, İbn Zübeyr'in son çare olarak başvurduğu huruç hareketinden az evvel aldığı yaralardan ötürü vefat etmiş^[70] ve böylece onun maceralarla dolu yaşantısı sona ermiştir.^[71]

Ölümünden sonra başının kesilerek Medine'ye götürüldüğüne dair bir rivayetin^[72] yanı sıra onun Mekke'de bizzat Haccâc tarafından namazının kıldığını da dair başka bir rivayet daha bulunmaktadır.^[73]

D. Kişiliği ve İlmi Faaliyetleri

Abdullah b. Mutî'in siyasi faaliyetleri dışındaki konularda çok fazla bilgi bulunmaması onun şahsiyeti konusunda değerlendirme yapmamızı güçleştirmektedir. Sadece Belâzürî'de rastladığımız bir rivayette Abdullah b. Ömer onun fakihlik konusunda hırslı biri olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi dışında siyasi hayatından hareketle onun kişiliğine yönelik çıkarımlarda bulunmak da mümkündür. Emevîler karşısında aldığı yenilgilere rağmen direnmeye devam etmesi onun sabırlı ve kararlı olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Harre Savaşı'ndaki komutanlardan biri olması, daha sonra Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe'ye vali olarak atanması yöneticilik ve idare konularında yeteneğini yansıtan özellikler barındırmaktadır.

[68] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 168; Taberî, *Târîh*, 6/154-155; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, 3/128.

[69] Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 286-287; Taberî, *Târîh*, 6/154.

[70] Fesevî, *el-Ma'rîfe ve't-târîh*, 1/306; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21. Halife b. Hayyât onun şehre atılan mancınıklardan isabet eden bir nesne sonucu öldüğünü belirtir, Halife b. Hayyât, *Târîh*, 168.

[71] Kuşatma sırasında okuduğu bir şiirden onun Harre'den kaçtığı için rahatsızlık duymaya devam ettiğini ve ikinci defa kaçmasının erkeklige yaraşır bir şey olmadığını düşündüğünü çıkarabiliriz:

*Harre günü firar eden kişi benim
Er olan ikinci defa kaçmaz...*

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter-Muhammed Hamidullah, (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2013), 494-495; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 2/63-64; İbn Kuteybe, *Maârif*, 395; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 1/115.

[72] Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/278. Medine'ye götürüldüğü söylenen kesik başla çocukların oynadığından bahsedilse (Sibt İbnü'l-Cevzî *Mir'âtü'z-zamân* 9/83; Zehebi, *A'lâmu'n-nübelâ*, 4/151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21) de bu çok fazla itibar edilebilecek bir bilgi gibi durmamaktadır. Zira Emevîlerin onları tahkir amaçlı böyle bir uygulama yaptığını kabul etmek bile ailelerin çocukları böyle bir vahşiliğe alet etmeyecekleri bugün olduğu gibi o gün de bilinen bir gerçektir.

[73] Belâzürî Haccâc'ın namazı kıldırırken Abdullah b. Mutî için şöyle bir dua ettiğinden bahsetmektedir: "Ey Allah'ım bu senin düşmanın ve düşmanlarının dostu; dostlarının düşmanıdır. Onun kabrini ateşle doldur ve onu lanetle." Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/163; İbn Kuteybe, *Maârif*, 395

Abdullah b. Mutî'in Hz. Peygamber'in yanında ne kadar zaman geçirdiği meçhuldür. Fakat onun Kur'ân'ı Kerim'in bazı âyetleri hakkında yorumlarda bulunduğu dair bilgiler nakledilmektedir. Onun Şuarâ suresi 198-199. âyetlerine^[74] yönelik yaptığı açıklamayla Kur'ân'ın tefsiri konusunda etrafındaki insanlara yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Arafat Dağı üzerindeyken yanında bulunanlara bu âyeti okumuş ve akabinde: “Şayet bu âyet benim deveme bile indirilse ve o onlarla konuşsaydı yine de iman etmezlerdi” şeklinde bir açıklama yaparak düşüncelerine Fussilet suresinin 44. âyetiyle^[75] delil getirmiştir.^[76]

Onun tefsir dışında hadis ilminde de ismi geçmektedir. Sahâbenin genelinin çok fazla hadis rivayet etmeme durumu Abdullah b. Mutî' için de geçerli görünmektedir. Zira onun rivayetiyle elimizde bulunan sadece bir hadis vardır. Müslim tarafından tahrir edilen hadis Mekke'nin fethinden sonra şehirdeki insanların nasıl bir muameleye tabi tutulacaklarını açıklayan bir içeriğe sahiptir: “Bugünden itibaren kıyamete kadar hiçbir Kureyşli din için (sabren)^[77] öldürülmeyecektir.”^[78]

Sonuç

Bu çalışmada Abdullah b. Mutî' adındaki sahâbinin hayatı incelenmiştir. Onun Hz. Peygamber dönemindeki doğumundan Abdullah b. Zübeyr'in halifelikliğini ilan ettiği ve II. Mekke kuşatmasında öldürüldüğü ana kadar başından geçenler ele alınmıştır. Bu çerçevede dört halife döneminde önemli bir etkinliğine rastlanılmayan Abdullah b. Mutî'in daha çok Emevîler döneminde Emevîlere karşı muhalefeti ile ön plana çıktığı gözlemlenilmiştir. Özellikle I. Yezîd dönemindeki Harre Savaşı'nda aktif mücadelede bulunmuş, burada istediği sonucu alamayınca Abdullah b. Zübeyr'in yanına gitmiş ve

[74] Biz onu Arap olmayanlardan birine indirseydik ve o (Kur'ân-ı Kerim'i) onlara okusaydı yine de iman etmezlerdi.

[75] Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: “Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap öyle mi!” De ki: “O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırılık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor.”

[76] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 19/399.

[77] Siyer kaynaklarında rastladığımız bu kelime Müslümanlara oldukça fazla sıkıntı yaşatmış kişilerin Hz. Peygamber'in emriyle ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Bu kavram savaşların dışında yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Örneğin, Ukbe b. Ebû Muayt ve Nad b. Hâris Bedir Savaşı'ndan sonra esir durumdayken Hz. Peygamber'in emriyle öldürülmüşlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/528; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitâbu'l-meğâzî*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1/140-141.

[78] Müslim, “İmâret”, 33; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 2/62, İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704.

muhalefetine onunla birlikte devam etmiştir. Bu doğrultuda Emevilerin iki kez kuşattığı Mekke muhasaralarında aktif bir şekilde mücadele etmiş, Kûfe valiliğinde bulunmuş ve son Mekke kuşatmasından hemen sonra vefat etmişti.

Kaynakça

- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî. *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Muhammed b. İbrahim el-Lahiydân. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1998.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbâru't-Tiwâl*. thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1995.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İşhâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm. *Kitâbu'l-mihan*. thk. Yahya Vehîb Cebbûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülük*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhasan. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ty.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Mutî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa, "Câbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Halil el-Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. eş-Şeybânî. *Kitâbu't-tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. eş-Şeybânî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Keslî Fevvâz. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber. *ed-Dürrer fi ihtisâri'l-meğâzi ve's-siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Lecnetü İhyâi Turâsi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Halil Memun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012.
- İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endelüsî. *el-'ikdu'l-ferîd*. thk. Muhammed Abdülkadir Şâhîn. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddin. *Târîhu medîneti Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk: İlse Lichtenstadter-Muhammed Hamidullah. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2013.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Münammak fi ahbâri Kureyş*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve ark., 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmuid Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Cemâl Sabit-Muhammed Mahmud-Seyyid İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- İbn Kâni', Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk. *Mu'cemu's-sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâfî. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1960.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed Muhammed b. Yakub. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu't-Tabakati'l-kebir*. thk. Muhammed Ali Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2012.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rife-ti's-sahâbe*. thk. Halil Memun Şeyha. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Naci Hasan. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2010.
- Makdisî, Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî. *Kitâbu'l-bed' ve't-târîh*. thk. Clément Huart-Mahmud İsmail. 6 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2010.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî. *et-Tenbîh ve'l-Işrâf*. thk. Abdullah İsmail Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, 1938.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî. *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdini'l-cevher*. thk. Abdülemir Ali Mühennâ. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-'alâ li'l-Matbû'ât, 2010.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1991.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn Aybeg. *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut-Tezki Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîh'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât-Ammâr Reyhâvî. 23 Cilt. Beyrut: Risâletü'l-Âlemiyye, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakîr. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Târîhu't-Taberî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî. *Kitâbu'l-meğâzî*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1990.
- Zetterstéén, Karl Wilhelm. "Abdullah b. Mutî'". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/38. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Zübeyrî, Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî. *Cemheretü nesebi Kureys ve ahbâruhâ*. thk. Abbâs Hânî el-Çerâh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Okçular Tepesi'nin Komutanı Abdullah b. Cübeyr

Commander of Archers' Hill: 'Abd Allah b. Dıjubayr

Mehmet Emin Demir*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 13 Kasım 2021/Date Received: 13 November 2021

Kabul Tarihi: 12 Aralık 2021/Date Accepted: 12 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Emin Demir)

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalı/Res. Assist., Selçuk University, Faculty of Islamic Studies, Department of Siyer-i Nebi and History of Islam, E-mail: m.emindemir@outlook.com, Orcid: 0000-0002-9949-7592.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Abdullah b. Cübeyr, Evs kabilesine mensup, ensarın önemli isimlerinden birisidir. İslâm'ın Yesrib'de yayılmaya başladığı ilk zamanlarda Müslüman olarak İslâm'ın yayılması için mücadele veren ve bu uğurda büyük riskleri göze almasıyla bilinen bir kimsedir. Her ne kadar İkinci Akabe Biati öncesinde iman etmiş olsa da öncesinde Hz. Peygamber'le görüşmek nasip olmamıştı. Hz. Peygamber'e erişmeye burada muvaffak olup ashâb arasındaki yerini aldı. İkinci Akabe Biati'nde yollarının keşişmesiyle iman ettiği peygamberinin yanından hiç ayrılmayıp onun mücadelesinde önemli vazifeler üstlendi. Bedir Savaşı'na iştirak ederek savaş sonunda Hz. Peygamber'in damadı Ebü'l-Âs'ı esir aldı ve savaş sonrasında Hz. Peygamber'in ricası üzerine fidye almadan onu serbest bıraktı. Uhud Savaşı'nda da kritik bir mevki olan Ayneyn Tepesi'ne yerleştirilen okçuların komutanlığı görevini üstlendi. Hz. Peygamber onlara ne olursa olsun buradan ayrılmamaları gerektiğini söylediğinde bunu ciddiyetle uyguladı. Savaşın ilk başlarında Müslümanların lehine gelişen hadiseleri iyi takip edip heyecana kapılmadı. Yenilmek üzere olan müşrik ordusunun kaçtığını gören maiyetindeki okçuların bazıları savaşın bittiğini zannederek tepeden inmeye başladıklarında o kendi yerini korudu. Fakat arkadaşlarının bir kısmı aynı istikrarı sağlayamadıklarından savaşın başından beri fırsat kollayan Hâlid b. Velid tepedeki okçuların indiğini görünce birliği ile buraya hücum edip Abdullah b. Cübeyr başta olmak üzere birçok okçuyu şehit etti. İşte bu makalede cesur, cömert, yardımsever ve ileri görüşlü olmak gibi birçok güzel vasıfları kendinde barındıran Uhud'un meşhur okçusu Abdullah b. Cübeyr'in hayatı ve faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Sahâbe, Abdullah b. Cübeyr, Uhud, Okçular Tepesi

Abstract

'Abd Allah b. Djubayr is one of the important names of the Ansar, a member of the al-Aws Tribe. He was known as a person who fought for the spread of Islam by becoming Muslim in the early days when Islam began to spread in Yathrib and took risks for this regard. Although he had faith before The Second Aqabah Pledge, he had never been able to meet the Prophet. He was able to meet him here and took his place among the Companions. He never left the side of the prophet whom he believed in when their paths crossed during the Second Aqabah Pledge and took on important duties in his struggle. After participating in the Battle of Badr, he took Abu'l Âs prisoner at the end of the war and released him without ransom at the request of the Prophet after the war. He served as the commander of the archers on 'Ayneyn Hill, which was a critical position during the Uhud Battle. When the Prophet told them that they should not leave there no matter what happens, solemnly he fulfilled it. At the beginning of the battle, he was not getting excited by following events that happen in favour of Muslims. The archers, who saw that the army of polytheists who was about to be defeated had fled, began to leave from the hill thinking that the war was over, he retained his place. Because some of archers could not maintain the same stability, Khâlid b. al-Walid, who has been looking for opportunity since the beginning of the war, when he saw the archers on the hill going down, he attacked there with his troop and they killed many archers, especially 'Abd Allah b. Djubayr. In this article, the life, and activities of 'Abdullah b. Djubayr the famous archer of Uhud who has many good qualities, such as being brave, generous, helpful and forward-thinking will be discussed.

Keywords: History of Islam, the Companions, 'Abd Allah b. Djubayr, Uhud, Archers' Hill

Giriş

Sahâbîlerin hayatlarını öğrenmek İslâm tarihinin ilk devresini iyi bir şekilde anlamak için olmazsa olmazlardandır. Zira onlar Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş, onunla mücadele vermiş, beraber sıkıntıları göğüslemişlerdir. Ancak sahâbîlerden bazıları hakkında yüzlerce sayfa bilgi bulunurken bir kısmı hakkındaki bilgiler ise birkaç satırı geçmemektedir. Bunun; ilgili sahâbînin erken denilebilecek bir devrede vefat etmesi, hadis rivayetinin az olması veya hiç hadis rivayetinde bulunmamış olması gibi çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

İslâm'ın Medine devresinin ilk dönemlerinde tarih sahnesine çıkan; ancak hayatı yeteri kadar aydınlatılmayan önemli isimlerden bir tanesi de Abdullah b. Cübeyr'dir. Hâlbuki Uhud Gazvesi'ni anlatan her kitapta Ayneyn Tepesi, okçular ve okçuların başı Abdullah b. Cübeyr'den bahsedilmektedir. Uhud denilince akla ilk gelen isimlerdendir. Bu savaşta aldığı okçuların komutanlığı göreviyle tanınmaktadır. Her ne kadar daha çok bu göreviyle bilinse de Müslüman olduktan sonraki faaliyetleriyle adını İslâm tarihinde önemli bir yere yazdırabilmiştir. O, İkinci Akabe Biatı'ndan önce iman etmiş, bu biatte yer almış, Yesrib'de İslâm'ı yaymak için çalışmış, Bedir'e ve Uhud'a katılmıştır. Ancak bunlar onun hayatının çok az bir devresini kapsamaktadır. Böylesine önemli bir sahâbînin Müslüman olduktan yaklaşık beş yıl sonra vefat etmesi onun hakkındaki bilgilerin az olmasına yol açmıştır.

Erken vefatı sebebiyle hayatı yeteri kadar bilinmeyen Abdullah b. Cübeyr hakkında ansiklopedi maddesi^[1] haricinde bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum, hakkında bilgi azlığı ile izah edilse de tarih alanında yapılacak daha derinlikli ve detaylı incelemeyle hayatının yeniden gözden geçirilmesinde fayda vardır. Üstelik son birkaç asırdır değişen tarih anlayışıyla rivayetlerin çağın merak ettiği sorularla değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Örneğin onun okçuların reisi seçilmesi tesadüfi bir tercih olmayıp muhtemelen onun daha önce kendisini bu alanda ispat etmesiyle ilişkilidir. O hâlde onun daha önce neleri başardığı tespit edilerek bunlar arasında bir bağ kurulabilir. Dolayısıyla bu makalede temel kaynaklardaki bilgiler derlenerek Abdullah b. Cübeyr'in hayatı bütüncül bir şekilde anlaşılmasına çalışılacaktır.

A. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Ailesi

Abdullah b. Cübeyr, Evs kabilesine mensuptur. Nesebi; Abdullah b. Cübeyr b. Nu'mân b. Ümeyye b. Berk ya da Burek b. İmrüülkays b. Sa'lebe b.

[1] Mustafa Fayda, "Abdullah b. Cübeyr", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/93.

Amr b. Avf'tır.^[2] Abdullah isminin ona doğduğu zaman mı verildiği ya da Müslüman olunca mı bu adı aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İslâm'dan önce bu ismin kullanıldığı göz önüne alındığında onun adının Müslüman olmadan önce de Abdullah olabileceği akla gelmektedir. Abdullah b. Cübeyr'in isim değiştirme olayının kaynaklara yansımamış olması da bunu pekiştirmektedir. Kaynaklarda Abdullah'ın babası Cübeyr b. Nu'mân hakkında rivayetlere pek rastlanmaz. Annesinin ise Benî Abdüddâr'dan^[3] veya Benî Abdullah b. Gatafân'dan^[4] olduğu söylenmekle birlikte ismi hakkında bilgi verilmemiştir. Arap âdetlerine göre künyeleme geleneğinden nasibini alan Abdullah Ebü'l-Münzir olarak künyelense de^[5] çocuğu olup olmadığının teyidi zordur. Zira onun evlilik yaptığına ve çocuğu olup olmadığına dair bilgilere vâkıf değiliz. O yaptığı bir davranıştan dolayı bu lakaba layık görülebileceği gibi evlenmiş ve Münzir adında bir çocuğa sahip olmuş olabilir. Lakin onun soyu devam etmemiştir.^[6]

Abdullah b. Cübeyr'in Havvât ve Mut'im dışında kardeşi olup olmadığı bilinmemektedir. Kardeşi Mut'im b. Cübeyr'in yaşlı ve zayıf bir kişi olduğu rivayet edilir. Öyle ki ramazan orucunun ilk farz kılındığı zamanlarda uyuduktan sonra yiyip içmek ve bu sürede zıfafa haram olduğu dönemlerde yaşadığı hadise bunu doğrular. Nitekim böyle bir zamanda Mut'im akşam iftar yapmadan uyuya kalmış ve dolayısıyla iftar yapamadan ertesi günün orucunu tutmaya başlamıştı. Bu durum yaşlı ve zayıf bir kişi olduğundan dolayı ona ağır gelmiş olmalı ki; bu sırada kazdığı hendeğin içerisinde bayılmış, Resûlullah da onun bu durumuna üzülmüş ve ona acımıştı. Bu olaydan sonra ismi zikredilmeyen bir genç de dayanamayıp eşiyle ilişkiye girince Bakara Suresi 187. âyet nazil oldu. Bu âyetle beraber ramazanda oruç tutulan süre dışında zıfaf ve uyuduktan sonra orucun başlaması kaldırılmış oldu.^[7] Ancak Mut'im

[2] İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr (ö. 204/819), *Nesebü Mead ve Yemenü'l-kebir*, thk. Nâcî Hasan (Beyrüt: Mektebetü'l-Nahdati'l-Arab, 1408/1988), 1/373. Ayrıca bk. Hakan Temir, *Nesep Atlası*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), s. 131. Bazı kaynaklarda Burek ile İmruülkays'ın aynı kişiler olduğu da söylenir. Bk. Ebü Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 3/362.

[3] Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtu'z-zaman fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât ve đđr. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434), 3/285.

[4] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/362.

[5] Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zerkelî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417), 1/241.

[6] Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Mârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1992), 327.

[7] Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, (Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1303), 1/66; Ebü Ali el-Fadl b. el-Hasen Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1427/2006), 2/18. Bu âyetin nüzul sebebi olarak farklı rivayetler de verilmektedir. Buna göre eşi ile ilişkiye girenin Hz. Ömer olduğu, ensardan ismi verilmeyen bir kişinin

ismiyle geçen bu rivayeti sadece Şii eserler vermektedir. Ehli Sünnet alimleri arasında bu âyeti açıklarken isim zikreden müellif bulunmamaktadır. Bu da Mut'im isimli bir kişinin varlığı hakkında şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca Mut'im b. Cübeyr isminde bir kişinin nesep kitaplarında yer almaması bu şüpheyi daha da artırmaktadır.

Havvât b. Cübeyr, Abdullah'ın ana-baba bir kardeşi idi. Abdullah, Havvât'tan yaşça büyüktür.^[8] Havvât, ayağı kırıldığı için Bedir Savaşı'na katılamamış; ancak Hz. Peygamber ona ganimetten pay ayırmıştır. Uhud Gazvesi'ne katılmış, Hendek Gazvesi'nde yer almıştır. Onun hakkında aktarılan şu olay oldukça ilgi çekicidir: Havvât b. Cübeyr bir yolculuk esnasında kılık değiştirerek kadınların arasına girmişti, Resûlullah kendisini fark edip yanına çağırınca utancından ve korkusundan ona kaybolan devesini aradığını söylemişti. Hz. Peygamber, Havvât'ı gördüğü her defasında "kaybolan devenden ne haber" diyerek olayı hatırlatıp ona takılırdı. Bu sözlerden utanan Havvât bir defasında "Müslüman olduğumdan itibaren o deve bir daha kaybolmadı" deyince Hz. Peygamber ona "Allah sana rahmetiyle muamele etsin!" diye duada bulunmuştu.^[9]

B. Müslüman Oluşu

Müslüman olmadan önceki hayatına dair elimizde bilgi bulunmayan Abdullah b. Cübeyr ilk defa İkinci Akabe Biati'nda karşımıza çıkmaktadır. Elimizde nasıl Müslüman olduğuna dair bir rivayet mevcut olmasa da I. Akabe Biati'ndan sonra Yesrib'e muallim-davetçi olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr vasıtasıyla ya da onunla Yesrib'de İslâm'ı anlatmaya çalışan Müslümanlar aracılığıyla Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra İkinci Akabe Biati esnasında Hz. Peygamber'e biat etmek için burada hazır bulunmuş ve Resulullah'a biat eden 75 Müslüman'dan bir tanesi olarak zikredilmiştir.^[10]

de uyuyakaldığı için yemek yiyemeden oruca başladığı bunun üzerine ilgili âyetin nazil olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Dârü Hicr, 1422), 3/233-240. Ehli Sünnet alimleri bu olayı anlatırken isim zikretmezken Şii müfessir ve muhaddislerin isim zikrederek olayı nakletmesi dikkat çekmektedir.

[8] Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/241.

[9] Havvât b. Cübeyr hakkında bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rîfeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412), 2/455-457; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/291-293; Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîdes-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 4/203; M. Yaşar Kandemir, "Havvât b. Cübeyr", *DLA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/546.

[10] Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-Mekki Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsîhi* (Beyrut: Dârü Hadar, 1414), 4/217; Ebû Bekr Ahmed eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dârü'r-Râye, ts.), 3/399; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *ed-Dürer fî ihtisârî'l-megâzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf, (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 72.

Hatta o, arkadaşlarıyla birlikte iman ettikleri hâlde hiç görmedikleri Hz. Peygamber’le buluşup görüşmek istemiş ve o sırada Abbâs b. Abdülmutilib’in evinde bulunan Resûlullah’la görüşmek için geldiklerinde Abbâs onlara “Şüphesiz, sizinle kavminizden size muhalif olanlar var. Bu yüzden siz, hacılar ayrılıncaya ve bizle siz buluşuncaya kadar bu işinizi gizleyin” diyerek böyle bir şeyin mümkün olmadığını söyleyince onların biattan önce Hz. Peygamber’i görme imkânları olmamıştır.^[11] Abdullah b. Cübeyr’in de içinde bulunduğu bu grubun Resûlullah’ı görme arzusunu anlatan bu rivayet Hz. Peygamber’i görmeden iman eden Yesribli Müslümanların onu ne kadar merak ettiklerini ve onu görmek için ne kadar iştiyak duyduklarını gösteren önemli bir rivayettir.

Abdullah b. Cübeyr, Müslüman olduktan sonra Yesrib’de İslâm’ı insanlar arasında yaymak için çaba göstermiştir. Bununla ilgili rivayette Abdullah b. Cübeyr’in Sehl b. Huneyf ile Medine’de insanların tahtadan yapılmış putlarını kırarak bu tahta parçalarını Müslümanlara yakmaları için dağıttıkları söylenmiştir.^[12] Bu da onun Müslüman olmasından hemen sonra putları kırarak onların kendilerini bile koruyamadıkları fikrini yerleştirmek ve bu yeni dini yaymak için aldığı riski^[13] ve gösterdiği çabayı gözler önüne sermektedir. Bu anlamda Abdullah b. Cübeyr’i, Yesrib’i Hz. Peygamber’in hicreti için hazırlayan önemli isimlerden bir tanesi olarak zikretmek gerekmektedir.

C. Hicretten Sonraki Yaşantısı

İkinci Akabe Biatı’ndan sonra Mekkeli Müslümanlar Medine’ye hicret etmeye başladılar. Mekkeli Müslümanların büyük çoğunluğu hicret ettiği zaman Hz. Peygamber’e de hicret etme emri verilmişti. Resûlullah da Hz. Ebû Bekir ile Medine’ye hicret etti. Buraya geldikten sonra Hz. Peygamber’in yaptığı önemli toplumsal faaliyetlerden bir tanesi Mekkeli Müslümanlar ile Medineli Müslümanları kardeşleştirme (muâhât) idi. Muâhâtın ne zaman olduğu, kaç kişinin birbiriyle kardeş kılındığı ihtilaflıdır. Kaynaklarımızda Abdullah b. Cübeyr’in Husayn b. Hâris ile kardeş ilan edildiği kaydedilmiştir.

[11] İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/4.

[12] Hz. Ali’nin Külsüm b. Hidm’in evinde konakladığı sırada gecenin bir vaktinde bir adamın bir kadının evine gelip kapıyı çaldığı ve eve girip çıktığını gördü. Ertesi gün bu durumu kadına sorduğunda kadın Hz. Ali’ye “Ey Allah’ın kulu! Ben Müslüman dul bir kadının. Bana gelen kişi ise Sehl b. Huneyf’tir. O kavmini dolaşiyor ve putları varsa onları kırıp yemek pişirirken yakmam için bana getiriyor.” dedi. Abdullah b. Cübeyr ile Sehl b. Huneyf tahtadan putları kırarak Müslümanlara yakacak olarak kullanmaları için veriyorlardı. Belâzürî, *Ensâbu’l-eşraf*, 1/265.

[13] En ufak olayların bile kabile savaşlarına dönüşebildiği bu coğrafyada; insanların ilah olarak gördükleri nesnenin bir başkası tarafından parçalanıp yakıldığının öğrenilmesi büyük facialara yol açılabileceğini öngörmek çok da zor değildir.

Husayn'ın, Râfi b. Ancede ile de kardeş ilan edildiği rivayet edilmektedir. Abdullah b. Cübeyr ile kardeş ilan edildiği ise İbn İshak'tan rivayet edilmektedir.^[14] Husayn'ın, kaynaklarımızda geçen oğlunun adının Abdullah olması, ismin yaygın ve Hz. Peygamber'in en çok sevdiği isimlerden olmasının yanı sıra çocuğuna bu ismi Abdullah b. Cübeyr'den dolayı vermiş olabileceğini düşündürmektedir. Husayn, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'i Mekke'ye getiren Muttalib'in torunudur. Kardeşleri Ubeyde ve Tufeyl ile İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslüman olmuştur. Mekke'de Müslümanlara karşı yapılan işkencelere göğüs germiştir. Medine'ye hicret başlayınca kardeşleri ile hicret etmiştir. Abdullah b. Cübeyr de Husayn gibi cesur, dirayetli bir kişiliğe sahipti, nitekim Bedir, Uhud ve diğer bütün gazvelerde Hz. Peygamber'in yanında bulunmuştur.^[15]

Abdullah b. Cübeyr hakkında bu devrede bir başka rivayet de Âli-İmrân Suresi'nin 28. âyetinin sebab-i nüzulü hakkında nakledilmektedir. Buna göre Yahudilerden Haccâc b. Amr, İbn Ebül-Hukayk ile Kays b. Zeyd ensardan bir grup kimse ile onları dinlerinden çevirmek üzere dostluk yapıyorlardı. Rifâa b. Münzir, Abdullah b. Cübeyr ve Said b. Hayseme Yahudilerle dostluk yapan bu Müslümanlara, “Şu Yahudilerden uzak durun, onlarla birlikte olmaktan da sakının. Çünkü onlar sizi dininiz konusunda fitneye düşürmek ve sizi dininizden döndürmek istiyorlar” dedilerse de onlar bunu kabul etmediler. Allah Teâlâ bu Müslümanlar hakkında, “Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır.”^[16] âyetini inzal etti.^[17] Bu olay zikredilen isimlerle Abdullah b. Cübeyr'in basiretini gözler önüne sermektedir. Ayrıca onun düşüncesinin vahiy ile desteklenmiş olması Abdullah'ın kıymet ve değerini daha da artırmış olmalıdır. Bu yönüyle, birçok olayda vahiyden önce vahye muvafık görüşler bildiren Hz. Ömer'i akla getirmektedir.

1. Bedir Savaşı'nda Yer Alması

Mekkelilerin büyük bir kervanının Suriye taraflarından Mekke'ye doğru geldiğini haber alan Hz. Peygamber kervana yetişmek için yola çıkmış ancak

[14] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/39; Belâzürî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 9/390; İbn Abdülber, *ed-Dürer fi İhtisârî'l-megâzi ve's-Siyer*, 91.

[15] İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 38-39.

[16] Âli İmrân 2/28

[17] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/316; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbüri Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. İsam b. Abdilmuhsin el-Humeydân (Dârü'l-İslâh, 1412), 102, 104; Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân* (Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/427.

kervanı ellerinden kaçırmıştı. Bununla birlikte kervanı korumak üzere Mekkeli müşriklerin yola çıktığını haber alınca ashabıyla istişare etmiş hem muhacir hem de ensarın -özellikle ensarın- onayını alınca bu birlikle savaşmak üzere yoluna devam etmişti.^[18]

Savaş sonucunda Mekkeli müşrikler büyük bir hezimete uğramışlardı, verdikleri 70 kayıp arasında şehrin önde gelenleri de vardı. Bir o kadar da esir verdiler. Esirlere ne yapılacağı konusu tartışmaya açıldı, yapılan istişareler sonucunda esirlerin öldürülmeyip ya da köleleştirilmeyip fidye karşılığı ailesine geri verilmesine karar verildi. Bu esirlerden bir tanesi de Hz. Peygamber'in damadı, Hz. Zeyneb'in kocası Ebü'l-Âs'tı. Bedir'e müşriklerin safında katılmış ve Abdullah b. Cübeyr tarafından esir alınmıştı. Ebü'l-Âs'ın fidesini eşi Zeyneb göndermişti. Bu fidye Hz. Zeyneb'in gerdanlığı idi. Hz. Peygamber bu gerdanlığı görünce duygulandı çünkü bunu Zeyneb'e evlenirken annesi Hz. Hatice hediye etmişti. Hz. Peygamber, onu esir tutanlara "İsterseniz onu salıverin ve fidesini de geri verin, ne dersiniz?" deyince kabul edip Ebü'l-Âs'ı serbest bıraktılar ve gerdanlığı da ona geri verdiler. Ancak Hz. Peygamber Ebü'l-Âs'tan ayrıca hicret etmesi için Hz. Zeyneb'i serbest bırakmasını şart koşmuş, Ebü'l-Âs da bunu kabul etmişti.^[19] O, bu esirliğini şu sözlerle anlatır: "Ben ensardan bir grupla birlikteydim. Allah onların hayrını versin. Akşam yemek yediğimizde kendileri hurma yiyorlar, bana da ekmeği veriyorlardı. Ekmek onlarda azdı. Fakat hurma onların azığıydı. Hatta onlardan birinin eline bir parça ekmeğ düştüğünde bana uzatıyorlardı."^[20] Bu sözlerde Ebü'l-Âs'ı esir eden Abdullah b. Cübeyr'in ve arkadaşlarının cömertliği gözler önüne serilmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka husus da Abdullah b. Cübeyr'in Mekkelilerce tanınmıyor olmasıdır. Zira Ebü'l-Âs, isim zikretmeden yaşadıklarını anlatmıştır.

D. Uhud Savaşı ve Şehit Oluşu

Bedir'de ağır bir yenilgi alıp önde gelen liderlerinin çoğunu kaybeden müşrikler Müslümanlardan intikam almak için Ebü Süfyan'ın kurtardığı kervan mallarının kârını sermaye edip yeniden savaş hazırlığına başladılar. Müşriklerin intikam ateşini harlayan bir başka sebep de Medine'den sürülen Kaynukaoğulları'ndan dolayı Müslümanlara kin besleyen Yahudiler idi. Müşrikler hazırlıklarını tamamlayınca Bedir'den yaklaşık bir yıl sonra Medine'ye

[18] Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdı, *el-Meğâzi*, thk. Marsden Jones. (Beirut: Dârü'l-İlmî, 1409), 1/19; 1/48-49; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/10.

[19] Vâkıdı, *el-Meğâzi*, 1/131; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/25-26; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târıhu'r-rusûl ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1387), 11/499.

[20] Vâkıdı, *el-Meğâzi*, 1/119.

saldırmak üzere yola çıktılar. Hz. Peygamber bu durumu haber alınca ashâbıyla Medine'de kalıp savunma savaşı mı yoksa Medine'den çıkıp meydan savaşı mı yapmak konusunda istişare etti. Hz. Peygamber savunma savaşı yapma arzusundaydı fakat Müslümanların çoğunluğu meydan savaşı yapmaktan yana olunca istişare sonucunda müşrikleri Medine dışında karşılamaya karar verdi.^[21]

Hz. Peygamber müşrikleri karşılamak için yola çıktı, yolda münafıkların kışkırtmasıyla yaklaşık üç yüz kişilik bir grup ordudan ayrılarak Medine'ye döndü. Müslüman ordusu yaklaşık 700 kişi kalmıştı. Yoluna devam eden Hz. Peygamber, savaşmak için uygun bir yerde durdu; ordusunun arkasını Uhud Dağı'na dayadı, önüne de Medine'yi aldı. Ancak ordunun sol tarafında^[22] Ayneyn adlı bir tepe yer alıyordu.^[23] Bu tepe müşriklerin, Müslümanların arkalarından dolaşıp onları iki ateş arasında bırakmak için uygun bir yükseklikteydi. Bu tepenin önemini bilen Hz. Peygamber ordusundan elli kişilik bir okçu birimini buraya konuşlandırdı. Bu birliğin başına da Abdullah b. Cübeyr'i tayin etti,^[24] yanında da Sa'd b. Mâlik bulunuyordu.^[25] Bu sırada Abdullah b. Cübeyr beyaz elbise giyinmişti.^[26] Ardından Hz. Peygamber ona "Atlıları bizden uzak tut, arkamızdan gelmesinler. Savaş aleyhimize de olsa lehimize de olsa yerinde sabit dur!" dedi,^[27] sonra genel olarak okçulara ordu yense de yenilse de yerlerinden ayrılmamaları gerektiğini belirterek uyarıda bulundu ve "Siz burada kaldığınız sürece biz kazanmış olacağız"

[21] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/199-201; 1/208-214; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/28-29. Muhammed Hamîdullah - Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54-55.

[22] Bu tepenin ordunun arkasında kaldığı, güneşin Müslümanların arkasından müşriklerin ise yüzlerine vurduğu da söylenmiştir, ancak Vakıdî tepenin ordunun solunda kaldığının daha doğru olduğunu söyler. Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/220. Ayneyn Tepesi'nin ordunun solunda ancak kısmen de arkasında yer aldığı, Ayneyn Tepesi'nin öneminin böylece ortaya çıkacağı yapılan çağdaş bir araştırmada ifade edilmiştir. Bk. Fatih Erkoçoğlu, "Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 / 1 (Haziran 2011): 335.

[23] Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/220; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/30. Adını eteğinde iki su kaynağından aldığı varsayılan bu tepe Medine'ye 5 km mesafede, Uhud Dağı'nın yakınında yer almaktaydı. Uhud Savaşı'nda buraya okçular yerleştirildiğinden dolayı bu tepeye "Okçular Tepesi" de denilmeye başladı. (Ahmet Önkal, "Ayneyn", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/270.)

[24] Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/219; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam el-Himyeri İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Bâbi'l-Halebi, 1375), 2/65. Bu tepeye tayin edilen komutanın Sa'd b. Ebû Vakkâs olduğu da söylenmiştir ancak doğru olan tayin edilenin Abdullah b. Cübeyr olduğudur. Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/219-220.

[25] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Umerî (Riyad: Dâru Taybe, 1405), 67.

[26] Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbü's-siyer ve'l-meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398), 326; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Tayâlîsî, *Müsnedü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 2/95; Taberî, *Târîh*, 2/507.

[27] Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, thk. Aziz Bey v.dğr. (Beyrut: el-Mektebetü's-Sekâfiye, 1417), 1/2221.

dedi.^[28] Abdullah'ın okçular tepesinde komutan tayin edilmesi onun ok atma becerisi yanı sıra dirayeti, sebatı ve kararlığı gibi güzel özellikleri de etkili olmuştur. Burada dikkat çekilecek bir başka husus da Hz. Peygamber'in bu tepeye muhâcirlerden değil de ensardan bir kişiyi tayin etmesidir. Ensar, Bedir'le gazve ve seriyyelerde görev almaya başlamıştı. Abdullah b. Cübeyr de ensardan bir gazvede üst düzey askerî görev almış ilk kimselerden birisidir.

Resûlullah'ın Uhud Gazvesi'nde Abdullah b. Cübeyr komutasında 50 okçuyu konuşlandırdığı Ayneyn (Okçular) Tepesi (Mağlûs, *Siyer Atlası*, 2014, 245)

Bir süre sonra Mekke ordusu geldi ve Müslümanların önüne ordugâhını kurdular. Mübarezeden sonra iki ordu arasında savaş başladı. Uhud Savaşı'nın ilk kısmı Bedir Savaşı'ndaki gibi Müslümanların lehine ilerliyordu. Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehil'in başını çektiğı Mekke ordusunun süvari birliğı Müslüman ordusunun arkasına sarkarak onları arada bırakmak istemiş ancak Hz. Peygamber'in Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdiğı okçular sayesinde buna imkân bulamamışlardı. Planlarını da buna göre yapan müşriklerin süvari birliğınden yoksun kalmaları savaşı iyice aleyhlerine çevirmişti. Savaşın bu safhası Mekke ordusu için büyük bir bozgundu, Müslüman askerlerden bazıları Mekke ordusunun karargâhına kadar gelmişler, burada orduya destek ve cesaret vermek için gelen kadınların arasına kadar ilerlemişlerdi. Müşrikler kaçmaya başladılar ve arkalarında ne varsa bırakıp canlarını kurtarmaya uğraştılar. Geride bıraktıkları malları bazı Müslüman askerler ganimet olarak almaya başladı.^[29]

Ayneyn Tepesi'ndeki okçular müşrik ordusunun kaçmaya başladığını ve bazı askerlerin ganimet topladığını gördüklerinde okçulardan bir kısmı; "Niçin burada bir şey yapmadan duruyoruz? Allah düşmanları hezimete

[28] Taberî, *Târîh*, 2/509; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/99, 219; Vakıdî, *el-Meğâzi*, 1/229.

[29] Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/229; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/31-32.

uğrattı, kardeşleriniz müşriklerin karargâhına giriyor ve ganimet topluyor. Siz de kardeşlerinizle ganimeti toplayın.” dediler. Okçulardan bir kısmı da onlara Hz. Peygamber'in uyarısını hatırlatarak onları bu davranışlarından vazgeçirmeye çalıştılar. Ancak diğerleri “Resûlullah bunu kastetmedi, Allah müşrikleri zelil kıldı, onları hezimete uğrattı. Karargâha gidelim ve ganimeti toplayalım” diyerek ganimeti toplamak için tepeyi terk etmeye başladılar. Onların tepeden inmeye başladığını gören Abdullah b. Cübeyr askerlerine Hz. Peygamber'in yaptığı uyarıları hatırlatarak onları tepeyi terk etmekten vazgeçirmeye çalıştı.^[30] Bu konuda ona Hâris b. Enes de yardımcı oldu.^[31] Ancak okçular Hz. Peygamber'in bu sözleriyle tepeyi savaş boyunca terk etmemelerini kastettiğini, savaşın artık bittiğini söyleyerek tepeyi bir bir terk etmeye başladılar. Elli kişilik okçu birliğinden geriye iki elin parmağını geçmeyecek sayıda^[32] kişi kaldı.^[33] Okçuların büyük çoğunluğunun Abdullah b. Cübeyr'in emirlerini dinlememiş olması onun liderliğinde bir zaaf olabileceği ihtimalini akla getirebilir. Ancak savaşın bittiğini zannederek ganimet toplamak için tepeyi terk etmeye başlayan bu grubu durdurmak kolay olmasa gerektir. Nitekim sadece Abdullah b. Cübeyr'i değil kendilerine Hz. Peygamber'in uyarısı hatırlatan diğer arkadaşlarını da dinlememişlerdi.

Okçuların büyük kısmının yerlerinden ayrılmasıyla Uhud Savaşı'nın ikinci safhası başlamış oldu. Müslüman askerleri Ayneyn Tepesi'nden dolaşarak arkalarından kuşatmak isteyen ancak okçulardan dolayı buna fırsat bulamayan Hâlid b. Velîd, İkrime b. Ebû Cehil ve süvariler Ayneyn Tepesi'ndeki az sayıdaki okçuyu öldürmek için tepeye çıktı. Az sayıda kalan okçular, onlar yaklaşıp kadar önce okla ve mızrakla uzaklaştırmaya çalıştılar, sonra askerler yaklaşıncaya da kılıçlarıyla savaştılar. Okçular tepesinin komutanı Abdullah b. Cübeyr, az sayıdaki okçu ile şehit edildi. O, öldürülünceye kadar süvari birliğini tepeden uzaklaştırmaya çalıştı.^[34] Onu şehit edenin İkrime b. Ebû Cehil olduğu rivayet edilmektedir.^[35] Müşrikler onu öldürmekle kalmamışlar aynı zamanda ona mûsle de yapmışlardı.^[36] Ona mûsle yapılması

[30] Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/229-230; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/32.

[31] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/317-320.

[32] Geriye kalan okçu sayısı hakkında ihtilaf mevcuttur. Bu sayının 8, 12 olduğu ya da sayının on kişiyi geçmediği söylenmiştir.

[33] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/229-230; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/32.

[34] Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/232, 284.

[35] Vakıdî, *el-Meğâzî*, 1/301-302; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1-330; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübela*, nşr. Şuayb el-Arnaûd, (Beyrut: Mûsesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/331.

[36] Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412), 3/188.

o gün müşrikleri ne kadar zor bir duruma düşürdüğünü de göstermektedir. Zira onu öldürmekle yürekleri soğumayan müşrikler ölümünden sonra da ondan intikam almak için onun naaşına bu çirkin davranışta bulunmuşlardı. Uhud'da msle yapılan kişilerin önemli isimler olduğu ve müşriklere büyük zararı dokunmuş kişiler olduğu göz önüne alındığında, Abdullah b. Cübeyr'in bedenine yapılan bu çirkin davranışın onları büyük sıkıntıya sokması onlara büyük zararlar vermiş olması ile izah edilebilir. Okularını şehit eden süvariler Ayneyn Tepesi'nden dolaşarak Müslümanları arkadan kuşattı. Süvari birliğinin geldiğini gören müşrik ordusunun kaçan askerleri de geri dönünce Müslümanlar iki ateş arasında kaldı, başlangıçta lehlerine olan savaş artık aleyhlerine dönmüş oldu.^[37]

Abdullah b. Cübeyr'in kardeşi Havvât, o gün Ayneyn Tepesi'nde yaşananları ve sonrasını şöyle anlatmaktadır: "Müşrikler saldırıya geçip Okçular Tepesi'ne çıktılar, tepe Müslümanlardan arınmıştı. Sadece Abdullah b. Cübeyr, on kadar arkadaşıyla orada kalmıştı. Onlar Ayneyn Tepesi'nin başındaydılar. Hâlid b. Velid ve İkrime b. Eb Cehil atlarla görününce Abdullah b. Cübeyr arkadaşlarına, 'Müşriklerin geçememesi için mevzilere yayılın.' dedi. Abdullah b. Cübeyr ve arkadaşları düşmanın yüzüne karşı dizilip yüzlerini güneşe çevirdiler. Onlar bir süre savaştılar. Nihayet komutanları Abdullah b. Cübeyr ldrld. Diğerleri de yaralanmışlardı. Abdullah yere düşünce onu soyarak çok kötü şekilde msle yaptılar. Mızraklar karnına saplanmış, göbeğinden belinin altına ve kaşığına kadar yırtmıştı. Bağırsakları buradan dışarı çıkmıştı. Müslümanlar tekrar saldırdıklarında, bu hâdeyken yanından geçmiştim. Uhud'da hiç kimsenin gülmediği bir yerde güldüm; hiç kimsenin uyuklamadığı yerde uyukladım ve hiç kimsenin cimrilik yapmadığı yerde cimrilik yaptım. Kendisine, 'Onlar nedir?' diye sorulunca. şöyle dedi: Abdullah b. Cübeyr'in (cenazesini) taşımıştım. Ben onun pazılarından tutmuş, Eb Hanne de ayaklarından tutmuştu. Yarasını da sarığımla bağlamıştım. Biz onu taşırken, müşrikler bir taraftaydı. Yarasına bağladığım sarığım çözüldü ve cenazenin bağırsakları dışarı ıktı, Arkadaşım korkmaya başladı; arkasına bakıp arkada düşman olduğunu zannetti. Ben de gülmeye başladım..."^[38]

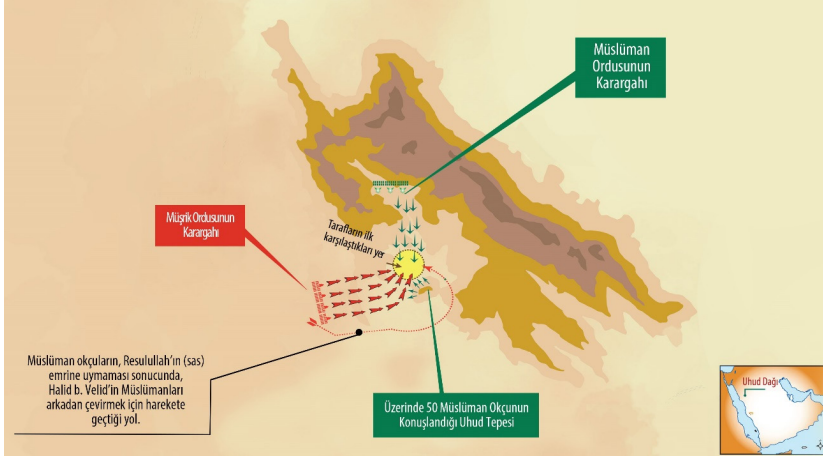
Uhud Savaşı'ndan sonra bir kabre iki şehit koyulduğu için Abdullah b. Cübeyr ile Ŗneys b. Katâde bir kabre defnedilmiştir.^[39] Ŗneys b. Katâde de Abdullah b. Cübeyr gibi Evs Kabilesi'ne mensuptur. Bedir'e katılmış ve Uhud'da

[37] Vâkidî, *el-Meğâzi*, 1/232-233; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/32.

[38] Vâkidî, *el-Meğâzi*, 1/284; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 3/188.

[39] Eb İşhak İbrahim b. İşhak el-Bağdâdi İbrahim el-Harbi, *Kitâbü'l-menâsik ve emâkinu turuki'l-hac*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1969), 416.

şehit olmuştur.^[40] Aynı kabre defnedilmelerinde ikisinin de Evs Kabilesi'ne mensup olması etkili olmuştur, ayrıca Abdullah ve Üneys'in beraber defnedilmeleri aralarında bir dostluk bağı olabileceğini de akla getirmektedir.

Uhud Gazvesi Krokisi (Mağlus, Siyer Atlası, 2014, 243)

1. Uhud Savaşı'ndan Sonra İnen Âyetlerde Abdullah b. Cübeyr

Kur'ân-ı Kerim'de Uhud Savaşı'ndan sonra inen birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde genel olarak Müslümanlara uyarılar yapılmakta, savaş öncesi ve savaş esnasında yaptıkları yanlışlar ve kusurlarından dersler çıkarmaları istenmektedir. Bu âyetlerden ikisinde Abdullah b. Cübeyr ve onun yanında kalan diğer okçuların övüldüğü rivayet edilmektedir.

“Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz.”^[41] âyetinde ve “Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah, müminlere karşı lütüfkârdır.”^[42] “kim ahiret hayatını isterse” ve “kiminiz de âhireti istiyordunuz” kısmını müfessirler

[40] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/353-354; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 1/113; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/305; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/285-286.

[41] Âli İmrân 3/145.

[42] Âli İmrân 3/152.

açıklarken bunun Abdullah b. Cübeyr ve onunla Ayneyn'de sebat edenlere işaret edildiğini ifade etmişlerdir.^[43]

Sonuç

Yesrib'de İslâm'ın seslerinin duyulmaya başlamasıyla birlikte ilk iman edenlerden sayabileceğimiz Abdullah b. Cübeyr, erken denilebilecek bir devrede vefat etmesine rağmen önemli işlerde adını duyurmuş bir sahbâbidir. Daha çok Okçular Tepesi'nde kendisine verilen görev ile anılmıştır ancak ona Hz. Peygamber tarafından verilen bu görevin tesadüfen verilmediği bilakis özel olarak onun seçildiği Uhud'dan önceki hayatının satır araları okunduğu zaman anlaşılmıştır. Savaş esnasındaki dirayeti ve çabası da bunu desteklemektedir.

Abdullah b. Cübeyr; cesur, gayretli, inandığı değerler uğruna her şeyi göze alan bir kişiydi. Onun bu özellikleri; Yesrib'de tahtadan yapılmış putları kırmasında, Bedir Savaşı'nda ve Uhud Savaşı'nda açıkça görölmektedir. O yardımsever ve cömertti, Bedir'de esir ettiği Ebü'l-Âs'ın esirlik günlerine dair söylediği sözlerden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda basiret ve feraset sahibiydi. Nitekim amaçları Müslümanları dinleri konusunda fitneye düşürmek olan Yahudilerin asıl niyetlerini anlayarak bu konuda Müslüman arkadaşlarına uyarıda bulunmuş, sonrasında da Âl-i İmrân Sûresi'nin 28. âyeti nazil olmuş ve Kur'ân-ı Kerîm onun bu konu hakkındaki düşüncelerini doğrulamıştır. Onun bütün bu nitelikleri Uhud'da Ayneyn Tepesi'ne komutan olarak atanmasında etkili olmuştur.

Böyle bir kişiliğe sahip olmasının ve önemli işlere imza atmasının yanında hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Ailesi hakkında babasının sadece adı, annesinin ise kabilesi bilinmektedir ki bunda da ihtilaf söz konusudur. Kardeşi Havvât b. Cübeyr hakkında ise pek çok bilgi bulunmaktadır. Mut'im adında bir kardeşinden bahsedilse de böyle bir kişinin varlığı net olarak bilinmemektedir. Abdullah b. Cübeyr'in evli ve çocuğu olup olmadığına dair kaynaklarımızda bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak onun soyunun devam etmediği söylenmiştir.

[43] Ebü'l-Hasen el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Sehâte (Beyrut, 1423), 1/305; Ebü İşhak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, thk. Heyet (Cidde, 1436), 1/184, 220; 8/220; 9/313, 331; Ebü Bekr Muhammed b. İbrahim en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-İknâ*, thk. Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn, 1408, 2/460; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbü'rî Vâhidi, *et-Tefsîru'l-basit*, 1430, 76; Begavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/519.

Kaynakça

- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zerkelî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekanı Üzerine Bazı Mülahazalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 / 1 (Haziran 2011): 319-350.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü Hadar, 1414.
- Fayda Mustafa. "Abdullah b. Cübeyr". *DİA*. 1/93. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya Umerî. Riyad: Dârü Taybe, 2. Baskı, 1405.
- Hamîdullah, Muhammed - Avcı, Casim. "Uhud Gazvesi". *DİA*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî. *ed-Dürer fî ihtisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstiâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dârü'r-Râye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. thk. Azîz Bey ve dğr.. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü's-Sekâfiyye, 3. Baskı, 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 2. Baskı, 1375.
- İbn İshâk, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzi)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 2. Baskı, 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.
- İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe*. 8 Cilt. thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr (ö. 204/819). *Nesebü Mead ve Yemenü'l-kebir*, thk. Nâcî Hasan. Beyrût: Mektebetü'l-Nahdati'l-Arab, 1408/1988.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbü'rî. *el-İknâ*. thk. Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn. 2 Cilt, 1408.

- İbrahîm el-Harbî, Ebû İşhak İbrahîm b. İşhak el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-menâsik ve emâkinu turuki'l-Hac*. thk. Hamed el-Câsir. Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1969.
- Kandemir, M. Yaşar. "Havvât b. Cübeyr". *DİA*. 16/546. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kummî, Ebû'l-Hasen Ali b. İbrahîm. *Tefsîrû'l-Kummî*. 1. Cildi. Kum: Müessesetü Dârî'l-Kitâb, 1303.
- Mağlus, Sami b. Abdullah. *Siyer Atlası*. çev. Abdullah Karakaş. thk. ve notlandırma Muhammed Emin Yıldırım. İstanbul: Siyer Yayınları, 5. Baskı 2014.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Sehâte. 5 Cilt. Beyrut, 1423.
- Önkal, Ahmet. "Ayneyn". *DİA*. 4/270. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sa'lebî, Ebû İşhak Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Heyet. Cidde, 1436.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât ve đđr.. 23 Cilt. Dimeşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîdes-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Baskı, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Dârü Hicr, 1422.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Meârif, 2. Baskı, 1387.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen. *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-Murazâ, 1427/2006.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dârü Hicr, 1419.
- Temir, Hakan. *Nesep Atlası*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nisâbüri. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Dârü'l-İslâh, 1412.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nisâbüri. thk. İşâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân. *et-Tefsîru'l-Basît*, 1430.
- Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid el-Eslemî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmî, 3. Baskı, 1409.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 12 • Ocak 2022
Issue: 12 • January 2022

Abdullah b. Cahş

Abdullah b. Jahsh

Fahrettin Haliloğlu*

Muhammed İhsan Hacıismailoğlu**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 15 Kasım 2021/Date Received: 15 November 2021

Kabul Tarihi: 7 Aralık 2021/Date Accepted: 7 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fahrettin Haliloğlu-Muhammed İhsan Hacıismailoğlu)

* Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Res. Assist., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, fahrettinhaliloğlu@hitit.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1262-1624

** Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Instructor Asst., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, mihsanhaciismailoğlu@hitit.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2279-385X

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm'ı doğru anlamak ve Hz. Muhammed'i (sas) daha yakından tanımak için sahâbîlerin hayatlarını incelemek büyük önem arz etmektedir. Zira sahâbîler, vahyin nüzulüne şahit olmuşlar, Hz. Peygamber'i bizzat görmüş, tanımış ve İslâm'ı doğrudan ondan öğrenmişlerdir. Sahâbeden Abdullah b. Cahş da İslâm'ı ilk kabul edenlerden biridir. O, İslâm'ın gizli tebliğ edildiği dönemde Allah'a ve onun Peygamberi'ne iman ederek Kureyş müşriklerinin tehditlerini göze almış ve İslâm'a büyük hizmetlerde bulunmuştur. Batn-ı Nahle Seriyyesi ile Bedir ve Uhud gazvelerine iştirak etmiştir. En büyük arzusu olan şehadete ise Uhud'da erişmiştir. Hz. Peygamber'in akrabası olmasının yanı sıra aynı zamanda onun güvenip itimat ettiği ve istişarede bulunduğu insanlardan biri olmuştur. Bu çalışmada ulaşılabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde Hz. Peygamber'in davete başladığı süreçte Allah'ı ve onun Peygamber'ini tasdik edenlerin öncülerinden Abdullah b. Cahş'ın biyografisi ele alınacaktır. Araştırmalarımıza göre Abdullah b. Cahş hakkında Batn-ı Nahle Seriyyesi bağlamında birtakım çalışmalar var olmakla birlikte, akademik alanda onun hayatı ve şahsiyeti hakkında spesifik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple onun derli toplu bir biyografisini ortaya çıkararak hakkında yapılacak çalışmalara katkı sunmayı amaçladık.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, Abdullah b. Cahş, Siyer, Sahâbe, Batn-ı Nahle

Abstract

In order to understand Islam correctly and get to know Muhammad (pbuh) better, it is of great importance to examine the lives of the Companions (Sahaba). Because the Companions witnessed the revelation, saw the Prophet personally, got to know him, and learned Islam directly from him. Companion Abdullah ibn Jahsh was one of the first to accept Islam when Islam was conveyed secretly. He believed in Allah and his Prophet than despite the Qurayshi polytheists' threats, he rendered great services to Islam. He participated in the raid of Nahla, the Battle of Badr and later battle of Uhud where he attained martyrdom, which was his greatest desire. He was relative of, also trusted and consulted by Prophet (pbuh). In this study, the biography of one of the pioneers of Islam, Abdullah ibn Jahsh, will be discussed within the framework of the sources we can reach. According to our research, although there are some studies about Abdullah ibn Jahsh in the context of raid of Nahla, there is no specific study about his life and personality in the academic field. For this reason, we aimed to make a modest contribution to the work to be done about him by revealing a compact biography of him.

Key words: History of Islam, Abdullah b. Jahsh, Sira, Sahaba, Batn-ı Nahla

Giriş

Tam adı, Abdullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer el-Esedî'dir. Annesi Hz. Peygamber'in halası Ümeyme bint Abdülmuttalib,^[1] babası ise Mudarî Esed b. Huzeymeoğulları'ndan Cahş b. Riâb'dır. Beni Ümeyye b. Abdüşems'le arasında hilf antlaşması bulunan Abdullah'ın lakabı “*el-Mücedda fillah*” olup künyesi ise Ebû Muhammed'dir.^[2] Doğumu ve gençliği hakkında pek fazla malumat bulunmayan Abdullah'ın Uhud'da şehit olduğunda kırk yaşlarında olduğu ifade edilmekte olup buradan hareketle miladi 584 veya 585 yılı civarında doğduğu söylenebilir. Kaynaklarda Abdullah'ın aynı zamanda Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe kanalıyla Hz. Peygamber ile sütkardeşi olduğu nakledilmektedir.^[3]

Kaynaklarda orta boylu, çok yakışıklı, siyah ve gür saçlı olarak tasvir edilen Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerine Dârülerkam'da devam etmesinden evvel İslâm'ı kabul etmiştir.^[4] Abdullah, Mekkeli müşriklerin Müslümanlara eziyetleri ve baskıların gitgide artması sebebiyle kardeşleri ile Habeşistan'a gerçekleştirilen ikinci hicrete iştirak etmiştir.^[5] Habeşistan'dan Mekke'ye dönen Abdullah, İkinci Akabe Biati'nden sonra Hz. Peygamber'in Habeşistan'dan Mekke'ye dönenler ile Mekke'deki Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerine izin vermesiyle birlikte buraya hicret etmiştir.^[6] Abdullah b. Cahş ve aile efradının da içinde bulunduğu Esed b. Huzeymeoğulları 22 erkek ve 7 kadın ile Medine'ye hicret etmişler^[7] ve Kubâ köyünde Mübeşşir b. Abdulmünzir'e konuk olmuşlardır.^[8] Abdullah b. Cahş, Medine'ye

-
- [1] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitabü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3/84; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1996), 3/877; İzzüddin ibnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 3/194; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muevviz, Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/31.
- [2] Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensabu'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (yy.: Dâru'l-Maarif, t.y.), 1/199; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/877; İbn Hacer, *İsabe*, 4/31.
- [3] Belâzürî, *Ensabu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 4/388.
- [4] Sa'd, *Tabakât*, 3/84; Ebû Abdillâh el-Mus'ab b. Abdillâh b. el-Mus'ab ez-Zubeyri, *Kitabu nesebi kureys*, thk. E. Levi-Provencal (Kahire: yy., 1982), 19; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/877; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/194; İsmail Lütüfî Çakan, “Abdullah b. Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021).
- [5] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Abdi'l Hafız Sülbî (Beyrut: Darü'l-Hayr, 1992), 1/256; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878; İbn Hacer, *İsabe*, 4/31.
- [6] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/86; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, (Kahire: Dâru'l Maarif, 1967), 2/369; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878.
- [7] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/86.
- [8] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/84.

gerçekleştirilen hicrette ilk Muhacirler arasında yer almaktadır.^[9] Hicret sonrasında gerçekleşen muâhât çerçevesinde Abdullah b. Cahş, Ensar'dan ilk Müslüman olanlardan Âsım b. Sâbit el-Ensârî ile kardeş ilan edilmiştir.^[10]

A. Ailesi

1. Annesi-Babası

Abdullah'ın annesi, Hz. Peygamber'in ana-baba bir halası Ümeyme bint Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay'dır.^[11] Babası ise Esed b. Huzeyme oğullarından Cahş b. Riâb b. Ya'mer b. Sabire b. Mürre b. Kebîr b. Ganm b. Dâvûd b. Esed b. Huzeyme'dir.^[12] Abdullah'ın annesi ve babası hakkında kaynaklarda bulduğumuz malumat ne yazık ki sınırlıdır. Annesi Ümeyme, Câhiliye döneminde Cahş b. Riâb ile nikahlanmış ve bu evlilikten Abdullah, Ubeydullah, Ebû Ahmed, Zeyneb, Habîbe ve Hamne isimli altı evlat dünyaya gelmiştir.^[13]

Abdullah'ın babası Cahş, Benî Huzâa ile aralarında çıkan kan davasından dolayı Mekke'ye gelip, Harb b. Ümeyye ile hilf anlaşması yapmış ardından da Abdülmuttalib'in kızı Ümeyme ile nikahlanmıştır.^[14] Abdullah'ın babası Cahş b. Riâb'ın Müslüman olmadığı zikredilmektedir.^[15]

2. Kardeşleri

a. Ubeydullah b. Cahş

Ubeydullah b. Cahş'ın, Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerinin Dârülerkam'a taşınmasından evvel ağabeyi, kardeşleri ve hanımı Ümmü Habîbe ile İslâmiyet'i kabul ettiği rivayet edilmektedir.^[16] Mekke müşriklerinin Müslümanlara uyguladıkları baskı ve şiddetin artması üzerine Ebû Cahş olarak künyelenen Ubeydullah, eşi ve kızını da alarak Habeşistan'a hicret etmiştir.^[17] Habeşistan'da Ubeydullah'ın irtidad ederek Hristiyan olduğu ve bu şekilde öldüğü zikredilmektedir.^[18] Ubeydullah'ın durumunu haber alan

[9] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/84.

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/85; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/194; İbn Hacer, *İsabe*, 4/31; Çakan, "Abdullah b. Cahş".

[11] İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878.

[12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46.

[13] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 4/425; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878.

[14] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 4/1593.

[15] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/87.

[16] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/94; Zubeyri, *Kitabu nesebi kureys*, 19.

[17] İbn Hişâm, *Sîre*, 1/256; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878.

[18] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/177, 6/5, 10/94, 207; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/877, 4/1593, 1929

Hız. Peygamber, Hicretin altıncı yılında Necâşî'ye elçi göndererek Ümmü Habîbe ile gıyaben nikâhının kıyılmasını ve onu Medine'ye göndermesini istemiştir.^[19]

b. Ebû Ahmed b. Cahş

Ebû Ahmed künyesiyle tanınan Abd b. Cahş'ın^[20] doğumu ve hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. O da kardeşleri gibi Hız. Peygamber Dârülerkam'a geçmeden önce İslâm'a girmiş, önce Habeşistan'a daha sonra ise Medine'ye hicret etmiştir.^[21] Ebû Süfyân'ın diğerkızı Fâria ile evli olan Ebû Ahmed'in, âmâ olduğu ancak yardım almaksızın tek başına Mekke'yi dolaşabildiği aktarılmaktadır.^[22]

Medine'ye hicretin ardından Ebû Ahmed'in Mekke'deki evi kayınpederi Ebû Süfyan tarafından satılmıştı.^[23] Bu duruma çok üzülen Ebû Ahmed, Mekke'nin fethi sonrası mescidin önünde devesinin üzerinde durarak yüksek sesle Mekkelilerin vaktiyle yaptıkları haksızlıkları dile getirmeye başlamıştı. Bunun üzerine Hız. Peygamber Hız. Osman'ın kulağına bir şeyler fısıldamış, o da işittiklerini Ebû Ahmed'e iletmıştır. Bunun üzerine devesinden hemen inen Ebû Ahmed bir daha eviyle ilgili herhangi bir şey konuşmamıştır. Rivayette Hız. Peygamber'in Ebû Ahmed'e evine karşılık cennette bir ev verileceğini haber verdiği nakledilmektedir.^[24] Aynı zamanda şair olan Ebû Ahmed, kız kardeşi Zeyneb bint Cahş'tan sonra Medine'de vefat etmiştir.^[25]

c. Zeyneb bint Cahş

Abdullah'ın 3 kız kardeşinden birisi Ümmü'l-Hakem olarak künyelenen^[26] Hız. Peygamber'in hanımı Zeyneb bint Cahş'tır. O, Mekke'de doğmuş, kardeşleri ve diğerkayıle efradı gibi İslâm'ı ilk kabul edenlerden olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir.^[27] Medine'ye hicretin akabinde Hız. Peygamber onu Zeyd b. Hârîse ile evlendirmiştir. Bu evliliğin gerçekleşmesini istemeyen Zeyneb

[19] İbn Hişâm, *Sîre*, 1/180, 206; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/200.

[20] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46; Zübeyri, *Kitabu nesebi kureyş*, 19.

[21] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/88; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/96; Belâzürî, *Ensabu'l-eşraf*, 1/199; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/878; Raşit Küçük, "Ebû Ahmed b. Cahş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021).

[22] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/86; İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/232; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 4/1593.

[23] İbn Hişâm, *Sîre*, 2/108.

[24] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/96; Küçük, "Ebû Ahmed b. Cahş".

[25] İbn Abdülber, *İstî'âb*, 4/1593; İbn Hişâm, *Sîre*, 2/108; Küçük, "Ebû Ahmed b. Cahş".

[26] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 7/126.

[27] Muhammed b. İshâk, *es-Sîre: Kitâbü'l-mebde' ve'l-meb'as ve'l-meğazî*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd Bedevî (Kahire, yy., 1998), 1/339; Ziya Kazıcı, *Hız. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı* (İstanbul: Çağ yay., 1991), 232.

ve ailesi^[28] Ahzab suresi 36. âyetin nazil olması üzerine rıza göstermişlerdir.^[29] Zeyneb ile Zeyd bir yıl kadar nikâhlı kalmışlar, daha sonra çeşitli sebeplerle boşanmışlardır. Bu boşanmanın ardından, Cahiliye dönemi Araplarında evlatlık uygulamasının ve onun getirdiği kimi adetlerin ortadan kaldırılması için Hz. Peygamber, vahiy doğrultusunda Zeyneb ile evlenmiştir.^[30] Zeyneb bint Cahş Hz. Ömer'in hilafeti zamanında 642'de vefat etmiştir.^[31]

d. Hamne bint Cahş

Abdullah'ın diğerk kız kardeşi Hamne bint Cahş'tır.^[32] Medine'ye hicret eden ilk hanımlardan birisi olan Hamne, Mus'ab b. Umeyr ile nikahlanmış ve bu evlilikten Zeyneb isminde bir kız evladı olmuştur.^[33] Mus'ab'ın Uhud'da şehit düşmesinden^[34] sonra Talha b. Ubeydullah ile evlenen Hamne'nin bu evlilikten de Muhammed ve İmrân isimli iki oğlu doğmuştur.^[35]

Uhud Savaşı'nda su dağıtan ve yaralıları tedavi eden^[36] Hamne'nin ismini İfk Hadisesinde de görmekteyiz. Hz. Âişe aleyhinde konuşarak iftira olayına katıldığı için Hamne cezalandırılmıştır.^[37] Kaynaklar onun, Hz. Peygamber'in

-
- [28] İbn İshâk, *Sıre*, 1/339; Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri*, 232; Muhammed Hamîdullah, "Zeyneb bint Cahş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021).
- [29] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, ty.), 19/112-114; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm*, thk. Şâmî b. Muhammed es-Sellâme (Riyâd: Daru Taybe, 1999), 6/423.
- [30] Taberî, *Tarih*, 2/562; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 3/878; Konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (1992), 161-180; Mahmut Çınar, "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği Etrafındaki Şüpheler", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/1, (Ocak, Şubat, Mart 2007), 31-50; Mustafa Necati Barış, "Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber'le Evliliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Temmuz-Aralık 2010), 177-192; İhsan Arslan, "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliğinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019), 938-945; Muhammed İhsan Hacıismailoğlu, "Osmanlı Müelliflerinin Çalışmalarında Zeyd-Zeyneb Hadisesi Bağlamında Voltaire'in Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2020), 307-338; Recep Erkoçaslan, "Hz. Peygamber'e Atılan Çirkin Bir İftira: Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş Evliliğinin Hz. Dâvûd Bat-Şeba Evliliğine Benzetilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24/1 (Haziran 2020), 475-496.
- [31] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/108.
- [32] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1813; Mehmet Aykaç, "Hamne bint Cahş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021).
- [33] Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/437; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gabe*, 7/135; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yenişafak Gaz., 2003), 1/29; Köksal Çoban, *Mus'ab bin Umeyr'in Hayatı ve Kişiliği* (İstanbul, Rağbet yay.,2013), 40-41.
- [34] Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Alemü'l Kü-tüb,1984), 1/246; Belazuri, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/437; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1813.
- [35] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/230; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1813; Aykaç, "Hamne bint Cahş"; Çoban, *Mus'ab bin Umeyr*, 41.
- [36] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/229; İbnul-Esir, *Üsdu'l-gabe*, 7/71; Çoban, *Mus'ab bin Umeyr*, 41.
- [37] İbn Hişâm, *Sıre*, 3/236; Taberî, *Tarih*, 2/616; Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021).

nazarında kardeşinin konumunu yüceltmek için iftiranın yayılmasına aracı olduğunu kaydetmektedir.^[38] Ancak Zeyneb bint Cahş'ın Hz. Âişe hakkında olumsuz bir şey söylememesi,^[39] Hamne'yi desteksiz bırakmıştır.

e. Habîbe bint Cahş

Abdullah b. Cahş'ın bir diğer kız kardeşi ise Habîbe bint Cahş'tır.^[40] Abdurrahman b. Avf^[41] ile evli olan Habîbe de kardeşleri gibi Hz. Peygamber'in Dârülerkam'a girmesinden evvel Müslüman olmuş ve yine onlar gibi hicrete katılmıştır.^[42] Habîbe bint Cahş uzun süre kesilmeyen bir kanama yaşadığı için Hz. Peygamber'e ne yapması gerektiğini sormuş, Hz. Peygamber ise ona her namaz için ayrı abdest alması gerektiğini söylemiştir. Bu sebeple kendisine "Müstahaza" denilmiştir.^[43]

f. Muâhât: Âsım b. Sâbit

Âsım b. Sâbit b. Ebü'l-Aklah, Abdullah b. Cahş'ın anne veya babasından kardeşi olmamakla birlikte Hz. Peygamber, Medîne'de ikisini kardeş ilan etmiştir. Bu bakımdan Âsım b. Sâbit'i de onun kardeşleri arasında zikretmek uygun olacaktır. Âsım b. Sâbit, Medine'de İslâm'a ilk girenlerden olup Evs kabilesinin Dubai'aoğulları koluna mensuptur. Arıların koruduğu kimse manasına gelen "Hamıyyü'd-debr" lakabı ile tanınan Âsım, Hz. Peygamber tarafından Abdullah ile kardeş ilan edilmiştir.^[44]

Âsım b. Sâbit, Bedir ve Uhud gazvelerinde yer almış ve her iki muharebede de büyük yararlılıklar göstermiştir.^[45] Adal ve Kâre kabilelerine gönderilen heyette yer alan Âsım b. Sâbit, Recî' mevkiinde vuku bulan çatışmada müşriklerle savaşmış ve uzaktan atılan oklarla şehit düşmüştür.^[46]

[38] Taberi, *Tarih*, 2/614; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ehvâli sâhibü's-şerî'a*, thk. Abdülmü'ti Kal'acî (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988), 4/72.

[39] Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğazi*, 2/430; Beyhakî, *Delâil*, IV/72; İbnul-Esîr, *Üsdu'l-gabe*, 7/71; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysi (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1999), 1/214.

[40] İbn Sa'd, Habîbe bint Cahş'ın ismi ile künyesi olan Ümmü Habîb'in bazı âlimler tarafından karıştırılmak suretiyle Ümmü Habîbe şeklinde rivayet edildiğini zikretmektedir. bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/46, 230.

[41] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/230.

[42] İbn Hişam, *Sire*, 2/88; İbnul-Esîr, *Üsdu'l-gabe*, 7/195.

[43] İbn Sa'd bazı kimselerin, müstahaza olarak anılanın Hamne bint Cahş olduğunu iddia ettiklerini ancak doğru olanın kendisinin söylediği şekilde Ümmü Habîb bint Cahş olduğunu ifade etmiştir. bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/230.

[44] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/428; İbn Hacer, *İsabe*, 4/31; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 2/779.

[45] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/39, 3/428; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 2/779.

[46] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/429; Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğazi*, 1/356; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 2/779-780

3. Hanımı

Hız. Peygamber'in hanımlarından Zeyneb bint Huzeyme'nin, Hız. Peygamber ile nikahlanmadan evvel kiminle evli olduğu hususunda ismi zikredilenlerden bir tanesi de Abdullah b. Cahş'tır. Ancak Abdullah'ın Zeyneb bint Huzeyme ile evli olduğu, onun Uhud'da şehadeti üzerine Zeyneb'in Hız. Peygamber ile nikahladığına dair rivayetler gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Zeyneb bint Huzeyme ile Hız. Peygamber hicretin üçüncü yılı Ramazan ayında evlenmelerine karşın,^[47] Uhud Gazvesi belirtilen bu tarihten sonrasına denk gelen hicretin 3. yılı şevval ayında gerçekleşmiştir.^[48]

Abdullah b. Cahş'ın Fatıma bint Ebü'l Hubeyş b. el-Muttalib b. Esed b. Abdüluzza ile evli olduğu ve ondan Muhammed isminde bir oğlunun olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.^[49] Ancak bu bilginin dışında Abdullah b. Cahş'ın evlilikleriyle ilgili herhangi bir malumata erişemedik.^[50]

5. Çocukları

Muhammed b. Abdullah b. Cahş, öncelikle ailesi ile Habeşistan'a hicret etmiş, akabinde ise Medine'ye hicrete etmiştir.^[51] Yine onun, babasının şehit düştüğü Uhud Gazvesi'ne katıldığı zikredilmektedir.^[52] Babasının şehadetine akabinde Hız. Peygamber, onun geçimini üstlenerek ona Medine'de bir ev ve Hayber'den de arazi vermiştir.^[53] Ayrıca Muhammed, Hız. Peygamber'den çeşitli hadisler de nakletmiştir.^[54]

B. Üstlendiği Görevler ve Katıldığı Savaşlar

1. Üstlendiği Görevler

Medine'ye hicretin ardından Hız. Peygamber, çeşitli amaçlarla farklı bölgelere seriyeler sevk etmiş ve bu çerçevede seriyeye komutanlarına sancak vermiştir. Hız. Peygamber'in "Sâhibü'l-Livâ" olarak görevlendirdiği sahâbilerden bir tanesi de Abdullah b. Cahş'tır. Hız. Peygamber, Nahle'ye gönderdiği

[47] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/112; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/429.

[48] Kasım şulul, *Hız. Peygamber Devri Kronoloğisi* (İstanbul: İnsan Yay, 2003), 241.

[49] İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1373; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/96; Abdullah b. Cahş ile Fatıma bint Ebü'l Hubeyş'in Osman isminde bir oğullarının daha bulunduğu zikredilmiş olsa da Osman hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bkz. Muhammed Emin Yıldırım, *Hazreti Peygamber'in (SAV) Albümü Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 338.

[50] İbn Hacer, *İsabe*, 6/18.

[51] İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/96.

[52] İbn Abdülber, *İsti'âb*, 4/1374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/96.

[53] Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, 1/291; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/549; İbn Abdülber, *İsti'âb*, 3/879, 1373-1374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/96; İbn Hacer, *İsabe*, 6/19.

[54] İbn Abdülber, *İsti'âb*, 3/1373-1374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/96; İbn Hacer, *İsabe*, 6/19.

müfrezenin başına onu kumandan olarak atamış ve sancağı ona teslim etmiştir. Söz konusu bu sancak İslâm askerlerine verilen ilk sancaktır. Yine aynı hadise bağlamında İslâm tarihinde genelde devlet başkanı için kullanılan “*Emîrül-Mü’minîn*” sıfatı ilk defa Hz. Peygamber tarafından Abdullah b. Cahş için kullanılmıştır.^[55]

2. Batn-ı Nahle Seriyesi

Hız. Peygamber, Hicretin 2. yılı Receb ayında umre maksadıyla Mekke’ye gidenlerin Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, Kureyş’i gözetlemek ve malumat toplamak için gönderdiği seriyye olan Batn-ı Nahle veya bir başka ismiyle Abdullah b. Cahş Seriyesi’ni tertip etti.^[56]

Hız. Peygamber, sütkardeşi aynı zamanda da halasının oğlu Abdullah’ı yatsı namazında yanına çağırarak silahı ile sabah erkenden hazır olmasını istedi. Sabah namazında yalnızca muhacirlerden oluşan sekiz kişilik bir ekip Hız. Peygamber’in emri doğrultusunda bir araya geldi. Bunlar: Abdullah b. Cahş, Ebû Huzeyfe, Sa’d b. Ebû Vakkas, Utbe b. Gazvân, Vakıd b. Abdullah, Ükkâşe b. Mihsan, Süheyl b. Beydâ, Amr b. Rebia ve Hâlid b. el-Bekir’dir.^[57] Batn-ı Nahle Seriyesi’nin temel amacı istihbarat toplamaktı. Bu sebeple Hız. Peygamber, birliğe katılanlara başkan olarak Abdullah’ı atadığını bildirirken onlara “*Sizin üzerinize öyle birini tayin edeceğim ki o, en hayırlımız değildir; ancak açlığa, susuzluğa en çok dayanan, katlananımızdır.*”^[58] demiştir.

Hız. Peygamber seriyyenin gönderileceği yerin ve vazifelerinin gizli kalmasını istiyordu. Bu sebeple Ubey b. Ka’b’a, Havlan derisi üzerine bir mektup yazdırmış ve birliğe komutan olarak tayin ettiği Abdullah’a tevdi etmiştir.^[59] Hız. Peygamber’in bu stratejisi sebebiyle ne Medine’de bulunan Yahudiler ve münafıklar ne de müşrikler onun amacını öğrenemiyordu.^[60] Hız. Peygamber, iki gece yol aldıktan sonra mektubu açmasını, emirlerini yerine getirmesini ve arkadaşlarını zorlamamasını Abdullah’tan istedi. Birliği ile yola çıkan

[55] İbn Hacer, *İsabe*, 4/32; Abdülkerim Özeydin, “Mir-i Alem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021); Mustafa Fayda, “Emîrül-Mü’minîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021).

[56] Vakıdi, *Kitabül-meğazi*, 1/13; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/9, 3/85; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, (Kahire, yy., 1283), 1/365; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, (Beyrut yy. 1418/1997), 1/299.

[57] Seyiyeye katılanlar ve sayıları için bkz. Vakıdi, *Kitabül-meğazi*, 1/13, 19; İbn Hişam, *Sire*, 2/184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/9; Taberî, *Tarih*, 2/410; Hamidullah, *İslâm Peygamber*, 1/223.

[58] İbn Abdülber, *İstî’âb*, 3/878; İbn Hacer, *İsabe*, 4/31.

[59] Vakıdi, *Kitabül-meğazi*, 1/13; İbn Hişam, *Sire*, 2/184; Zehebi, *Siyer*, 1/299; Şemseddin eş-Şami, *Sübülül-hüda ve’r-reşad fî siret-i hayri’l-ibad*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: 1993), 6/16; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/365.

[60] Vakıdi, *Kitabül-meğazi*, 1/13-14; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/9-10.

Abdullah, iki gün yol alıp ibn Dumeyre kuyusuna varınca, mektubu açarak içinde yazılanları arkadaşlarına okudu. Hz. Peygamber, Mekke ile Tâif arasında bulunan Nahle^[61] bölgesine giderek Kureyşlileri ve kervanlarını gözetleyip malumat toplamalarını emrediyordu.^[62] Abdullah, “işittik ve itaat ettik” dedikten sonra Hz. Peygamber’in direktiflerini; “*Rasulullah, bana Nahle’ye kadar gitmemi, Kureyş’i gözetlememi emrediyor. Sizleri bu konuda zorlamamı yasaklıyor. Şehadeti arzulayan benimle gelsin. Kim de bunu istemiyorsa geri dönsün. Ben ise Rasulallah’ın emrini yerine getireceğim.*” şeklinde arkadaşlarına izah etmiş ve hep beraber yola devam etmişlerdir.^[63] Ancak Abdullah’ın komutasındaki müfrezede Sa’d b. Ebî Vakkas ile Utbe b. Gazvan iki kişiye bir deve düşmesi sebebiyle deveye nöbetleşe biniyorlardı. Ma’den denilen bölgede, bindikleri deveyi kaybetmeleri üzerine birlikten ayrılan bu iki sahâbî, arama çalışmalarının uzaması sonucu arkadaşlarıyla bir daha buluşmamışlardır.^[64]

Abdullah ve emrinde bulunan diğer arkadaşları Nahle bölgesine geldiklerinde yanlarından Mekkelilere ait ticaret kervanı geçti. Dört kişilik bir kafileden oluşan bu kervanda Amr b. el-Hadramî, Osman b. Abdullah, Nevfel b. Abdullah ve Hakem b. Keysân bulunuyordu.^[65] Onlar Müslüman birliği görünce önce paniğe kapılmışlardı. Ancak Ukkâşe b. Mihsan’ın kafasını tıraş ederek umreci oldukları izlenimi vermesi üzerine Kureyşliler “*Bunlar umreciler, bize zarar vermezler.*” diyerek rahatlamışlardı.^[66] Abdullah ve birliği, haram ayda olup olmadıkları hususunda tereddüt ettiler. Yaptıkları istişare neticesinde güçlerinin yettiğini öldürmek ve mallarına el koymak hususunda anlaşdılar.^[67] Bunun üzerine Vâkıd b. Abdullah, Kureyşlilerin kervan lideri Amr b. el-Hadramî’yi ok atarak öldürdü. Bu kişi Müslümanlar tarafından öldürülen ilk müşrikti. Osman b. Abdullah ile Hakem b. Keysân’ı ise esir

[61] İbn Hişam, *Sire*, 2/184; Diyarbekri *Târîhu’l-hamîs*, 1/365.

[62] Vakidi, *Kitabü’l-meğazi*, 1/13; İbn Hişam, *Sire*, 2/184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/10-11; Belâzürî, *Ensâbü’l-eshraf*, 1/371-372; Taberi, *Tarih*, 2/411; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cevâmi’us-sîre*, (Kahire: yy., ty.), 104; İbn Abdülber, *Istî’âb*, 3/878; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, 3/195; İbn Hacer, *İsabe*, 4/32.

[63] Vakidi, *Kitabü’l-meğazi*, 1/13; İbn Hişam, *Sire*, 2/184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/10; Belazuri, *Ensa-bu’l-eshraf*, 1/371-372.

[64] İbn Hişam, *Sire*, 2/184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/10.

[65] Vakidi, *Kitabü’l-meğazi*, 1/13; İbn Hişam, *Sire*, 2/184; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/10; Belazuri, *Ensa-bu’l-eshraf*, 1/372; Mehmet Ali Kapor, “Hakem b. Keysân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021).

[66] Vakidi, *Kitabü’l-meğazi*, 1/14; İbn Hişam, *Sire*, 2/185; Taberi, *Tarih*, 2/411; Şami, *Sübülü’l-hüda ve’r-reşad*, 6/17.

[67] Vakidi, *Kitabü’l-meğazi*, 1/15; İbn Hişam, *Sire*, 2/185; Begavi, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’, *Mealimü’t-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah Nemr vd., (Riyad: Dam Taybe, 1989), 1/247; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-kur’âni’l-azîm*, 1/573-578; Şami, *Sübülü’l-hüda ve’r-reşad*, 6/17.

aldılar. Nevfel b. Abdullah ise Müslüman birliğin elinden kaçmayı başardı. Abdullah b. Cahş ile arkadaşları develerini aramak için ayrılan Sa'd ve Utbe'yi beklemeden kervandaki mallar ve iki esirle birlikte Medine'ye hareket ettiler.^[68] Abdullah, elde ettikleri ganimetin beşte birlik hissesini Hz. Peygamber'e ayırdıktan sonra geri kalan kısmını seriyyeye katılan arkadaşlarına pay ederek İslâm'daki ilk humus taksimini yapmıştır.^[69]

Abdullah ve arkadaşları Medine'ye vardıktan sonra başarılarından geçen olayları Hz. Peygamber'e anlattılar. Ancak Hz. Peygamber Abdullah'a ve birliğin diğer üyelerine durumdan hoşnut olmadığını "*Ben size haram ayda çarpışmanızı emretmedim.*" diyerek belirtmiş, esirlere ve ganimete dokunmamıştır.^[70] Hz. Peygamber'in bu tavrı, başta seriyyenin komutanı Abdullah olmak üzere seriyyeye iştirak edenleri üzmüş, yaptıklarından ötürü mahvolacaklarını düşünmüşlerdir. Diğer Müslümanlar ise onları "*Savaşmanız emredilmediği halde savastınız.*" diyerek kınamış ve dışlamışlardır.^[71]

Abdullah ve arkadaşlarının saldırısından kurtulmayı başaran Nevfel b. Abdullah Mekke'ye ulaşmış ve olan biteni aktarmıştır. Araplar Haram aylarda savaşmaz ve kan dökmeyiz, bu durumun aksini ise büyük bir ahlaksızlık olarak kabul etmişlerdir.^[72] Bu sebeple Mekkeli müşrikler, "*Allah'a itaat ettiğini söyleyen Muhammed ve ashabi, haram ayı ihlal ederek Allah'ın haram kıldığını ilk defa helal kıldılar. Bu ayda kan akıtıp mallara el koydular ve insanları esir ettiler.*" diyerek Müslümanlar aleyhinde propaganda yapmaya başlamışlardır.^[73] Yaşanan gelişmelerle doğrudan ilgileri olmadığı halde Müslümanların aleyhinde yapılan bu dedikodulara Yahudiler de iştirak etmiştir.^[74] Müslümanların, Kureyş müşriklerinin ve Yahudilerin, Abdullah ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği seriyye hakkında farklı tepkiler ortaya koyduğu bir atmosferde; "*Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam*

[68] Vakidi, *Kitabü'l-meğazi*, 1/15; İbn Hişam, *Sire*, 2/185; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/10; Taberî, *Tarih*, 2/412.

[69] İbn Hişam, *Sire*, 2/185-186; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/10; Taberî, *Tarih*, 2/412; İbn Hazm, *Cevâmi'us-sîre*, 105-106; İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/879; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/195; Şami, *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad*, 6/18;

[70] Vakidi, *Kitabü'l-meğazi*, 1/16, 18; İbn Hişam, *Sire*, 2/185; Zehebi, *Siyer*, 1/300; Diyarbekri, *Târîhu'l-hamîs*, 1/365-366; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/223.

[71] Taberî, *Tarih*, 2/412; Şami, *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad*, 6/18.

[72] M. Ali Kâpar, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri* (İstanbul, İlim yay., 1987) 85; Hüseyin Algül, "Haram Aylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021).

[73] Vakidi, *Kitabü'l-meğazi*, 1/16; Taberî, *Tarih*, 2/412.

[74] Vakidi, *Kitabü'l-meğazi*, 1/16; İbn Hişam, *Sire*, 2/185; Taberî, *Tarih*, 2/412.

öldürmekten daha büyüktür. Onlar güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”^[75] âyetleri nazil oldu.^[76] Bu âyetlerin nüzülü ile Abdullah ve seriyyeye katılan diğer Müslümanlar rahatladılar.

Kureyş müşrikleri, Nahle Seriyyesi esirlerini kurtarmak için Hz. Peygamber’e fidiye gönderdiler. Sefer sırasında birliklerinden ayrı düşen Sa’d b. Ebû Vakkas ve Utbe b. Gazvan, sağ salim Medine’ye dönene kadar fidiyeyi kabul etmeyeceğini bildiren Hz. Peygamber, akıbetlerinin belli olmamasından dolayı müşriklerin onları öldürmüş olabileceğinden endişe ediyordu. Bu sebeple Mekkelileri Sa’d ve Utbe’nin Medine’ye dönmelerine kadar bekletti. Onların gelmesi üzerine bahsi geçen iki esiri kırkar ukiyye gümüş karşılığında serbest bıraktı.^[77] Hz. Peygamber, esirleri Müslüman olmaya çağırılmış, Hakem b. Keysân bu çağrıya icabet ederek Müslüman olmuş ve Medine’de kalmış, Osman b. Abdullah ise İslâmiyet’i kabul etmeyerek Mekke’ye geri dönmüştür.^[78]

Bir ay kadar süren Abdullah b. Cahş Seriyyesi ilkleri ihtiva etmesiyle İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Buna göre:

- Tarihte emîrü’l-mü’minîn unvanı ilk defa Abdullah’a verilmiştir.
- Hz. Peygamber seriyye ile ilgili direktiflerini ilk defa mektupla bildirmiştir.
- Amr b. Hadrami İslâm Tarihi’nde öldürülen ilk müşrik olmuştur.
- İlk ganimet bu seriyyede ele geçirilmiştir.
- Bedir Gazvesi’nden evvel ganimetler ilk defa beşte bir oranında bölüştürülmüştür. Enfal suresinin ganimet ile ilgili âyetleri vahyedilince Abdullah’ın uygulamasının haklılığı ve yerindeliği ortaya çıkmıştır.
- İlk esirler bu seriyyede alınmıştır.
- Esirlerin serbest kalması için fidiye uygulaması ilk defa bu seriyyede uygulanmıştır.
- Bu seriyye, seriyye ve gazveler içinde haklılığı âyetle ortaya konulan ilk askeri operasyondur.

[75] el-Bakara, 2/217.

[76] İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerul-veciz fi tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 1/289; Kurtubî, *Câmi’li ahkâmi’l-kur’ân*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 3/418-433; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-kur’âni’l-azîm*, 1/573-578

[77] Vâkidî, *Kitabu’l-meğazi*, 1/17.

[78] Vâkidî, *Kitabu’l-meğazi*, 1/15; İbn Hişam, *Sire*, 2/186; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/10; Taberî, *Tarih*, 2/413. Kapat, “Hakem b. Keysân”. Mustafa Fayda, “Batn-ı Nahle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021).

3. Bedir Savaşı

Batn-ı Nahle Seriyyesi, Bedir Savaşı'nın adeta habercisi durumundadır. Zira Abdullah ve emri altındaki müfreze, Mekkeli müşriklerin anlaşmalı olduğu pek çok kabilenin topraklarından geçmişler, burada kervana saldırı düzenlemişler, ganimet ve esirlerle aynı topraklardan geri dönmüşlerdir. Bununla birlikte Mekkeli müşrikler söz konusu seriyyede öldürülen Amr b. el-Hadramî'nin intikamını almak istiyorlardı. Bedir Gazvesi'nin bir diğer sebebi ise Şam'dan dönen Kureyş kervanının Müslümanlara yakalanma ihtimalidir. Savaşın bu görünür sebeplerinin haricinde asıl sebebi, müşriklerin Müslümanlara duydukları düşmanlık ve onları yok etme arzusudur. Zira Mekke müşriklerinin Medinelileri savaşa tehdit ettikleri bilinmektedir. Mekkeliler, Müslümanlara yönelik saldırıyı finanse etmek için Şam'a büyük bir ticaret kervanı göndermiş, bütün Kureyş'i de bu organizasyona ortak etmişlerdir. Başında Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs'ın bulunduğu bu kervanın Müslümanlar tarafından ele geçirileceği haberinin Mekke'de duyulması üzerine Kureyş müşrikleri, bu durumu Müslümanları ortadan kaldırmak için bir gerekçe ve fırsat olarak düşünmüşler ve Ebû Cehil'in teşvikiyle büyük bir ordu toplamışlardır. Buna karşılık Hz. Peygamber de bir ordu düzenleyerek müşriklere karşı harekete geçmiştir. Hicret'in 2. yılı gerçekleşen ve İslâm Tarihi'nin önemli kırılma noktalarından birisi olan Bedir Muharebesi, müşrikler ile Müslümanların askeri anlamdaki ilk karşılaşmalarıdır. Ebû Cehil'in kumandasındaki Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'in önderliğindeki Müslümanlar karşısında hiç beklemedikleri bir darbe almışlar ve büyük bir hezimete uğramışlardır. Nitekim Mekke'nin önde gelen kabile reislerinin pek çoğu Müslümanlar tarafından bu savaşta öldürülmüştür.^[79]

Bedir Gazvesi'nde de ön saflarda yer alan Abdullah b. Cahş savaş esnasında büyük kahramanlıklar göstermiştir. Mahzûmoğulları kabilesinden Velid b. Velid b. Muğire'yi esir etmiştir. Hz. Peygamber onun serbest kalması için babası Velid b. Muğire'nin zırhını, kılıcını ve miğferini kardeşleri Hişam b. Velid ve Halid b. Velid'den istemiştir. Fidyesi ödenen Velid serbest bırakılmış ancak Mekke'ye giderken kardeşlerini terk ederek Medine'ye dönmüş ve İslâm'ı kabul ettiğini ilan etmiştir.^[80]

Abdullah b. Cahş savaşın akabinde Hz. Peygamber'in savaş esirleri hususunda istişare ettiği dört isimden birisidir. Bu istişareye katılan sahâbîler Hz.

[79] Âdem Apak, *Siyer-i Nebi-1 [Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti* (İstanbul: Ensar neş., 2017), 214-234; Mehmet Azimli, *Siyer-i Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018), 277-289; Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (İstanbul: İSAM Yay, 2010), 75-99.

[80] Vâkidî, *Kitabu'l-meğazi*, 1/140-141.

Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Cahş ve Abdullah b. Revaha'dır. Söz konusu istişarede Abdullah b. Cahş'ın bulunması Hz. Peygamber'in nazarında onun değerini anlamamız açısından önem arz etmektedir.^[81]

4. Uhud Gazvesi ve Şehadeti

Bedir Savaşı'ndan bir yıl sonra gerçekleşen Uhud Gazvesi müşriklerle yapılan ikinci önemli savaştır. Bedir Gazvesi'nde büyük bir hezimete uğrayan ve pek çok liderini kaybeden Kureyşliler, bu savaş ile intikamlarını almaya niyetlenmişlerdir. Müşrikler Bedir'in intikamını almak ve Müslümanları yok etmek için üç bin kişilik büyük bir ordu tertip etmişlerdir. Uhud Gazvesi'nin ilk aşamasında Müslümanlar, müşrikleri bozguna uğratmıştır. Savaşın neticelendiğini düşünen ve savaşın başından itibaren Hz. Peygamber tarafından Ayneyn tepesine yerleştirilerek hiçbir surette ikinci bir emre kadar yerlerinden ayrılmamaları emredilen okçular, ganimet elde etme düşüncesiyle yerlerini terk edince durumu fark eden Halid b. Velid ve komutası altındaki müşrik süvarileri Uhud Dağı'nı dolanarak Müslümanları arkadan vurmuşlardır. Müslümanlar bunun üzerine Uhud Dağı'nın eteklerine çekilmek zorunda kalmışlar ve savaşın seyri bir anda değişmiştir.^[82]

Savaş esnasında Abdullah b. Cahş hakkında mucizevi bir anlatım bulunmaktadır. Rivayete göre, Abdullah b. Cahş'ın savaş sırasında kılıcının kırılması üzerine Hz. Peygamber, ona bir hurma dalı vererek bununla savaşmasını emretmiş ve hurma dalı Abdullah'ın elinde kılıca dönüşerek şehid düşünceye kadar bu kılıçla savaşmıştır. Mezkûr kılıcın bir parçasının nesilden nesile aktarıldığı ve Abbasi halifesi Mu'tasım-Billâh'ın Türk beylerinden Boğa et-Türkî'nin bu kılıcı 200 dinara satın aldığı ifade edilmektedir.^[83]

Bu savaşta Abdullah ile Sa'd b. Ebî Vakkas arasında geçen bir konuşma oldukça ilgi çekicidir. Konuşmayı Sa'd b. Ebî Vakkas şöyle anlatmaktadır. *“Uhud'da savaşın çok şiddetli devam ettiği bir andı. Birdenbire yanıma sokuldu, elimden tuttu ve beni bir kayanın dibine çekti. Bana şunları söyledi: “Şimdi burada sen dua et, ben “âmin” diyeyim. Ben dua edeyim, sen de “âmin” de! Ben de “olur” dedim. Sonra ben şöyle dua ettim: “Allah'ım! Savaş sırasında karşıma güçlü kuvvetli bir düşman çıkar. Ben onu öldüreyim ve eşyalarını ganimet olarak alayım.” Benim duama “âmin” dedi ve kendi duasını etmeye başladı: “Ya Rabbi! Savaş meydanında karşıma güçlü, kuvvetli bir düşman çıkar. Ben onunla çarpışayım. O beni öldürsün. Burnumu ve kulaklarımı kessin. Ben kanlar içinde senin huzuruna geleyim. Sen bana “Abdullah! burnun ve kulakların*

[81] İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/879; İbn Hacer, *İsabe*, 4/32.

[82] Apak, *Siyer-i Nebi-1*, 234-246; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 324-333; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 111-128.

[83] İbn Abdülber, *İstî'âb*, 3/879-880; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/196; İbn Hacer, *İsabe*, 4/32.

nerede, burmun ve kulakların neden kesildi? dediğinde, ben; ‘Senin ve Rasûlünün rızası için kesildi.’ diyeyim. Abdullah’ın duası benim duamdan daha hayırlı idi ve duası bittiğinde, söz verdiğim için mecburen “Âmin” demek zorunda kaldım.”^[84]

Abdullah b. Cahş’ın Uhud Gazvesi’nde Allah yolunda şehadeti temenni etmesi sebebiyle, İslâm âlimleri kişinin Allah yolunda şehit olmayı arzularmasının caiz olduğunu, bu durumun dışında ölümü temenni etmenin caiz olmadığını ifade etmektedirler.^[85]

Ebü’l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerif es-Sakafi tarafından şehit edilen Abdullah, Uhud’da şehit düşen Muhacirler arasında zikredilmektedir.^[86] Kaynaklarda müslu yapıldığı ifade edilen Abdullah, vefat ettiğinde kırk yaşlarında idi.^[87] Hz. Peygamber Uhud şehitlerini dostluklarına veya akrabalıklarına göre ikiye veya üçer kişi olarak defnettirmiştir. Bu sebeple Abdullah ve dayısı Hz. Hamza bir kabre defnedildiler.^[88] Hz. Peygamber, halasının oğlu ve kayınbiraderi Abdullah’ın şehadeti üzerine terekesini üzerine almış ve geride kalan aile efradının geçimi ile ilgilenmiştir.^[89]

C. Nüzulünde Rol Oynadığı Âyetler

Abdullah b. Cahş’ın doğrudan veya dolaylı olarak muhatap olduğu âyetler Batn-ı Nahle ve akabinde gelişen olaylar ile kardeşi Zeyneb bint Cahş’ın Zeyd b. Hârise ile evlenmesi meselesi çerçevesinde nazil olmuştur. Batn-ı Nahle hadisesi ile ilgili nazil olan âyeti yukarıda ifade etmiştik. Bu bağlamda ilgili âyetin nüzülü ile Abdullah ve seriyeye katılan diğer Müslümanlar rahat bir nefes almışlardır. Abdullah ve seriyeye iştirak edenler nazil olan âyetin akabinde Hz. Peygamber’e giderek, Allah yolunda savaşanlar için verilen mükâfatın kendileri için de söz konu olup olmadığını sormuşlar, onların bu sorusu üzerine Hz. Peygamber’e; “İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”^[90] âyeti vahyolmuştur.^[91]

[84] Vâkidî, *Kitabu’l-meğâzî*, 1/291; İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/85; İbn Abdülber, *İstî’âb*, 3/878-879; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 3/195; İbn Hacer, *İsabe*, 4/32.

[85] Muhammed Ebû Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1993), 3/169.

[86] İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/40 3/85-86; İbn Abdülber, *İstî’âb*, 3/878; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 3/196; İbn Hacer, *İsabe*, 4/33.

[87] İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/86, 91; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 3/196; İbn Hacer, *İsabe*, 4/33.

[88] İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/86; Taberî, *Tarih*, 2/529; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 3/196; Yavuz Selim Göl, Hz. Hamza, (İstanbul: Beyan yay., 2020), 74.

[89] Vâkidî, *Kitabu’l-meğâzî*, 1/291; İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/549; İbn Abdülber, *İstî’âb*, 3/879, 1373; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 5/96.

[90] el-Bakara, 2/218.

[91] İbn Atiyye, *el-Muharrer-veciz*, 1/289; Kurtubî, *Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/418-433; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-kur’âni’l-azîm*, 1/573-578.

Abdullah ile alakalı diğer bir âyet ise kız kardeşi Zeyneb ile Zeyd'in nikâhlanması ile ilgilidir. Hz. Peygamber, Zeyneb ve Zeyd'in evlilik meselesi için ağızlarını aramak maksadıyla Hz. Ali'yi Zeyneb'in ailesine göndermiş ve Hz. Ali, Zeyneb'in velisi olan Abdullah'ın bu işe istekli olmadığı haberi ile geri dönmüştür.^[92] Bunun üzerine Hz. Peygamber dünürlük yapmak için Zeyneb ve ailesine bizzat gitmiş, Zeyneb ve aile efradı ise Hz. Peygamber'in kendisi için geldiğini düşünerek bu teklifi hemen kabul etmiştir.^[93] Ancak dünürlüğün Zeyd için olduğunu anlayan Zeyneb, mensubu bulunduğu kabilenin Kureyş içerisindeki konumu gereği Zeyd ile evlenmeyi reddetmiştir.^[94] Söz konusu izdivaca Abdullah da karşı çıkmış ve rahatsızlığını bildirmiştir.^[95]

Zeyneb ve ailesinin,^[96] Hz. Peygamber'in münasip gördüğü izdivaca karşı gelmeleri ve Zeyneb'in düşünmek için mühlet istemesi üzerine; “Allah ve Rasulü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır”^[97] mealindeki âyetin nazil olması üzerine Zeyneb ve ailesi Hz. Peygamber'in kararına uymak zorunda kalmışlardır.^[98]

D. Rivayet Ettiği Hadis ve Değerlendirmesi

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Cahş kanalıyla gelen iki rivayet vardır.^[99] Söz konusu iki rivayet, metinleri aynı olan tek bir haberdir. Senedleri ise büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Rivayetin içeriğine bakıldığında; bir adamın Hz. Peygamber'in yanına gelerek Allah yolunda ölünceye kadar savaşması durumunda ne elde edeceğini sorması üzerine böyle bir kimsenin cennetle müjdelenmesi konu edilmiştir.^[100] İlgili rivayetin isnad şeması şu şekildedir:

[92] Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984), 24/39-40; Hamîdullah, “Zeyneb bint Cahş”.

[93] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/112-114; Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf*, thk. Adil Ahmed (Riyâd: el-Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 5/70-71; İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân - Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, (İstanbul: Milli Matbaa, R.1343/M.1927), 2/230.

[94] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/98; Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri*, 232.

[95] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/112-114; Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/70-71; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 24/39-40; Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri*, 232.

[96] İbn İshâk, *Sîre*, 1/339; Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Eşleri*, 232. Hamîdullah, “Zeyneb bint Cahş”.

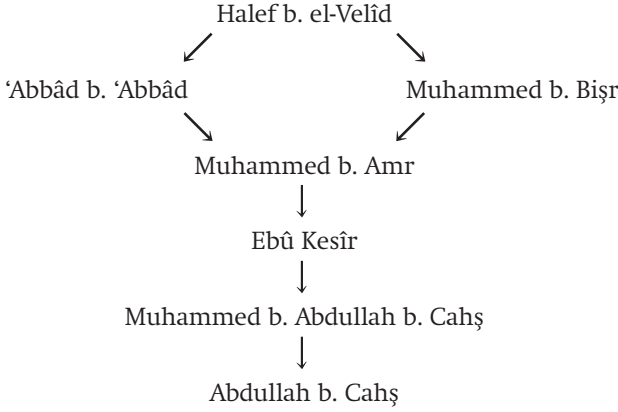
[97] el-Ahزاب 33/36.

[98] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/112-114; Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/70-71; İbn Kesir, *Tefsîru'l-kur'âni'l-azim*, 6/423; İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân*, 2/230; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu-Kur'an'ı Kerim'in Tercüme Tefsîr-i Şerîfi*, (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955), 2/665.

[99] Burada kastedilen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içerisinde Abdullâh b. Cahş'a ayırdığı hususi kısımdır.

[100] Hadisin metni şu şekildedir:

“أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَاذَا لِي إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ قَالَ: “الْجَنَّةُ” فَلَمَّا وَكَّى قَالَ: “أَلَا الدُّنْيَا، سَارِي”
يَدِ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّمَا”

Abdullah b. Cahş’dan nakledilen her iki rivayet de yukarıda görüldüğü üzere tek senetle bize ulaşmakta olup hadis usulü kriterleri açısından *sahih li gayrihi*^[101] olduğu beyan edilmiştir.^[102]

Sonuç

Esed b. Huzeymeoğullarından olan Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber’in tebliğ faaliyetlerine Dârülerkam’da devam etmesinden evvel İslâm’ı kabul etmiştir. Ancak, Mekke’li müşriklerin Müslümanlara eziyetleri ve baskıların gitgide artması sebebiyle Habeşistan’a gerçekleştirilen ikinci hicrete iştirak etmiştir. Daha sonra Habeşistan’dan Mekke’ye dönen Abdullah, Medine’ye hicret ederek ilk Muhacirler arasında yer almıştır. O, Muâhât çerçevesinde Ensar’dan ilk Müslüman olanlardan Âsım b. Sâbit ile kardeş ilan edilmiştir.

Abdullah’ın annesi Hz. Peygamber’in halası Ümeyme bint Abdülmutilib, babası ise Cahş b. Riâb’dır. Abdullah’ın kardeşleri; Müslüman olup Habeşistan’a hicret ettikten sonra irtidad eden Ubeydullah, Ebû Ahmed olarak bilinen Abd, Hz. Peygamber’in hanımlarından Zeyneb, ilk eşi Mus’ab Umeyr’in şehadeti üzerine Talha b. Ubeydullah ile nikahlanan Hamne ve Abdurrahman b. Avf’ın hanımı Habîbe’dir. Abdullah b. Cahş, Fatıma bint

[101] Adâlet vasfına sahip olduğu halde zabt açısından bazı eksiklikleri bulunan râvinin rivayet ettiği hadis, zabtı tam olan bir başka râvi tarafından rivayet edilip desteklenmek suretiyle sahih derecesine yükselirse buna sahih li-gayrihi denir bkz. Mehmet Efendioğlu, “Sahih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021).

[102] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûni (Beirut: y.y., 1405/1985); Senetteki isimlerin güvenilirliği için bkz. Ebû'l-Fidâ Kutluboğa, *es-Sikât min men lem yeka' fî kütübî's-sitte* (San'â: Merkezü'n-nu'mân, 2011), 4/517; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Men tekelleme ve huve muvessak* (Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1986), 106; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1980), 34/322; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1975), 5/570; Muhammed b. Ali el-Vellevî, *Zehîratü'l-'ukbâ* (Beirut: Dâru Âli birûm, 2003), 35/278.

Ebü'l-Hubeş ile evlenmiş olup bu evlilikten Muhammed isminde bir evladı dünyaya gelmiştir.

Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber'in Hicretten kısa bir süre sonra sevk ettiği Batn-ı Nahle seriyyesine, Bedir ve Uhud gazvelerine katılmıştır. Burada büyük yararlıklar göstermiş ve nihai olarak Uhud savaşında şehadete ulaşmıştır. İslâm tarihinde ilk defa emîrü'l-mü'minîn olarak anılan Abdullah b. Cahş aynı zamanda Hz. Peygamber'in sancaktarlarından birisidir.

İslâm'ı ilk kabul edenlerden birisi olan Abdullah'ın Hz. Peygamber'in halasının oğlu, süt kardeşi ve kayın biraderi olması, bununla birlikte İslâm tarihinde pek çok ilke imza atmasına rağmen kaynaklarda onun hakkındaki malumatlar oldukça sınırlıdır. İslâm için canını feda eden bu büyük sahâbî temel kaynaklarımızda daha ziyade Batn-ı Nahle seriyyesi bağlamında görülmektedir. Bu sebeple onun doğumu, ilk gençlik dönemi ve ailesi hakkındaki bilgilerimiz eksik kalmaktadır. Aynı şekilde modern çalışmalar da Abdullah b. Cahş'ı spesifik bir biçimde araştırmak ve biyografisini hazırlamaktan ziyade Batn-ı Nahle bağlamında ele alarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Algül, Hüseyin. "Haram Aylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/haram-aylar>
- Apak, Âdem. *Siyer-i Nebi-1 [Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatı- Şahsiyeti-Daveti]*. İstanbul: Ensar neş., 2017.
- Arslan, İhsan. "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliğinin Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019), 938-945.
- Ateş, Ali Osman. "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (1992): 161-180.
- Aykaç, Mehmet. "Hamne bint Cahş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamne-bint-cahs>
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.
- Barış, Mustafa Necati. "Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber'le Evliliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Temmuz-Aralık 2010): 177-192.
- Begavi, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Mealimü't-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah Nemr vd.. Riyad: Dam Taybe, 1989.
- Belâzûri, Ahmed b. Yahya. *Ensabu'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, yy.: Dârü'l-Maarif, t.y..
- Belâzûri, Ahmed b. Yahya. *Ensabu'l-Eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ehvâli sâhibü's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.

- Çakan. İsmail Lütfi, "Abdullah b. Cahş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-cahs>
- Çınar, Mahmut. "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği Etrafındaki Şüpheler", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/1, (Ocak, Şubat, Mart 2007): 31-50.
- Çoban, Köksal. *Mus'ab bin Umeyr'in Hayatı ve Kişiliği*. İstanbul: Rağbet yay., 2013.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*. Kahire, yy., 1283.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu-Kur'an'ı Kerim'in Tercüme Tefsir-i Şerîfi*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. çev. Mehmet Keskin. Cilt 3. İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1993.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahih-hadis#1>
- Erkocaaslan, Recep. "Hz. Peygamber'e Atılan Çirkin Bir İftira: Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş Evliliğinin Hz. Dâvûd Bat-Şeba Evliliğine Benzetilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24/1 (Haziran 2020), 475-496.
- Fayda, Mustafa. "Batn-ı Nahle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/batn-i-nahle-seriyyesi>
- Fayda, Mustafa. "Emîrû'l-Mü'minin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/emirul-muminin>
- Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikf-hadisesi>
- Göl, Yavuz Selim. *Hz. Hamza*. İstanbul: Beyan yay., 2020.
- Hacısmailoğlu, Muhammed İhsan. "Osmanlı Müelliflerinin Çalışmalarında Zeyd-Zeyneb Hadisesi Bağlamında Voltaire'in Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı Adlı Tiyatro Eserine Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2020), 307-338.
- Hamîdullah, Muhammed. "Zeyneb bint Cahş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyneb-bint-cahs>
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Cilt 1. Ankara: Yenişafak Gaz., 2003.
- İbn Abdülber, Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- İbn Atiyye, Endelûsî. *el-Muharrerul-veciz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*. thk. Ali Muhammed Muevvis, Adil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cevâmî'us-sîre*. Kâhire: yy., ty..
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1975.
- İbn İshâk, Muhammed. *es-Sîre: Kitâbü'l-mebde' ve'l-meb'as ve'l-meğazî*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd Bedevî. Kâhire: yy., 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîru'l-kur'âni'l-'azîm*. thk. Şâmî b. Muhammed es-Sellâme. Riyâd: Daru Taybe, 1999.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitabü't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin. *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty..
- İsmail Hakkı, İzmirli. *Meânî-i Kur'an -Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*. İstanbul: Milli Matbaa, R.1343/M.1927.
- Kapar, M. Ali. *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*. İstanbul, İlim yay., 1987.
- Kapar. Mehmet Ali. "Hakem b. Keysân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakem-b-keysan>
- Kazıcı, Ziya. *H. Muhammed'in Eşleri ve Aile Hayatı*. İstanbul: Çağ yay., 1991.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kutluboğa, Ebû'l-Fidâ. *es-Sikât min men lem yeka' fî kütübî's-sitte*. San'â: Merkezü'n-nu'mân, 2011.
- Küçük, Raşit. "Ebû Ahmed b. Cahş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ahmed-b-cahs>
- Mahmudov, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından H. Peygamber'in Savaşları*. İstanbul: İSAM Yay, 2010.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-es-mâ*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysi. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fî es-mâ'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1980.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mir-i Alem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 02.11.2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/mir-i-alem>
- Şamî, Şemseddin. *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sîret-i hayri'l-ibad*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: yy.. 1993.
- Şulul, Kasım. *H. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yay, 2003.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1984.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Kâhire: Dâru Hicr, ty..
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*. Kahire: Dâru'l Maarif, 1967.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-meğazî*. thk. Marsden Jones. Beyrüt: Alemü'l Kütüb,1984.
- Vellevî, Muhammed b. Ali. *Zehîratü'l-'ukbâ*. Beyrut: Dâru Âli birûm, 2003.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Hazreti Peygamber'in (SAV) Albümü Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Men tekelleme ve huve muvessak*. Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lemi'n-nübela*. Beyrut: yy. 1418/1997.
- Zemahşerî, Muhammed. *Tefsîru'l-keşâf*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Riyâd: el-Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zubeyri, Ebû Abdillâh el-Mus'ab b. Abdillâh b. el-Mus'ab. *Kitabu nesebi kureyş*, thk. E. Levi-Provencal. Kahire: yy.,1982.

Turizmin Gelişmesinde ve Yaygınlaşmasında Romanın Rolü Münzir Kabbani Örneği

دور الرواية في تنمية السياحة وانتشارها
- منذر قباني أنموذجاً -

The Role of The Novel In The Development And Promotion
Of Tourism Munther Qabbani Dualism as A Model

Majed Hajmohammad*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 10 Kasım 2021/Date Received: 10 November 2021

Kabul Tarihi: 20 Aralık 2021/Date Accepted: 20 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Majed Hajmohammad)

* DR. Öğr. Üyesi. Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili Ve Belagatı Ana Bilim Dalı/ Hakkari University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric. halap-200200@hotmail.com. orcid 0000-0003-3315-712X.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Bu çalışmada edebi romanın, turizmin gelişmesindeki ve yaygınlaşmasındaki rolü vurgulandı. Turizmin ve edebi turizmin tanımı, önemi, türleri, mekanlar ile olan ilişkisi ve modern dönemde ülkelerin turistleri cezbeden faktörlerin başında sayılan edebî sahaya verdikleri önemin ne şekilde olduğu üzerinde duruldu. Bu makalede ülkelere yılda on binlerce turist çeken romanlardan bazı örnekler sunuldu. Bu alanda Batı'nın diğer toplumlara nazaran tecrübesi ve üstünlüğü delillerle gösterildi. Münzir Kabbani'nin '*gölge hükümet*' ve '*gaibin dönüşü*' adlı romanlarından örnekler verildi. Kabbani'nin İstanbul'un tarihi ve değerli mekanlarını ayrıntılı ve ince bir şekilde tasvir ederek sunduğu turistik portresi bu iki romanı etrafında incelendi. Yazar, burada yaşayanların yüzlerce yıllık gelenek ve adetlerini söz konusu romanlarında işlemiştir. Öyle ki yazar, okuyucunun onun bu şehri ziyaret edip en ince vasıflarına vakıf olma arzusunu kamçılایan malumatları içeren bir kitap olarak takdim etmiştir. Son olarak bu makale, sonuç bölümünde sunduğu bazı neticelere varmıştır. Bunlardan en önemlileri: Edebiyat turizmi son yıllarda dünyanın birçok ülkesinde büyümüştür; Devletin en önemli finansal kaynaklarından biri olmak. Edebi turizm görsel-işitsel medya (Kitaplar, TV şovları, filmler, tiyatro, sinema) ile ilişkilendirilmiştir. Devlet, ünlü yazarlara ve yazarlara dikkat etmeli, mülklerine dikkat etmeli ve bir turistik yer haline getirmelidir. Bu yerler kurgusal ya da gerçekçi olsun, ülke romanlarında bahsedilen yerleri kurgusal bir dokunuşla yapabilir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Roman, Turizm, İstanbul, Tanıtım.

Abstract

The study highlighted the role of literary fiction in the development and promotion of tourism. It also explored the definition of tourism and literary tourism, its importance, types and relevance to the place, and how the interest of countries in the literary aspect, which is one of the most important factors attracting tourists in the modern era. She gave examples of narratives that attracted tens of thousands of tourists every year to the countries where these works existed. The evidence showed the primacy of the West and its superiority over the rest of the peoples in this field. I have taken the examples of the monuments of Qabbani, "The Government of Shadows" and "The Return of the Absentee," as a model, showing the tourist image presented by the writer of Istanbul to the city. He depicted her historical and archaeological sites in a detailed way. He showed the habits and traditions inhabited by hundreds of years. It is as if he presents the reader with a leaflet containing information that excites his enthusiasm and drives him to visit the city and learn about its precise descriptions on the ground. At the end, the study reached several conclusions that were presented in the conclusion.

Keywords: Literature, Development, Fiction, Istanbul, Palace.

المُلخَص

سَعَت دراستنا هذه إلى تسليط الضوء على دور الرواية الأدبية في تنمية السياحة وترويجها، فَوَقَفَت عند تعريف السياحة والسياحة الأدبية، وأهميتها، وأنواعها، وارتباطها بالمكان، وبيّنت كيفية اهتمام الدُول بالجانب الأدبي الذي يُعدُّ من أهمِّ عوامل جذب السياح في العصر الحديث، وقدمت أمثلةً من روايات عالميّة متنوعة ومتعددة لروائيين عالميين كان لهم دور بارز في وضع حجر الزاوية في الجسر الذي يربط السياحة بالأدب، وقد شكّلت رواياتهم عامل جذبٍ لعشرات الآلاف السياح سنويًا للبلاد التي وُجِدَتْ فيها هذه الأعمال، كذلك بيّنت بالأدلة أسبقية الغرب وتفوقه على بقية الشعوب في هذا الميدان، واتخذت من روايتي مُنذر قَباني «حُكُومَةُ الظلِّ» و«عَوْدَةُ الغَائِبِ» أنموذجاً، بيّنت من خلالهما الصورة السياحية التي قدّمها الكاتب لمدينة إسطنبول؛ فقد صوّر أماكنها التاريخية والأثرية تصويراً تفصيلياً دقيقاً، وبيّنت عادات سكّانها وتقاليدهم من مئات السنين، فبدا كأنه يُقدِّم للقارئ مطويةً تحتوي على معلومات تُثيرُ حَمَاسَتَهُ وتَدْفَعُهُ إلى زيارة المدينة والتعرُّف إلى أوصافها الدقيقة على أرض الواقع، وفي النهاية وصلت الدراسة إلى عِدَّة نتائج عُرضت في الخاتمة.

الكلمات المفتاحية: الرواية، السياحة، المكان، الأدب، إسطنبول.

المدخل

جُبِلَ الإنسان على حبِّ التنقّل والسّفَر، واكتشاف ما يحيط به من أسرار؛ بقصد التعرف إلى ما يكتنفه في الحياة، فرَغِبَ في السفر، وحضَّ عليه، وبثّه في ما ينتج من شعر ونثر، وراح يحدث به إلى أن صار جزءاً من حياته الاجتماعية والفكرية والأدبية. فغدا التنقل والسفر أو ما يمكن تسميته بالسياحة جزءاً أساسياً لا ينفصل عن الأدب، بل إنّها؛ أي السياحة، أصبحت من المكونات الأساسية لبعض فنونه، كالشعر والمسرح والرحلات الأدبية والرواية، فالمكان في الشعر العربي استقطب جزءاً كبيراً من مكونات النص، مُمَثِّلاً في المقدمات الطللية، وأصبح جزءاً لا يتجزأ من البناء الفني للقصيدة^[1]، فالمتتبع لبدايات الشعر العربي يجد أن شعراءه قد قدموا وصفاً دقيقاً للمدن، والديار، والأطلال، والرسوم التي اندثرت أو التي كانت ماتزال قائمة آنذاك، وصوِّروا رحلاتهم والأماكن التي زاروها، فعَيَّنوها، ووقفوا عليها، وحددوا زمان ووقفهم، ووصفوا جنباتها، وبكوا عليها، بعد أن عدا عليها الخراب، وهجرها الأحبة^[2]. فكانوا بذلك أول من ذكر المكان في الأدب، وأعطوه قيمة كبرى، وحضوا كلَّ من اطلع على قصائدهم أو سمع بها على زيارته، ولم يكتف الشعْرُ العربي بذلك، بل إنه أسهم اقتصادياً وتجارياً في ازدهار الأماكن التي بُعث منها، وقيل فيها.

[1] سعيد محمد الفيومي، «فلسفة المكان في المقدمة الطللية في الشعر الجاهلي»، مجلة الجامعة الإسلامية، ١٥/ ٢، (٢٠٠٧)، ٢٤١-٢٤٢.

[2] عزة حسن، شعر الوقوف على الأطلال من الجاهلية إلى نهاية القرن الثالث «دراسة تحليلية»، (دمشق: مطبعة الشري، ١٩٦٨)، ٢١-٢٠٠.

فسوق عكاظ الذي كان يجتمع فيه الشعراء المتبارون والرواة المنصتون، وتُنشدُ فيه قصائد فخر، وتُزجر فيه أشعار هجو، وترتجل فيه الخطب، إذ كان سوق مفاخرات ومنافرات يقصده الشعراء من كل حذب وصوب؛ ليعرضوا أشعارهم على قضاة للشعر، أو حُكام يحتكمون إليهم، فيحكمون بجودة الشعر أو رداءته. فتحوّل سوق عكاظ إلى نادٍ تُقام فيه الأنشطة الأدبية واللغوية والشعرية المختلفة، وتكثر فيه مقالات التفاخر والتكاثف والتنافر، وغير ذلك من شؤون الحياة، حتى صار لسوق عكاظ ذكرٌ ذائع، وصيت شائع، وطفق العرب يذكرون عكاظ، فعاد على أهل مكة والطائف وما حولهما بخير وفير اقتصادياً وتجارياً^[3].

وأما أدب الرحلات الذي احتوى على كثير من الملامح الأدبية، كالخيال الفني، والسرد القصصي، وحسن الأسلوب، وجمال التعبير، فقد كان سجلاً دارساً للثقافات الإنسانية، إذ قدّم صورة المكان لقرائه، ورَسَخ مجموعة من الانطباعات العامة، والتصوّرات عن الأماكن والشعوب التي تعرّض لوصفها، فاتّصف -ولو بدرجات متفاوتة- بدقة الملاحظة والتقصي في تسجيل مشاهداته بأمانة وصدق، ومن أهم هذه الرحلات -التي كانت عبارة عن رحلات سياحية طافت البلاد العربية والإسلامية، وصوّرت مدنها وحصونها وأبراجها وقصورها وحدائقها وكل تفاصيل الحياة المعمارية فيها- رحلة ابن جبّير، والإدريسي، وابن حوقل، وياقوت الحموي، وابن بطوطة، وابن خلدون والظاهري، وغيرهم^[4].

وبإطلاق نظرة سريعة فاحصة على الأدب المسرحي وعلاقته بالمكان، نجد أنه قد أحدث تحوّلاً كبيراً في ربط المكان بالنص الأدبي؛ فلا يمكن أن تقوم لهذا الأدب قائمة دون المكان^[5]، إضافة إلى أن المسرحية العالمية التي حظيت بشهرة واسعة تحولت أماكن عرضها أو بيوت مؤلفيها إلى مزارات يزورها السياح، كالأماكن التي وصفها الشعراء، والمدن التي ذكرتها الرحلات، ولا بدّ لنا من الإشارة إلى أننا لم نسلط الضوء على علاقة الرواية بالمكان والترويج له في المقدمة؛ لأنها الأساس الذي ستقام عليه الدراسة، لذلك تركنا الحديث عنها للفقرة القادمة.

بناء على ما تقدم، رأينا أن تجري دراسة تسلط الضوء على علاقة الرواية بالسياحة، وأثرها في تنميتها، والترويج لها، فطرحنا الدراسة عدّة أسئلة، منها: هل ثمة سياحة أدبية؟ وما علاقة الأدب بالسياحة؟ وكيف أثر الأدب في الترويج للسياحة وتنشيطها؟ وهل رُوّجت الرواية العربية للأماكن السياحية في متونها؟ وإن كانت قد رُوّجت فما مظاهر إسهامها في تطوير السياحة؟

هدفت الدراسة إلى تعريف السياحة، وتحديد أنواعها، وتقديم لمحة عن علاقتها بالأدب، ثم استخلاص تعريف للسياحة الأدبية، كما سلّطت الضوء على دور الأدب عموماً والفن الروائي خصوصاً في إقامة أماكن سياحية لم تكن موجودة، وإنما وُجدت بفعل بعض الروايات الأدبية التي

[3] عرفان محمد حمور، سوق عكاظ ومواسم الحج، (بيروت: مؤسسة الرحاب الحديثة، ٢٠٠٠)، ط١، ١٧، ١٠، ١، ٢٠، ١٨٢؛ أحمد حسن الزيات، تاريخ الأدب العربي، (أبو ظبي: مكتبة الصفاء، ٢٠١٠)، ط٢، ٢٥-٢٦.

[4] حسني محمود حسين، أدب الرحلات عند العرب، (بيروت: دار الأندلس، ١٩٨٣)، ط٢، ١٥-١٦؛ حسين محمد فهمي، أدب الرحلات، (الكويت: عالم المعرفة، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، ١٩٨٩)، ط٢، ١٥-١٢؛ ضيف، شوقي، الرحلات، (القاهرة: دار المعارف، دون ت، ط٤)، ١١-١٢.

[5] عزالدين إسماعيل، قضايا الإنسان في الأدب المسرحي «دراسة مقارنة»، (القاهرة: دار الفكر العربي، ١٩٨٠)، ط٢، ٢٥٢-٢٥٣.

لاقت شهرة عالمية واسعة، أو في إعادة ترميم أماكن معينة وتجميلها لمجرد أنها ذكرت في رواية ما طارت شهرتها في الآفاق، أمّا أهميتها فتكمن في كونها واحدة من الدراسات القليلة النادرة التي أماطت اللثام عن العلاقة بين السياحة والأدب، وتأثير الأدب في السياحة، والإشارة إلى الروايات التي كانت حجر الأساس في السياحة والترويج لها في بلدان العالم المختلفة.

وقد اتّبعتنا في دراستنا هذه المنهج الوصفي التحليلي القائم على دراسة أهم الأماكن التي تحوّلت إلى مزارات سياحية بعد ذكرها في بعض الروايات، فحددناها، وسبرنا أغوارها، وحللنا مضمونها، وعرضنا نماذج عالمية وعربية منها، وفضلنا الكلام في روايتي منذر قباني.

وأخيراً لا بد لنا من الإشارة إلى أن دراستنا هذه هي دراسة مفتوحة، ما يعني أن أحكامها تبقى أحكاماً غير نهائية، فالطريق مفتوح لكل قراءة جديدة في أثر الأدب عموماً والفن الروائي على وجه الخصوص في السياحة والترويج لها.

رصد مفهوم السياحة الأدبية وأنواعها

اشتقت كلمة السياحة لغة من الفعل سَاحَ يَسِيحُ سِياحَةً وَسُيُوحاً، أي ذهب، والسَّيْحُ الماءُ الظاهر الجاري على وجه الأرض^[6]. وعُرِّفَ اصطلاحاً بأنها نشاط حضاري واقتصادي وتنظيمي، يتم عبر انتقال أفراد من بلدهم الأصلي إلى بلد آخر، وإقامتهم فيه لمدة لا تقل عن أربع وعشرين ساعة، ولا تزيد على سنة واحدة؛ طلباً للتنزه أو الاستطلاع، أو لقضاء وقت الفراغ، أو لأعمال تجارية، أو لأغراض أخرى، في هذه المدة الزمنية يُنفِقُ الشَّخْصُ مبالغَ ماليّة متفاوتة، تعود بالنفع على البلد الذي يُجري رحلته فيه^[7].

وعليه، يمكننا القول: إن السياحة بيئة والأدب لسانها، والسياحة منظر والأدب ريشته، فالأديب سائح دليل في لسانه وقلمه، فهو يرى ويسمع ولا يملك إلا أن يصف بصورة واقعية أو تكاد تطابق الواقع ما يراه ويسمعه، والسياحة الأدبية مزيج من عالمين، أولهما: سَفَرٌ رُوحِيٌّ (على أي أساس نُصِبَ السفر وصفته؟) إلى أماكن يفترضها الكاتب، قد تكون موجودة على أرض الواقع، وقد تكون من محض خياله، وقد تكون واقعية ممزوجة بلمسة خيالية، وثانيهما: أداة تحوّل الحبر المُراق على أوراق الكاتب إلى حقيقة.

تعدّ السياحة من أسرع قطاعات التّمو في بلدان العالم النامية والمتقدّمة، كما تُعدّ من أهم عوامل توفير فرص العمل، ومصدراً مهمّاً للتنمية والتوظيف، ولا سيّما للأشخاص الذين يمتلكون مهارات لغويّة متنوّعة، كذلك لها اليد الطولى في العصر الحاضر بالحد من الفقر، إذ تضخُّ أموالاً

[6] أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقي المصري، لسان العرب، (بيروت: دار صادر، بيروت)، ط ١، مادة سيج

[7] إبراهيم مصطفى وآخرون، المعجم الوسيط، (القاهرة: دار الدعوة)، مادة ساج؛ محمد سليمان جردات، هوارى معراج، «السياحة Alparslan Aliagaoglu، وأثرها في التنمية الاقتصادية العالمية» «حالة الاقتصاد الجزائري»، مجلة الباحث، (٢٠٠٤)، ١٤، ٢٢، Mehmet Narl, "Edebi Miras Turizmi ve Türkiye'de Edebi Mekanlar", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2012), s60,2.

هائلة في السُّوق^[8]، وتشكّل دافعاً لدى العديد من الشبّان والشابات لدخول سوق العمل من خلال تأسيس شركات تجارية صغيرة، هدفها الأول الترويج للسياحة، وتقديم الخدمات للسّياح، كما أن مردودها المالي الضخم يدفع الدول إلى زيادة العناية بآثارها، وبنيتها التحتية؛ لتكون قادرة على استيعاب السّياح القادمين إليها من جميع بقاع الأرض.

للسّياحة أنواع متعدّدة ومتنوّعة، نجد بعضها في بلدان دون أخرى، فكلّ بلد في نهاية المطاف يتفوق على غيره بنوع واحد أو بأنواع عدة من السّياحة، دون أن يتمكّن من الجمع بينها جميعاً، ففي تركيا -على سبيل المثال لا الحصر- نجد أنواع عدّة للسّياحة اشتهرت بها، وزاد إقبال السّياح على ارتيادها، ومن أهمّها: السّياحة الطبيعيّة، والسّياحة الطبيّة، والسّياحة التاريخيّة، والسّياحة العلميّة، وفي مصر والبيرو والمكسيك نجد السّياحة الأثريّة رائدة السّياحات^[9]، وفي السعودية (مكة والمدينة) وفلسطين (القدس وبيت لحم)^[10] نجد السّياحة الدينيّة^[11]، أمّا في الولايات المتحدة الأمريكيّة، فقد تسيّدت سياحة المغامرات الميدانية (كـتسلق الجبال، وركوب الدرجات، وتسلق الصخور، والقفز بالجبال من الأماكن الشاهقة الارتفاع)^[12]، وكذلك نجد فيها: السّياحة الذرية: وهي أماكن صناعة الطائرات والصواريخ والمركبات الفضائيّة^[13]، وفي إيطاليا وإسبانيا برزت السّياحة النباتيّة، كزراعة نباتات النيبدا^[14].

أما السّياحة الأدبيّة -محور دراستنا- فإنها منتشرة في دول عديدة وكثيرة، لا نستطيع أن نحصيها عدداً، وإنما يمكننا القول: إنها في كل بلد يهتم بإرثه الثقافي والأدبي، وذلك عبر تحديد أهم أعمال أدباء الجذب السّياحيّ سواء أكانت هذه الأعمال أشعاراً، أو روايات، أو قصصاً، أو مسرحيات، والوقوف على أهم النقاط (أي الأماكن) التي يمكن أن تشكل عامل جذبٍ للسّياح، فإذا كان له ذلك^[15]، اعتنى بها، وزادها بهاءً وجمالاً، ووفّر لها جميع الخدمات التي من شأنها أن تدفع القراء إلى قصدتها، والأطلاع عليها؛ ليقفوا على المكان الحقيقيّ الذي طالما كان صورة في أذهانهم، أمّا إن كان المؤرّر هو الكاتب نفسه -أي أسلوبه أو شخصيته- اعتنوا بأعماله، والمكان الذي ولد فيه وعاش في أرجائه ودُفن في أرضه، وأوجدوا له متحفاً خاصاً بمقتنياته، وأدواته التي استخدمها في كتابة هذه الأعمال، كطاولته وأقلامه وأوراقه، ومُسوّداته التي استخدمها^[16].

[8] Katalugu, Türkiye ve İstanbul Bölgesi'nde Turizm, S:18 <https://www.istka.org.tr/media/1074/t%C3%BCrkiye-ve-%C4%B0stanbul-b%C3%B6lgesi-nde-turizm>.

[9] https://en.wikipedia.org/wiki/Archaeological_tourism. (Erişim 1 Aralık 2021)

[10] Michel Wolfe, *One Thousands Roads to Mecca*, (New York: Grove Press,1997), 38.

[11] Madalina, Lavint – Ana Mihale padueren, *Dimensions Of Religious Tourism*. *Amfiteatru Economic*, (2008), 242-253.

[12] http://en.wikipedia.Org/wiki/Adventure_tourism#Reference. (Erişim 1 Aralık 2021)

[13] https://en.wikipedia.org/wiki/Atomic_tourism. (Erişim 1 Aralık 2021)

[14] Bhardwaj, *International Tourism: Issues and Challenges*, (New Delhi: Kanishka Publisher, 2006), 104-105.

[15] L Ghetau- V Esanu, *Literary Tourism As a Promoter of Cultural Heritage Transactions on Ecology and the Environment*, (Vol ,150, WIT Press, 2011), 348.

[16] A Hoppen - L Fyall, *Literary Tourism: Opportunities and Challenges for The Marketing and Branding of Destinations*, (Journal of Destination Marketing & Management 3,2014),37-47.

يتمُّ ذلك بطريقة منظّمة، تسهم في صناعة السياحة، والتمكين لها، بشكل دائم مستمر؛ لتتحول إلى صناعة مُستدامة، ولا يكون ذلك إلا بوضع هذه الأماكن على البرامج السياحيّة للشركات التي تروّج للسياحة، وتشكيل مكاتب إرشاديّة، ومطويّات تعرّف وترشد إلى هذه الأماكن، ووضعها في المطارات ومحطات القطارات، ومواقف الحافلات، ونشرها عبر الشبكة العنكبوتيّة^[17].

المكان جغرافية خلاقة في العمل الفني

لا تكاد تخلو الرواية الأدبيّة من حضور مؤثّر لعنصر المكان في جميع أجزائها، فالمكان يعدُّ المؤسّس الأول لمكونات الفنّ الروائيّ، فبه تتشكّل الشخصيات، وعليه تدور الأحداث، وعن طريقه يمرّ الزمن، ومن خلاله تكتسب الأحداث الروائيّة واقعيّتها، فتبدو للقارئ شيئاً محتمل الوقوع^[18]، فهو القلب النابض بالحياة، والعمود الفقريّ للجسد الروائيّ^[19]. فمن النادر أن يجد المطّلع على ميدان الفنّ الروائيّ روايةً أدبيّة تخلو من المكان، فمعظم الروائيين ينسج متنهم الأدبي على أماكن تجري فيها أحداث العمل الذي يطرّحونه، فيصفون المكان بتفاصيل تتراوح بين الدققة والمُجملة؛ لتتحوّل مخيلة القارئ في هذه الأماكن كأنه أمام فيلم وثائقيّ يحدّثه عن كل دقائق هذا المكان، وعليه تخلق الرواية لدى كثيرٍ من القراء دافعاً لزيارة المكان والتعرّف إليه بشكل مباشر^[20]، فيتحول الشخص من قارئ نهم يقضي ساعات في الاطلاع على كنوز العمل الأدبيّ، إلى سائح جوال، يجوب أنحاء العالم؛ للتعرف إلى الأماكن البراقّة الجميلة التي سلبت لبه في أثناء اطلاعه على العمل الأدبيّ، ولا تختلف أهمية المكان في السياحة عن أهميته في الفنّ الروائيّ، بل يمكننا القول: إنّه لا وجود للسياحة دون المكان، فالسياحة قائمة على تعدّد الأمكنة وتنوعها، فقد نجد سياحة قائمة على الطبيعة، وقد نجد أخرى قائمة على الآثار التاريخيّة، وعليه، فإنّ المكان هو المؤسّس للعلاقة بين السياحة والأدب، ومنه نتج ما يسمّى بالسياحة الأدبيّة.

والأدلة على ارتباط الأدب بالسياحة، ودوره في تنميتها، ودفع القراء إلى الإقبال عليها كثيرة متعدّدة، وخير شاهد على ذلك الروايات والمسرحيات والأشعار التي أحدثت تحولاً فعليّاً في عملية تنمية السّياحة العالميّة وصناعة السياحة الأدبيّة، فكانت خير مرشد لها، وقد خصصنا هذه الدراسة للوقوف على نماذج من الرواية العربيّة أسهمت ولو بشكل جزئيّ ضئيل في صناعة السياحة الأدبيّة في عالمنا العربيّ، غير أننا آثرنا قبل ذلك أن نسلطّ بصيصاً من الضوء على دور الفنون الأدبيّة العالميّة في صناعة السياحة الأدبيّة؛ لنبين -للمتلقي- بالحقائق العلميّة الأثر الذي أحدثته الأدب في صناعة السياحة الأدبيّة، وتنمية جانب مهم من جوانب الحياة؛ ألا وهو الاقتصاد والتراث معاً.

[17] هذا الموقع، <http://literarytourist.org/about/> هناك أمثلة عديدة على الترويج للسياحة الأدبيّة على شبكة الانترنت منها موقع بروج للسياحة الأدبيّة في إنجلترا، ٢٠٢١-٠٩-١.

[18] إبراهيم عباس، الرواية المغاربيّة «تشكّل النصّ السرديّ في ضوء البعد الإيديولوجي»، (الجزائر: دار الرائد للكتاب، ٢٠٠٥، ط ١) ٢٦؛ حسن بحرأوي، بنية الشكل الروائي، (الرباط: المركز الثقافي العربي، ١٩٩٠، ط ١) ٢٦.

[19] مرشد أحمد، البنية والدلالة في روايات إبراهيم نصر الله، (بيروت: المؤسسة العربيّة للدراسات والنشر، ٢٠٠٥، ط ١)، ١٢٥.

[20] David Herbert, "Literary Places, Tourism and The Heritage Experience", *Annals of Tourism Research*, 28/2 (2001), 312-313.

كذلك الحال بالنسبة إلى فرنسا التي كان للشعر والرواية فيها دور بارز في ازدهار السياحة الأدبية، فالأساليب الجديدة المختلفة عن الأدب الإنجليزي التي طرحها شارل بودلير (Charles Baudelaire) في شعره، وكذلك هنوريه دي بلزاك (Honoré de Balzac) الذي رسم من خلال رواياته ملامح الحياة في باريس بعد سقوط نابليون عام ١٨١٥م، أثرت أيما تأثير في السياحة الأدبية، فبلزاك (Honoré de Balzac) صوّر عملية إعادة الإعمار والبناء التي أخذت تشهدها فرنسا، كذلك زولا (Zola) الذي صوّر المصارف والمحطات وبعض الأبنية في رواياته، حيث ما زالت موجودة إلى يومنا هذا، وتحظى باهتمام من قبل الحكومة الفرنسية؛ كونها أماكن واقعية. كذلك فلوبيير (Gustave Flaubert) الذي استخدم العديد من الأماكن الحقيقية في كتاباته. ومثله فكتور هوغو (Victor Hugo) في روايته «أحدب نوتردام»؛ حيث قدّرت السلطة الفرنسية عدد زوّار كاتدرائية نوتردام التي جرت فيها أحداث الرواية بـ ٣١ مليون سائح سنوياً. كل هذه الأعمال كانت وما زالت من أهم عوامل الجذب السياحي في فرنسا. والاهتمام نفسه ينسحب على روايات الكاتب الفرنسي مارسيل بروست (Marcel Proust) (both)؛ حيث اعتنت الحكومة بالأماكن التي ذكرها في كتاباته، وحولتها إلى أماكن سياحية^[29].

ولم تختلف العاصمة الروسية موسكو عن نظيراتها في العاصمتين لندن وباريس، فقد استطاعت جذب مئات آلاف السياح من عشاق قراءة الأدب الروسي الكلاسيكي، حيث وفّدا إليها لزيارة المتاحف الجديدة التي أنشأتها روسيا، والتي تحمل أسماء الروائيين والشعراء، «أمثال بوشكين»^[30]، و«تولستوي»^[31]، ودوستوفسكي^[32].

وحذت رومانيا حذو غيرها من الدول، ففي عام ١٩٩٠، حوّلت منزل الكاتب ميخائيل سادوفينو (Mihail Sadoveanu) إلى متحف جمعت فيه ما يقارب ٥٣ عملاً أدبياً للكاتب، من أهمها رواية «البلطة» (Baltagul)، وتقديراً لإسهام أيون كريان (Iyon Kremi) في الأدب الروماني ولا سيما أدب الأطفال، حوّلت رومانيا منزله إلى متحف تذكاري، فكان أول متحف تذكاري في رومانيا، وفعلت الأمر ذاته مع الشاعرة أوتيليا كازيمير (otilia cazimir)^[33]، ومع الروائي برام ستوكر (Bram Stoker) صاحب رواية «دراكو» (Dracula)، حيث تجذب هذه الرواية أكثر من مليون سائح سنوياً للتعرف إلى قلعة «بران» في رومانيا التي درت فيها أحداث الرواية^[34].

[29] Herbert, *Literary Places, Tourism and The Heritage Experience*. Annals of Tourism Research, 315-318.

[30] ولد في عائلة نبيلة سنة ١٧٩٩ قرب لينينغراد، اعتبره أحد الأدياء الروس «هدية مقدسة»، سببت أعماله ازدهاراً للأدب الروسي في القرن التاسع عشر، كتب عن كل شيء تقريباً. ينظر: ألكسندر بوشكين، القضاة الشرقيّة، ت: طارق مردود، (دمشق: منشورات دار علاء الدين، ١٩٩٩) ٨-٩-١٠.

[31] ولد في ١٨٢٥، وتوفي سنة ١٩١٧، كان مشاركاً هاماً في صنعة الأدب الروسي، حاز على شهرة واسعة في جميع أرجاء العالم، له عشرات الأعمال الأدبية، من أهمها روايته الحرب والسلام؛ ينظر: ك لومونوف، صفحات مجهولة من حياة تولستوي، ت. ماجد علاء الدين، محمد بدرخان، (مطابع الصباح، ١٩٨٦) ٧-٨-٩-١٠.

[32] أديب وفنان روسي، وصل إلى قمة الفن الواقعي عن طريق مدرسة الجمال الرومانسية، ينظر: مجموعة من المؤلفين، دوستوفسكي، «دراسات في أدبه وفكره»، ت. نزار عيون السود، (دمشق: منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب، ٢٠١٢)، ٣٣-٣٤؛ موقع السياحة ٢٠٢١-٧-٤ تاريخ <http://at-magazine.com/٠٧/٠١/٢٠١٧/>، العربية،

[33] Ghetau.- Esanu, *Literary Tourism As a Promoter of Cultural Heritage Transactions on Ecology and the Environment*, 351.

[34] D Light, *The undead and dark tourism: Dracula tourism in Romania*, in G. Hooper; and J.J. Lennon (eds) *Dark Tourism (Practice and Interpretation)*, Routledge, Abingdon, 2017) 121-133.

وأدت الرواية التركيّة دوراً مهمّاً في تنشيط السياحة، ولا سيما بعد أن نجحت الدولة وبعض منظمات المجتمع المدني في استعادة بعض منازل الأدباء، وتحويلها إلى متاحف ومراكز ثقافيّة وملقبيات أدبيّة يجتمع فيها الأدباء من الألوان شتّى^[35]، من أهم هذه المنازل^[36]: منزل الروائي أورهان باموق (Orhan Pamuk) الذي تحوّل إلى متحف أطلق عليه اسم روايته (متحف البراءة) الذي سُمّي بمتحف البراءة، والدخول إليه مجانيّ.

ومتحف الروائي والشاعر «سعيد فائق عباس يانك» (Sait Faik Abasıyanık)، في منطقة burgaza) في إسطنبول. ومتحف الرّوائي والشاعر حسين رحمي غوربينار (Hüseyin Rahmi Gürpınar) في منطقة heybeliada) في إسطنبول. ومنزل الروائي (Reşat Nuri Güntekin) الذي كتب فيه عدّة روايات منها: (Çalikuşu) و (Dudaktan Kalbe) رُمّم بواسطة بلدية كوناك وافتتاحه كمتحف ومكتبة للأطفال. ومنزل الشاعر محمد عاكف أرصوي (Mehmet Âkif Ersoy) الذي يقع داخل حرم جامعة (Hacettepe) وقد حوّله الجامعة إلى متحف. إضافة إلى العشرات من الأدباء الذين لقوا عناية فائقة من قبل الجهات الرسمية وغير الرسمية، وبالتالي تحوّلت منازلهم إلى متاحف ومراكز ثقافية ومنتديات وملقبيات عُرضت فيها أهم أعمالهم ومقتنياتهم وكتاباتهم، لتكون مركز جذب للآلاف من السياح الأتراك وغير الأتراك^[37].

إن ما تقدّم ذكره كان بعض النماذج العالمية للبلدان التي اهتمت بتراثها ونتائجها الأدبي، وحوّلتها إلى معالم سياحية جذابة، فتكون بذلك أحييت تراثها ونتائج أدبائها في قلوب أبناء البلد وعقولهم من جهة، وتكون أيضاً أوصلت رسالاتها التاريخية والأدبية والفنية والسياحية إلى بلدان العالم كافة، إضافة إلى الفائدة المادية التي بدأت في تحقيقها.

القسم التطبيقي

أمّا في هذا الموضوع من الدراسة فإننا سنسلط الضوء على هذا الواقع في العالم العربي، وسنختار روايتين للكاتب منذر قباني؛ لتكونا أنموذجاً نبين من خلاله أهمية الأدب في صناعة السياحة وتطويرها في عالمنا العربي، ومتسائلين: هل عملت هذه البلدان أسوة بغيرها، أم أنها أهملت نتاجات أدبائها؟

لمحة عن ثنائيّة منذر قباني «حكومة الظل» و«عودة الغائب»

الرواية الأولى هي «حكومة الظل» صدرت عام ٧٠٠٢، تدور أحداثها في زمانين مختلفين، الأول: في أواخر عهد السلطان عبد الحميد الثاني؛ أي عام ٨٠٩١م، والثاني: في بدايات عام ٢٠٠٢م. تبدأ أحداث الرّواية في أثناء زيارة رجل أعمال سعوديّ يُدعى «نعيم الوزان» إلى المغرب ومصر وتركيا وعدّة مدن عربيّة وأوروبيّة أخرى، بهدف إنشاء شركة اتصالات ثالثة في السعوديّة،

[35] Alpay Tırıl, "Bir Özel İlgi Turizmi Olarak Edebiyat Turizmi ve Türkiye'nin Edebiyat Turizmi Potansiyeli", *IJSHS*, (2018), 2/2,171-173.

[36] Tırıl, *Bir Özel İlgi Turizmi Olarak Edebiyat Turizmi ve Türkiye'nin Edebiyat Turizmi Potansiyeli*, 174-180.

[37] Aliağaoğlu-Narlı, *Edebî Miras Turizmi ve Türkiye'de Edebî Mekânlar*, 8.

من خلال الدخول في شراكة مع كبار رجال الأعمال في هذه الدول، يمرّ بأحداث غامضة في أثناء زيارته المغرب؛ حيث ينتحر أستاذه الدكتور عبد القادر بن وزاني، تاركاً له رسالة على بريده الإلكتروني فيها معلومات سرّية، شكّلت هذه الرسالة وطريقة الانتحار في عقل «نعيم» علامات استفهام كثيرة، فحادثة الانتحار بدت له جريمة قتل.

بناء على هذه المعطيات ربط الكاتب الأحداث التي يمرّ بها «نعيم» -الشخصية الرئيسة- بما مرّ به جدّه (خليل الوزان) في عام ١٨٠٩١م، لتبدأ عندها الأحداث الروائية بالتنقل بين الماضي والحاضر، بحثاً عن حقيقة سقوط الخلافة، والمؤامرات التي حيكت لعزل الخليفة السلطان عبد الحميد الثاني، وتفصّل الرواية الحديث عن الجماعات السريّة التي نشأت في تلك المدة الزمنية، وتخصّ الماسونية بالبحث والتفصيل، فتمدّ القارئ بمعلومات زاخرة عن حركات نشأت في هذه المدة الزمنية بعضها مؤيد للخلافة وبعضها معاد، مثل حركة العروة الوثقى التي أنشأت في كنف الخلافة؛ لإفشال المؤامرات التي تقودها الجماعات والحركات السريّة الأخرى الساعية لإسقاط الخلافة، وفي خضم هذه التنقلات بين الماضي والحاضر، يصف «نعيم الوزان» وكذلك جدّه «خليل الوزان» مدينة إسطنبول، وأماكنها التاريخية بدقة متناهية، ويقفان على عادات شعبها المضياف وتقاليد، غير أن المفاجأة تكمن في المتن الروائي الذي ينتهي من دون أن تنتهي تفاصيل الأحداث البوليسية المشوّقة، لينتقل الكاتب بالقارئ إلى الجزء الثاني من الرواية والذي جاء بعنوان «عودة الغائب» وقد صدرت ٨٠٠٢ عام، في هذا الجزء تنكشف الخيوط الغامضة التي حاكها الكاتب في الجزء الأول، فيكتشف نعيم أن جماعة العروة الوثقى مازالت حية تُبعث، تعمل بشكل سرّي على نهضة الأمة، ويُصار إلى أن يفكّك نعيم طلاس حادثة انتحار الدكتور عبدالقادر بنوزاني، فتظهر على أنها جريمة قتل تقف خلفها الماسونية العالمية^[38].

المكان التراثي التاريخي

لم يكن المكان التراثي التاريخي بمفرده وجمالياته وأسراره وعلاقاته المتعددة المتنوعة في رواية «منذر قباني» «حكومة الظل» مجرد إطار تزييني للأحداث، أو وعاء خاص بها، بل كان مكوّناً رئيساً من مكونات الخطاب الروائي، وعنصراً أساسياً من عناصر الرؤية الفنية؛ يسهم في إنتاج معانيها، ويساعد في تكثيف حضورها وتعميق دورها في الوعي الإنساني^[39].

انطلاقاً من ذلك نجد أن الكاتب قد أولى وصف بعض الأماكن التاريخية في مدينة إسطنبول أهمية خاصة، وقد جاء وصفه لها موزعاً على محورين، الأول: مثّل الوصف التفصيلي الواقعي للمكان، حيث تفلّصت فيه الرؤية، ووقف الزمان؛ بغية الاقتراب من واقع المكان وأدق تفاصيله، وقد اختار الكاتب أماكن بعينها، شكّلت عصب الأحداث الروائية، وكانت الممهد الأول لقيام بقية الأحداث الدرامية البوليسية المثيرة التي سيتعرّف إليها القارئ، فكانت هذه الأمكنة القاعدة

[38] ينظر: منذر قباني، حكومة الظل، (بيروت: الدار العربية للعلوم ناشرون، ٢٠٠٧، ط٢)؛ منذر قباني، عودة الغائب، (بيروت: الدار العربية للعلوم ناشرون، ٢٠٠٨، ط١).

[39] سمية الشوابكة، «المكان الروائي في أعمال محمد جبريل الروائية»، مجلة عود الند، (٢٠١٠)، ٤٦.

الأساسية للحبكة الروائية. أما على صعيد وصف مظهرات المكان، فقد قدّم وصفاً طبوغرافياً لمواقع هذه الأمكنة، ليتأكد القارئ أن وصف الكاتب للمكان لم يكن من قرب فقط، بل كانت هناك رؤية عن بعد أيضاً، مثل ربط الكاتب وصف بعض الأماكن بالحالة النفسية للشخصية الروائية^[40]، فتارةً قدّم مكاناً لمسياً للقارئ، وتارةً أخرى قدّم مكاناً بصرياً. وأما المحور الثاني، فقدّم فيه الكاتب وصفاً سريعاً مُجَمِّلاً لبعض الأمكنة، وتعرّض لوصف بعض العادات والتقاليد التراثية التي لازمت سكان إسطنبول من مئات السنين.

قصر الضيافة

تعامل الكاتب مع قصر الضيافة تعاملًا بارعاً، إذ «اتّخذهُ إطاراً مادياً، استحضّر من خلاله كلّ المشكلات السردية الأخرى، مثل الحدث والشخصية»^[41]، ففي أثناء حبه للأحداث المثيرة التي جرت على أرض عدّة مدن عربية وأوربية، أوقف الكاتب الزمن الروائي عدّة مرّات؛ ليصف مدينة اقترن اسمها بالتاريخ والحضارة والجمال، فوصف قصر الضيافة فيها ذا الطراز الفكتوري الممزوج ببعض اللّمسات العثمانية، وذا الأجنحة الفاخرة، وغرف النوم الواسعة التي تتسع لعائلة بكاملها، وصالة الاستقبال المفروشة بأجود أنواع السجاد العجمي، وأطقم الكنب الإيطالي، وقد جاء هذا الوصف بالترامن مع حركة بعض الشخصيات في جنبات المكان، ففي أثناء تجوّل خليل الوزان في قصر الضيافة، يقف عند مكتبة القصر التي تضمّ مئات الكتب؛ لينتقي منها كتاباً ويطلّع على محتوياته.

كذلك يكتشف خليل الوزان في أثناء قيامه بجولة تفقدية للقصر باباً سرياً في أروقته، خلفه نفق، يتفرّع إلى عدّة طرق، في كلّ طريق مصاييح تضيء طريق السالك، وفي نهاية الطريق حجرة لا تتجاوز مساحتها ثلاثة أمتار في ثلاثة، وفي الغرفة باب سري يؤدي إلى نفق آخر، يتجاوز طوله مئات الأمتار؛ ليصل في النهاية إلى باب سريّ ثالث، يؤدي إلى بهو كبير، وكأنّه مدخل كنيسة من كنائس القرون الوسطى، ذات أسقف عالية، وأعمدة حجرية منقوشة، وفي نهاية البهو باب يشبه سابقه، خلفه غرفة متوسطة الحجم، فيها سلّم يؤدي إلى الأعلى، حيث غرفة كانت مقرّاً لبعض الجماعات السرية التي كانت تتآمر على الدولة والخلافة^[42].

جعل «منذر قباني» قصر الضيافة عالماً زاخراً بالأحداث الغامضة، ممتدّاً مؤثراً في مجريات الأحداث، مفتوح الدلالات على كل الاحتمالات التي قد يواجهها «خليل الوزان»، متقاطع الدوائر ومتشابك الخطوط مع أماكن عدة في مصر والمغرب وباريس ولبنان، جرت على أراضيها أحداث جريمة معقدة راح ضحيتها عبد القادر بن وزاني الذي كان عضواً في جمعية سرية تُعرف بـ«العروة الوثقى»، أجبر «منذر قباني» المكان على التداخل مع العناصر الروائية الأخرى والمشاركة في صناعة الحدث، وتطوير الشخصيات، وبلورة بعض تصوراتها ورؤاها، فلم يكن قصر الضيافة الذي

[40] جميل صليبا، المعجم الفلسفي، (بيروت: دار الكتاب اللبناني، ١٩٨٢، ط١)، ٤١٣.

[41] عبد الملك مرتاض، «في نظرية الرواية»، عالم المعرفة، الكويت: سلسلة عالم المعرفة، (١٩٩٨)، ع ٢٤٠، ١٥٧-١٥٨.

[42] قباني، حكومة الظل، ٢٨-٢٩-٩١-٩٢-٩٣.

وصفه مجرد بناء خارجي مرئي، لا حيزاً محدد المساحة، ولا تركيباً من غرف وأنفاق، بل كان في نظره بؤرة مركزية وقاعدة محورية في السياق الروائي العام، نُسجت على أرضه أجزاء كثيرة من خيوط أهم الأحداث والقضايا التي جرت في الرواية، فأراد أن يكون عنصراً مهماً في فتح مغاليق النص، واستنطاق دلالاته للولوج في عالم الأحداث ومحاولة فك شيفرتها.

طريقة وصف الكاتب للقصر ونفقه السرّي، تجذب انتباه القارئ، وتدفعه في أحيان كثيرة كثيرة إلى رجاء زيارة هذا المكان، ليرى بأعينه التفاصيل الدقيقة والأماكن السرية التي قلّمنا نجدها في الواقع، فما عرضه الكاتب من أمكنة أشبه بمكان خيالي، وصفه بطريقة بارعة، لكنه في حقيقة الأمر موجود على أرض الواقع.

دولمة بهجه

ويستمر الكاتب في توظيف تقانة الوصف البصري وهو يرصد معالم المكان الروائي، وهذه المرة يصف قصر «دولمة بهجة»، وتعني هذه الكلمة بالعربية (الحديقة الغناء أو الحديقة المردومة) حيث كان يسكنه سلاطين الدولة العثمانية منذ بنائه في منتصف القرن التاسع عشر في عهد السلطان عبد المجيد، بداية قدّم وصفاً جغرافياً للمكان، حيث بيّن للقارئ أن القصر يقع في قلب إسطنبول، في منطقة بشكتاش تحديداً، مطلقاً على ضفاف مضيق البوسفور، ثم انتقل للحديث عن بنائه، فأشار إلى أن المعماريّ جمع بين الطراز الشرقي والغربي في بنائه، كما أشار إلى حديقة غناء تحيط بالقصر، في وسطها نافورة يتدفق منها الماء، تسحر الأنظار، في القصر بوابة شامخة، وقد ألمحت الشخصية في أثناء وصفها لهذه التحفة المعماريّة الفريدة في نوعها إلى الإنفاق والبذخ الذي كان عليه بعض سلاطين الدولة العثمانية في أثناء بناء القصر الذي كلف خزينة الدولة ملايين القطعة الذهبية، في وقت كانت تعاني البلاد أزمات اقتصادية^[43].

قصر طلعت باشا

أقام الكاتب وصفه لقصر طلعت باشا على الوجد المكاني الملازم لقلب «خليل الوزاني» الذي يسكن إسطنبول عاصمة الخلافة بروحه، ويحيها بكل حواسه ومشاعره، ويشكل لوحات عشقه لها بفتية واقتدار زاخر القسمات والملامح والظلال والألوان، فرسم معالم القصر رسماً واضحاً، جعل القارئ يحسّ بحقيقة المكان وواقعيته وتاريخيته، فبيّن أنه يشبه إلى حدّ كبير قصر الضيافة؛ كونه صمّم على يدي معماريّ واحد، تأثّر بالمعمار الأوربيّ الممزوج ببعض اللّمسات التركيّة. أرضية مدخل القصر مصفوفة بأجود أنواع الرخام المفروش بسجاجيد أصفهان المصنوعة من الحرير، أما الأسقف فمزينة بمنقوشات جيسية مطلية بماء الذهب، لا يضاهيها جمالاً سوى الثريا المصنوعة من الكريستال الخالص، وفي القصر ثلاث طرقات، تؤدي جميعها إلى مكتبة تضمّ مئات الكتب، في القصر عدّة مجسمات ترمز إلى قدرة الإنسان على التشييد والبناء^[44].

[43] قباني، حكومة الظل، ٤٦.

[44] قباني، حكومة الظل، ٧٦-٧٣-٧٢-٥٩-٥٨.

متحف دولمة بهجه

عرض الكاتب باقتدار لغوي مميز على لسان شخصية تُدعى الدكتور عبد القادر بن وزاني بعض الخدمات والامتيازات التي يقدمها متحف دولمه بهجه للزوار، ولا سيما الباحثين العاملين في ميدان البحث العلمي، حيث يفتح المتحف أبوابه أمام كلِّ شخص راغب بإجراء دراسة تاريخية، أو تحقيق المخطوطات أو الاطلاع على الوثائق الهامة النادرة التي يحتويها المتحف، وهي لا تعرض إلا لفئات محدّدة من الباحثين، وذلك بالتعاون مع وزارة الداخلية التركيّة. وفي هذا إشارة إلى تشجيع الباحثين، وحثّهم على زيارة تركيا؛ كونها من الدول القليلة التي تُتيح مثل هذه الخدمات^[45]، فحوّل المكان من كائن ساكن ثابت إلى متغير متحرك، مؤثر بمن حوله، ومعبر عن وجوده الحي في بقية العناصر الفنية التي يتشكل منها المعمار الروائي، فأصبح رمزاً للبحث الدائب عن الحقائق التي ستؤدي إلى الخلاص من عالم سلطوي يسعى إلى أن يصادر الوجود العربي الإسلامي، ويعطل القوى الفاعلة فيه، ويثبّط من عزائم أبنائه، ويورثهم عار الانكسار الذي لحق بابائهم، فأسهّم المتحف في تطور الأحداث وتنامي الأفعال.

المقامات التركيّة

حدّث نعيم الزوان -الشخصية المركزيّة في الرواية- أصدقاءه عن رحلته الأخيرة إلى تركيا، وعن المقامات التركيّة التي تعود في جذورها إلى نحو ٥٠٥ عام، مبيّناً تأثيرها في مؤدّيها من جهة، وتأثيرها في السامعين من حوله من جهة موازية، كما أكّد أنها مثّلت علامة بارزة وفارقة في العهد العثماني؛ حيث عكست نتاجاً فكريّاً وفلسفيّاً رائداً في ذلك العصر، فقد اهتمّ كثير من الموسيقيين بمظاهر المقامات وما تحويه من إيقاعات ونغمات خماسيّة سداسيّة. وقد احتفى الباحثون الغربيون بها^[46]، وأكّدوا أنها تكاد تتحد مع المقامات العربيّة المتداولة^[47]، بل يكاد يجزم بأنّها قد أحدثت تطوّراً في الغناء الشرقي^[48]، وقد جاء حديثه عنها من باب تعريف القارئ بها، ودفعه إلى زيارة أماكن وجودها إذا أراد زيارة إسطنبول، فالذي يزور إسطنبول عليه أن يستمع إلى مقاماتها العذبة.

الخاتمة

وصلت الدراسة من خلال العرض السريع والمبسط للسياحة وأنواعها وعلاقتها بالأدب عموماً والرواية على وجه الخصوص إلى عدّة نتائج من أهمها:

- نمت السياحة الأدبيّة في العقود الأخيرة في كثير من دول العالم، لتكون من أهم موارد الدولة الماليّة.
- تعد السياحة الأدبيّة سياحة ثقافيّة بالمعنى الأنثروبولوجي، حيث ينبغي للسائح أو الزائر أن يمتلك معلومات، لو كانت ضئيلة، عن المكان الأدبي الذي يقصده.

[45] قباني، حكومة الظل، ١٤-١٥.

[46] Gülçin Yahya Kaçar, "Türk Musikisinde Makam", *İstem*, (2008), s11, 146.

[47] Arif Demir, «Türk-Arap Müziğinde Etkileşim ve Müşterek Unsurlar», *Folklor/Edebiyat*, (2016), 22/86,127-128.

[48] قباني، حكومة الظل، ٣٩.

- تخلق السياحة الأدبية لدى السائح إحساساً بالمكان المتأصل في المجتمع المحلي، وتمدّه بمعلومات ثقافية هائلة بعد زيارته للمكان.
- ترتبط السياحة الأدبية بوسائل الإعلام المقروءة والمرئية والمسموعة كالكتب، والبرامج التلفزيونية، والأفلام وسواها.
- يجب على الدول التي تمتلك أدياء ومؤلفين مشهورين الترويج لهم، والاعتناء بمقتنياتهم، وتحويل مسقط رأسهم إلى مكان سياحي، وتحويل بيوتهم إلى متاحف، كما تستطيع الدولة تحويل الأماكن المذكورة في رواياتهم -وإن كانت خيالية أو واقعية ممزوجة بمسحة خيالية- إلى حقيقة، من خلال محاكاة هذه الأماكن.
- من دوافع زيارة السائح الأماكن الأدبية، الاطلاع على حياة المؤلف، وشخصيته، ومقتنياته، والظروف التي أنتج فيها عمله الأدبي، والطريقة والكيفية والمكان.
- تتشعب الأماكن المراد زيارتها من قبل السائح إلى أربع شعب، أولها: أماكن حقيقية عبر عنها الكتاب في أعمالهم الأدبية، وثانيها: أماكن خيالية ذكرها الكتاب في أعمالهم الأدبية، ولكنها تحولت إلى واقع، حيث عملت الدول على إيجاد هذه المواقع في الحقيقة؛ لتكون مقصداً للسائح والزوار. وثالثها: الأماكن التي ولد فيها الكتاب وعاشوا وماتوا، ورابعها: المهرجانات الأدبية التي تسعى إلى تحقيق تواصل مباشر بين السائح أو بين العاشقين للأدب، وبين جمهور المؤلفين، وإعطاء الكتاب فرصة الترويج كتاباتهم والحديث عنها.
- يمكن الترويج للأماكن في الأدب من خلال: وصف أماكن ذات قيمة تاريخية، وذكر الأحياء والأماكن المحيطة بهذا المكان، مثلما لاحظنا في روايتي منذر قباني، فقد وصف الكاتب إسطنبول، ووقف على أهم الأماكن التاريخية فيها، كذلك ذكر العادات والتقاليد التي تشتهر بها، وقدمها بصورة براق مشوقة جذابة. وكذلك يمكن الترويج للأماكن من خلال إحداث مكاتب سياحية، وتزويدها ب(كتب، وخرائط، ومطويات) تحتوي على تفصيلات وعرض للأماكن الأدبية والتراثية التاريخية الموجودة في البلاد.

المصادر والمراجع

- ابن منظور، محمد بن مكرم الإفريقي المصري. لسان العرب، دار صادر، بيروت، ط ١.
- أحمد، مرشد، البنية والدلالة في روايات إبراهيم نصر الله، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ٥٠٠٢، ط ١.
- بوشكين، ألكسندر، القصائد الشرقية، ت: طارق مردود، منشورات دار علاء الدين، دمشق، ٩٩٩١.
- جردات، محمد سليمان، معراج، هواري، السياحة أثرها في التنمية الاقتصادية العالمية «حالة الاقتصاد الجزائري»، مجلة الباحث، ٤٠٠٢، ١٤، (١٢-٨٢).
- صليبا، جميل، المعجم الفلسفي، دار الكتاب اللبناني، بيروت، ٢٨٩١، ط ١.
- عباس، إبراهيم، الرواية المغاربية «تشكل النص السردي في ضوء البعد الإيديولوجي»، دار الرائد للكتاب، الجزائر، ٥٠٠٢، ط ١.

- قبانى، منذر، حكومة الظل، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت، ٧٠٠٢، ط٢.
- قبانى، منذر، عودة الغائب، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت، ٨٠٠٢، ط١.
- لومونوف، ك، صفحات مجهولة من حياة تولستوي، ت: ماجد علاء الدين، محمد بدرخان، مطابع الصباح، ٦٨٩١.
- مجموعة من المؤلفين، دوستوفسكي، «دراسات في أدبه وفكره»، ت: نزار عيون السود، منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب، دمشق، ٢١٠٢.
- مرتاض، عبد المالك، في نظرية الرواية، سلسلة عالم المعرفة، الكويت، ٨٩٩١، ع٤٢٠.
- مصطفى، إبراهيم، وآخرون، المعجم الوسيط، دار الدعوة، مجمع اللغة العربية، مادة ساح.

Kaynakça

- Aliagaoglu, Alparslan; Narlı, Mehmet. "Edebî Miras Turizmi ve Türkiye'de Edebî Mekânlar". 60 (2012), 1-18.
- Bhardwaj, D. & CO. *International Tourism: Issues and Challenges*. New Delhi: Kanishka Publisher, 2006.
- Demir, Arif. "Türk-Arap Müziğinde Etkileşim ve Müşterek Unsurlar", *Folklor/Edebiyat*, Cilt. 22/86 (2016), 127-140.
- Ghetau, L. & Esanu, V. "Literary Tourism As a Promoter of Cultural Heritage Transactions on Ecology and the Environment". *WIT Press*, 150 (2011).
- Hahn, D. & Robins, N. *The Oxford Guide to Literary Britain and Ireland*. London: Oxford University Press, 2008.
- Herbert, D. "Literary Places, Tourism and The Heritage Experience". *Annals of Tourism Research*, 28/ 2 (2001) 312-333.
- Hoppen, A. & Fyall, L. A. "Literary Tourism: Opportunities and Challenges for The Marketing and Branding of Destinations". *Journal of Destination Marketing & Management* 3 (2014), 37-47.
- Light, D. "The undead and dark tourism: Dracula tourism in Romania", in G. Hooper; and J.J. Lennon (eds) *Dark Tourism: Practice and Interpretation*, Routledge, Abingdon, (2017) 121-133.
- Madalina, L. & Ana, P. "Dimensions Of Religious Tourism. Amfiteatru Economic", (2008) 242-253.
- Mansfield, C. *Researching Literary Tourism*. Bideford: Shadows Books & Media, 2015.
- Ousby, I. *Blue Guide to Literary Britain and Ireland*. London: A&C Black, 1990.
- Özdemir, Nebi. "Turizm ve Edebiyat". *Millî Folklor*, 82 (2009), 32- 49.
- Struthers, J. & Coe, J. *Literary Britain and Ireland: A Guide to The Places That Inspired Poets, Playwrights and Novelists*. London: New Holland, 2005.
- Tırlı, Alpay. Bir "Özel İlgi Turizmi Olarak Edebiyat Turizmi ve Türkiye'nin Edebiyat Turizmi Potansiyeli". *IJSHS*, 2/2 (2018) 161-184.
- Wolfe, M. (Ed.). *One Thousand Roads to Mecca*. New York: Grove Press, 1997.
- Yahya Kaçar, Gülçin. "Türk Musikisinde Makam", *İstem*, 11 (2008), 145-158.
- Katalugu, "Türkiye ve İstanbul Bölgesi'nde Turizm", S:18, www.istka.org.tr/media.

Kitap Tanıtımı

Book Reviews

SİYER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Siyer Atlası Tanıtımı

A Review on "Siyer Atlası"

Şehba Yazıcı*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi/Article Type: Book Review

Geliş Tarihi: 12 Eylül 2021/Date Received: 15 September 2021

Kabul Tarihi: 28 Kasım 2021/Date Accepted: 28 November 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şehba Yazıcı)

* Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları/ Dr. Student, Istanbul University Institute of Social Sciences, History and Arts of Islam, sehba_a@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2590-1852.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Siyer Atlası, Sami b. Abdullah el-Mağlus, çev. Abdullah Karakaş; thk. Muhammed Emin Yıldırım; İstanbul: Siyer Yayınları, 10. Baskı: 2020. 439 sayfa.

Yazılı Siyer anlatımları çeşitli tasvir unsurları içermektedir. İlk dönemlerden itibaren Siyer metinlerinde mekân ve zaman tasviri yapılmakta, rivayetlerde bahsi geçen şahısların kıyafetlerinden jest ve mimiklerine kadar çeşitli biçimlerde betimlendikleri görülmektedir. Siyer anlatımında yer alan bu unsurlar, insan zihninin kavrama faaliyetine yardımcı olmuş, asırlarca Resûlullah'ın hayatını öğrenmek isteyen okuyucular ve dinleyiciler açısından oldukça faydalı olmuştur.

Bilginin benimsenmesini, kavranmasını ve hatırlanmasını kolaylaştıran görsel destek, Siyer alanı için günümüzde, metnin içerisine yerleştirilen bu tasvirlerin dışında da mümkün olmaktadır. Güçlü bir mekân tasviri bu imkânların başında gelmektedir. Resûlullah'ın yaşadığı yıllarda Arap Yarımadası'nın çeşitli açılardan tasvirine ve haritalarına ulaşılabilirdiği gibi bu mekânların günümüzdeki durumları da merak uyandırmaktadır. Elimizdeki kitap, mekân tasvirinin okuyucunun zihninde oluşturduğu zemin üzerine Siyer anlatımı gerçekleştirmek amacıyla kaleme alınmış ve bu hedefe göre tasarlanmış bir Siyer kitabıdır.

Orijinal adı *el-Atlasu't-tarih li Siyreti'r-Rasûl* olan *Siyer Atlası* ilk defa 2010 yılında Siyer Yayınları tarafından notlandırılmış tercüme olarak yayınlanmıştır. Elimizdeki baskı ise yalnızca konunun ilgililerinin değil her kesimden okuyucunun istifade edebileceği bir eser sunma gayretiyle Muhammed Emin Yıldırım tarafından tahkik edilmiştir (s. 11). Bu bağlamda muhakkik, kitabın kaynaklarını gözden geçirmiş ve çeşitli tamamlayıcı bilgilerle içeriğini zenginleştirmiştir. Kitabın başlığına uygun bir biçimde, içeriğinde ağırlıklı olarak harita, kroki, uydu görüntüleri ve güncel fotoğraflar yer almaktadır. Özellikle renkli ve son döneme ait çekilmiş fotoğrafların da kitapta yer bulması nedeniyle *Siyer Atlası*'nda okuyucuyu karşılayacak olan, Siyer coğrafyasının yalnızca Asr-ı Saâdet dönemindeki biçiminin haritaları değildir. Aynı zamanda Siyer'in vuku bulduğu coğrafya üzerinde zamanın panoramik bir akışı okuyucuyu beklemektedir. Bu bağlamda Ebû Zeyd el-Belhî, el-Makdisî ve Hemdanî gibi ilk dönem coğrafyacılarının çizimlerinin yanında

son döneme ait uydu görüntüleri ve güncel fotoğraflara kadar çeşitli görsellere rastlamak mümkündür. Bu kapsamda kitap, bölgede mevcut olan dağların, hurma bahçelerinin, ev eşyaları satan antika dükkânlarının renkli görsellerini içermektedir. Metinlerde yer alan bilgiler ise coğrafyanın İslâm öncesi tarihinden başlayarak Asr-ı Saâdet'in sonuna kadar devam eden süreç ile sınırlı tutulmaktadır.

Kitap sekiz bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Arap Yarımadası'nın geçmişten günümüze tanıtımı ve özellikleri ele alınırken ikinci bölüm "Arap Yarımadası'nın Sosyal Yapısı" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Arapların kökenleri, İslâm'dan önce kurulmuş Arap devletleri, nesep ve kavramlar, göçler ve kabileleri oluşturan unsurlar, metinler, haritalar ve tablolarla anlatılmıştır. Üçüncü bölüm Hicaz bölgesine dairdir. Burada bölgenin önemli mekânları ve şehirleri odağa alınmıştır. Dördüncü bölüm Cahiliye Dönemi'ne ayrılmıştır. Beşinci bölümde ise Mekke dönemi, Hz. Peygamber'in doğumundan hicretine kadar işlenmiştir.

Altıncı bölümün konusu Medine dönemidir ve üç ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlıkta İslâm toplumunun kuruluşu anlatılırken ikinci başlıkta gazve ve seriyyeler işlenmiştir. Bu ikinci başlık altında mekân isimlerini, gazve ve seriyyelerin güzergâhlarını gösteren krokileri, seferlerin sebeplerini, gelişmelerini ve sonuçlarını, şehit olan sahâbîlerin isimlerini, bu esnada nazil olan hükümleri ve icraatına başlanan uygulamaları ihtiva eden geniş bir anlatım ve haritalar dizisi yer almaktadır. Üçüncü başlık altında ise İslâm davetinin yayılış süreci ele alınmış, davet mektuplarının metinleri ve görselleri ile bu amaçla yapılan seriyye ve gazvelere yer verilmiştir. Yedinci bölüm Resûlullah'ın kişisel özelliklerine ayrılmış, ailesi, mucizeleri, faziletleri ile bazı görevlilerinin listelerine yer verilmiştir.

Eserin orijinalinde İslâm akidesi ve şeriatına ayrılmış olan sekizinci bölüm, bu baskıda muhakkik tarafından çıkarılarak başka bir bölümle değiştirilmiştir. Siyer Kronolojisi başlıklı bu bölümün eklenerek öncekinin çıkarılması, muhakkik tarafından konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla matuf olarak ifade edilmiştir (s. 14). Bu bölümün tamamı muhakkik tarafından kaleme alınmıştır. Resûlullah'ın babası Abdullah'ın doğumundan başlayarak Resûlullah'ın defnedilmesine kadar devam eden sürecin hicrî ve milâdî tarihlerinin yer aldığı geniş bir kronoloji sunulmuştur.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Siyer Atlası*, Arap coğrafyasının tanıtımı ile başlamaktadır. Kıtanın yüz ölçümü ve coğrafi özellikleri ile günümüzdeki siyasî sınırlarını içeren bilgilerden sonra Arap coğrafi literatüründe yarımada dair bilgilerin derlendiği bir metin sunulmaktadır. Bu bölümde IV/X. asra ait yarımada haritaları yer almaktadır. Daha sonra kadim Avrupa

haritalarından Arap Yarımadası haritalarına geçilmektedir. Ayrıca bazı kadim ve yeni dünya haritaları üzerinde Arabistan konumlandırılmaktadır.

Müellif, verdiği tematik bilgiler arasında bazı çarpıcı iddialarda bulunmuştur. Söz gelimi haritaların yanına eklediği Arap Yarımadası'na dair metinlerde birçok iddiaya rastlamak mümkündür. Öncelikle o, Arap Yarımadası'nın kadim dünyanın merkezi olduğuna dair bazı veriler sunarak bu husustaki kabulünü ortaya koymuştur. Bu iddia başta Dr. Kemalüddin Hüseyin ve Dr. Şevki Ebû Halil olmak üzere çeşitli araştırmacıların bulgularıyla temellendirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan Kemalüddin Hüseyin'in kible yönlerini bulmak amacıyla oluşturduğu haritada ortaya çıkan sonuçlar üzerinde durulmuş, bu sonuçların dinî bir saik içermekten tamamen bilimsel araştırmaların neticesinde elde edildiği vurgulanmıştır (s. 32). İslâm'ın Mekke'de doğuşunun hikmeti müellif tarafından yarımada'nın bu merkezî konumuyla ilişkilendirilmiştir (s. 33).

Müellifin bir diğeri iddiası yarımada'nın Allah'ın yeryüzünü ve insanları yarattığından beri insanlığın ve İslâm'ın Harem bölgesi ve onun ilk evi olduğuna dairdir. Hz. Âdem ve çocuklarının burada çoğaldığı, bölgeden çıkış ve coğrafi yayılmanın Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'na oturmasıyla başladığı ifade edilmiştir. Ayrıca Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem tarafından inşa edildiği kabul edilmiştir. Bu iddia bazı âyet ve hadis metinleriyle desteklenmeye çalışılmıştır. Muhakkik ise bu konularda İsrâiliyâtın yaygın olduğunu hatırlatarak okuyucuyu bu haberlere temkinli yaklaşma konusunda uyararak, Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadislerde yer alan bilgilerle iktifa etmenin gereğine işaret etmiştir (s. 28).

Yazarın çarpıcı iddialarından bir diğeri Resûlullah'ın sağığında vahyin tamamının nazil olup yazıya dökülmesine rağmen mushaf haline getirilmeyişinin nedeni ile ilgilidir. Buna göre her gün inen vahiylerle yenilerinin ekleniyor olmasının yanı sıra mensuh âyetlerin mevcut olması mushaf teşkil edilmesine mâni olan asıl saiktir. Hükümleri kaldırılarak nesh edilen âyetlerin Resûlullah tarafından kâtiplere bildirilerek yazılı malzmeden silinmesi süreci mushaf oluşturulmasına engel görülmüştür. Daha sonra Kur'ân'ın tamamlanması ve Yemâme'de Kur'ân hafızlarının şehit edilmesi, sahâbeyi Kur'ân'ı cem' etmeye götürmüştür (s. 123). Şüphesiz bu iddialarla yazar, tartışmalı ve çokça yazılıp çizilen bazı meseleler hakkında kabullerini yansıtmaktadır.

Arap Yarımadası'nın dünya tarihindeki önemini ise müellif, bölgede yaşadığı rivayet edilen peygamberler üzerinden vurgulamış, İslâm'ın bölgede doğmasının ve yayılmanın merkezi olmasının yarımada'ya kattığı değeri ifade etmiştir (s. 30). Bu bağlamda Resûlullah'ın uğradığı bazı yerlerin de

değer kazandığı söylenmiştir. Veda Haccı esnasında Resûlullah'ın uğradığı Usfân Vadisi ile su içtiği Tufle Kuyusu bu kapsamda zikredilebilir.

Arap Yarımadası'nda sosyal yapı ve Arapların kökenleri ile ilgili faydalı bilgiler ve tablolar sunulmuştur. Bu bağlamda Arap yerleşimcilerin tarihin çeşitli dönemlerinde kullandıkları şehirlerin kalıntılarına dair görseller yer almış, yazının gelişimi gibi bazı önemli hususların ufak tablolarıyla içerik zenginleştirilmiştir. Ayrıca pazarlarla ilgili verilen bilgilerde satılan ürünlerin üzerinde durulması üretim ve tüketime dair fikir edinilmesini sağlamıştır. Cahiliye Dönemi kavramları izah edilmiş, panayırları, hurafeleri ve önemli mekânları üzerinde durulmuştur. Siyer metinlerinde fazla yer verilmeyen Eyyâmü'l-Arab konusunda geniş bir anlatım benimsenmiş, bu hadiseler haritalandırılarak okuyucuya sunulmuştur. Cahiliye ile ilgili bölümde dinler haritası, İslâm öncesi Ortadoğu haritası, putlar haritası, genel siyasî durum ve ticaret haritaları da bu bölümde yer alan faydalı haritalardır.

Kitabın en faydalı yönlerinden birinin kabilelere ve onların yerleşim alanlarına dair sunduğu tablo ve haritalar olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Siyer'in anlaşılmasında kabile sisteminin çözülmesi önemi haiz bir konudur. Hatta İslâm tarihinin Siyer'den sonra asırlarca devam eden süreci içerisinde dahi kabilelerin birbirlerine göre konumları ve ilişkileri belirleyici olmuştur. Dolayısıyla kabilelerin yerleşim alanlarının gösterildiği haritalar önem arz etmekte ve kabile unsuru belirgin bir biçimde ifade edilerek Siyer'e dair çeşitli hadiselerin idrak edilmesine bir zemin oluşturmaktadır.

Eserde anlaşılır bir üslup benimsenmekle beraber kitabın hadiseleri sebep ve sonuç bağlamında ele alan bir kitaptan farklı bir üsluba sahip olduğu görülmektedir. Yorumlamanın sınırlı tutulduğu kitap bilgilendirme amacı güttüğünden bilgiler olduğu gibi verilmiş ve hikayeleştirilmemiştir. Dolayısıyla okuyucu akıcı bir Siyer anlatımı beklentisine girmemelidir. Anlatım bazen bir sayfalık metinler şeklinde verilerek arkasından harita ve görseller takip etmekte bazen de tamamen tablolar ve haritalar üzerine konumlandırılan bilgilerle yapılmaktadır. Mesela Fil Vak'ası, baştan sona harita üzerinden gösterilerek anlatılmıştır. Planda ise klasik bir Siyer planı tercih edilmiş, önce Arap Yarımadası'nın özellikleri ve kadim devletlerinden başlayarak Siyer hadiseleri kronolojik bir sırayla okuyucuya sunulmuştur. Tercümede bazı isimlerin yaygın kullanımlarının dışında kullanıldıkları da göze çarpmaktadır. Dûmetülcendel yerine Devmetülcendel (s. 67), hilf yerine helf (s. 69) telaffuzlarının tercih edilmesi bu bağlamda zikredilebilir.

Metinlerin içerisinde çokça âyetten istifade edildiği de dikkat çekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in Siyer'in en güvenilir kaynağı olduğundan hareketle âyetler,

bağlımları içerisinde okuyucuya sunulmuştur. Bunun dışında bölümlerin başlarında tam sayfaya yazılmış serlevha âyetler yer almaktadır.

Kitapta yer verilen rivayetler, anlatımın ilk dönem kaynaklarının üslubuna sadık kalınarak hazırlandığı izlenimini uyandırmaktadır. Güncel eleştiri ve kritikler üsluba dâhil edilmemiş veya rivayetler buna göre seçilmemiş görünmektedir. Yoğun bilgilerin verildiği kitapta kaynaklar genellikle dipnotla belirtilmemiştir. Kaynakça ise müellifin kullandığı kaynaklara dair bir ereve çizilmesine olanak sağlamaktadır. Bu kaynaklar elimize ulaşan ilk Siyer, Hadis, İşlm Tarihi, Tabakât ve Tercim, Coğrafya ve Tefsir kaynaklarından başlayarak çağımızın müelliflerine kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu kaynaklardan hangilerinin muhakkik tarafından eklendiğini belirlemek ise güçtür.

Kitabın başlık ve amacına uygun olarak anlatımı mekân merkezlidir. Hadiseler, yarımada, bölge, şehir, mescit, kuyu gibi hadisenin üzerinde geçtiği meknin tanıtımı merkeze alınarak yapılmıştır. Bölgede yer alan çeşitli alanların, vadilerin, kuyuların, şehirlerin ve pazarların isimlerinin etimolojik değerlendirmelerine de rastlamak mümkündür. Meknların faziletlerine dair verilen rivayetler ve müellifin yaptığı belirlemeler anlatımın önemli bir parçası olmuştur.

İlmî ve ölçekli haritalar yer almakla beraber daha çok sınırların net bir şekilde çizilmediği sadece ilgili konuyu okuyucunun zihninde canlandırarak ve ilgili bölgeyi, kabilenin yaşam alanını veya devletin yerleşkesini, yarımadanın genel coğrafyası içerisinde konumlandırarak sade ve basit haritaların ağrlıklı olarak tercih edildiğini söylemek mümkündür. Haritaların dışında minyatürler, gravürler, eski fotoğraflar, uydu görüntüleri gibi mekânların tarih içerisindeki seyrini gösteren görsellerle içerik zenginleştirilmiştir. Fotoğraflar eski ve güncel olanlar olarak kitapta yer almıştır. Kâbe ve Mescid-i Nebvî gibi önemli mekânların tarihi seyrini müşahede etme imkânı sunan birçok fotoğrafın bir arada bulunması okuyucu bakımından oldukça faydalıdır. Ancak bazı fotoğrafların tarihlendirilmemiş olması göze çarpmakta, bu fotoğrafların hangi yıllara ait oldukları merak uyandırmaktadır.

Haritaların dışında söz konusu döneme ve coğrafyaya ait olup görseline ulaşılabilen hemen hemen her şeye yer verildiği grlmektedir. Davet mektupları, mühürler, sikkeler, ev eşyaları gibi görsel hafızayı oluşturacak ve btn tamamlayacak pek çok unsur bu kapsamdadır. Sunduğu bilgiler bakımından muhakkikin “Siyer’in özü” olarak nitelendirdiği eser (s. 14), fiziksel, siyasal, sosyal, tarihî ve ekonomik olmak üzere çeşitli açılardan coğrafyayı ele almakta ve mekânlar üzerinden okuyucuya görsel hafıza oluşturma imkânı sunmaktadır.

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber (sas) Kitabının Tanıtımı

A Review on “Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber (sas)”

Çiğdem Özay*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi/Article Type: Book Review

Geliş Tarihi: 11 Kasım 2021/Date Received: 11 November 2021

Kabul Tarihi: 3 Aralık 2021/Date Accepted: 3 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Çiğdem Özay)

* Sanat Tarihi Yüksek Lisans Mezunu, Diyanet İşleri Başkanlığı/ Art History Post Graduate, Presidency of Religious Affairs, cgdmyz@gmail.com Orcid No: 0000-0002-5468-7106.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber, Prof. Dr. Murat Sülün, İstanbul: Siyer Yayınları, 2021. 528 sayfa

Sanat; insanlık tarihinin başlangıcından itibaren insanların gördükleri ya da hissettikleri duygu ve düşünceleri estetik bir biçimde dışa vurmasıdır. Farklı bir ifadeyle sanat; “İnsanoğlunun yaptığı yapılarda güzellik ölküsünün ifadesi şeklinde de tanımlanabilir.^[1]

İslâm dini sanata ve güzeleğe değer verir. Bu nedendir ki sanat tarihi alanında kendisine geniş bir yer bulan “İslâm Sanatı” sanata farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. İslâm coğrafyasının hakim olduğu her yerde minyatür, tezhip, hilye, hat ebru gibi tezyini sanatlarda, el sanatlarında, mimaride, musikide hatta şiir ve edebiyatta kendini göstermiş ve temel ilkesi olarak merkezine “Tevhid”^[2] inancını yerleştirmiştir.

İslâm coğrafyasında güzellik ve estetik kavramları “Allah güzeldir ve güzeli sever.”^[3] hadisinden hareketle bütün eserlerde estetik ve güzellik ön plana çıkarılmıştır. Beşerde bu güzelliğin en güzel yansıması ise şüphesiz ki Hz. Peygamber (sas) olmuştur.^[4]

Bu duygu ve düşüncelerle İslâm dünyasında farklı alanlarda çeşitli eserler üretilmiştir. Bu eserlerden biri Prof. Dr. Murat Sülün’ün Siyer yayınlarından çıkan, Peygamber Efendimizin hat ve levhalara nasıl yansıdığını bizlere anlatan “Sanat Eserlerinde Hz. Peygamber (sas)” isimli kitabıdır.

İlk baskısı ekim ayında çıkan kitap, giriş kısmı ile birlikte dört ana bölüm ve iki ek bölümden meydana gelir. Giriş bölümünün ilk kısmında Kur’ân, vahiy ve peygamber ilişkisi ele alınmıştır. Yazar Peygamber Efendimiz (sas) için canlı Kur’ân ifadesini kullanarak Kur’ân ve Peygamber arasındaki ilişkinin asla bağımsız olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda peygamber sünnetinin sadece hadisler ve fiili sünnetlerde değil,

[1] Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), 208.

[2] Turgut Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, Tarih İnceleme-Araştırma Dizisi 4, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 25.

[3] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahih*, nşr. Yâsir Hasan - İzzüddin Dallî - İmâd Tayyâr. 2. Baskı. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1437), “İman”, 147; Mehmet Görmez-Mehmet Emin Özafşar-İsmail Hakkı Ünal-Yavuz Ünal-Bün-yamin Erul-vdğ. (Akademik Heyet), *Hadislerle İslâm*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 7/533.

[4] İbrahim Coşkun, “İslâm Sanatının Amacı ve Temel İlkeleri”, *Diyanet Aylık Dergisi* 366, (Haziran 2021), 7.

vahiy geldiğinde onu yaşayan, uygulayan ve insanlara aktaran bir sünnet kavramının olması gerektiğini ifade etmektedir.

Giriş bölümünün ikinci kısmında sanat eserinin tanımı yapılarak güzellik anlayışının Kur'ân-ı Kerim'de nasıl ele alındığı hakkında bilgi verilmektedir. Söz konusu bilgilerden hareketle İslâm Sanatı'nın özünde Allah ve Peygamber olduğu görülmektedir. Yapılan eserler geçmişten günümüze bilgi vermekle kalmaz eserlerin yapıldığı zamanın sosyal ve dini yapısını, yaşantısını, dini inancın insanlar üzerindeki etkisini de yansıtmaktadır.

Yazar giriş bölümünde İslâm'da tasvir yasağına da yer vererek âyetler ve hadisler ışığında bu konuda deliller sunmaktadır. İslâm'da tasvir yasağının oluşmasında resim ve heykelin İslâm öncesi çağlarda putperestlik amacıyla kullanılmasından dolayı ortaya çıktığı bilinmektedir.^[5]

Birinci bölümde yazar İslâm'da tasvir yasağının olması sebebiyle Hz. Peygamberimiz'in (sas) sanata yansımaları gösteren en güzel örneklerin Hilye-i şeriflerde^[6] karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Burada incelemeye dahil olan Hilye-i şeriflerde Besmele, Âyete'l- Kürsî ve Kalem 68/4 gibi çeşitli âyetler yer almakta olup yazıların etrafı tezhiplerle süslenmiştir. Hilye-i şeriflerden başka Hz. Muhammed'in (sas) ismi Allah lafzı ile birlikte bazen yan yana bazen karşı karşıya çeşitli cami örneklerinde gösterilmektedir. Bu yazıların dışında Hz. Peygamber'in isimlerinin geçtiği, kendisinin elçi olarak gönderildiği ve O'nun özelliklerinden bahseden âyetlerin yazıldığı kitabeler fotoğraflanarak açıklanmaktadır. Ayrıca âyetlerin Türkçe meallerinin yazılmış olması okuyucu adına kolaylık sağlamaktadır.

Peygamber Efendimiz'in (sas) şahsî özelliklerinden bahsedilen kısımda onun eşsiz bir yaratılışa sahip olduğunu ifade eden Kalem Sûresi 4.âyete yer verilmiştir. Bununla birlikte Peygamberimize müşrikler tarafından söylenen "büyücü, şair, kâhin" gibi sözlerin akabinde Allah'ın bu âyet ile O'nu teselli ettiğine dair ifadeler yer almaktadır. Aynı zamanda sanat eserlerinde Peygamber Efendimiz ile ilgili yer alan âyetlerin ibadethane, türbe vb. gibi mekânlarda bulunan hat yazılarında görüldüğünden bahsedilmektedir. Bu konu başlığının en geniş kısmı Mescid-i Nebvî'nin duvarlarında yazan âyetlerdir. Mescid-i Nebvî'nin duvarlarındaki kuşaklarda yer alan hat yazıları fotoğraflar ile birlikte açıklanmaktadır. Hat yazıları eski ve yeni olarak iki kısma ayrılmış sadece yeni kısmın hat yazılarının Ali Hüsrevoğlu'na ait olduğu bilgisi verilmektedir.

[5] Nusret Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Sanat Araştırmaları: 1, (Ankara: Akçağ Basım Yayım, 2008), 56

[6] Hilye: Sözlükte "süs, ziynet, kolye" gibi anlamlara gelen "hilye" Osmanlı kültüründe Peygamber Efendimiz'in (sas) vasıflarını tasvir eden kitap ve levhalara verilen isimdir. (Mustafa İsmet Uzun, Hilye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/44.

Bölümün devamındaki başlıklardan biri Kur'ân'da Hz. Peygamber'e uygulanan eğitim ile ilgili âyetlerin yer aldığı kısımdır. Peygamber efendimize uygulanan eğitim ile ilgili en önemli konulardan birisi Allah'ın sıfat ve isimleri ile O'nun teklifiğini anlatan âyetlerin yer aldığı hat yazılarıdır. Bu âyetlerde en fazla karşımıza çıkan sure İhlâs Sûresidir. İhlâs Sûresi ile beraber İsrâ Sûresi 110, Bakara Sûresi 186, Hicr Sûresi 49 âyetleri ile Felak ve Nas Sûrelerinin de Allah'a olan samimiyete ve edilen duanın önemine, asla ümitsizliğe kapılmamaya ve sadece O'na sığınmaya vurgu yapan âyetlere yer verilmektedir. Hat yazılarında yer alan başka bir konu ise Esmâ'ül-Hüsna'dır.

Allah tarafından indirilen ve Peygamberimiz vasıtasıyla gönderilen Kur'ân en büyük mucize olup, insanlığa yol gösteren bir rehberdir. Peygamberimizin anlatıldığı bir eserde muhakkak vahiy de olmalıdır. Yazar bu konudan bağımsız hareket etmeyip Kur'ân-ı Kerim'in mükemmelliğinden ve özelliklerinden bahseden hat yazılarına yer vermektedir. Buradaki yazılarda Memlük, Safevi Celayir dönemlerine ait Kur'ân nüshalarının yanında İmam Şafi'nin (767-820) türbesindeki ve Laleli Camii'nin türbe tarafından girişinde bulunan hat yazılarına dikkat çekilmektedir. Diğer konu başlıkları kible, doğru yol ve ayakların kaydığı noktalar, ilim ve eğitim ve Peygamber'e yönelik ilahi eğitimin sonucu şeklinde devam eder. Birinci bölüm Hz. Peygamber'e dair âyetlerle başkalarına yapılan telmihler konu başlığına ait hat yazıları ile bitmektedir.

İkinci bölümde Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliği ve ona karşı olan görev ve sorumluluklarımız ile ilgili olan âyetlerin bulunduğu hat yazıları incelenmektedir. Hz. Peygamberimizin peygamberliği ile ilgili insanların O'na karşı sergiledikleri tutum ve davranışların olduğu âyetler ile başlar, İslâm sanatının oluşmasındaki temel prensibin Tevhid ilkesi olmasının önemi ile devam etmektedir.

Peygamberimize karşı görev ve sorumluluklarımızı bildiren âyetlerde itaat, salat ve selam, O'na karşı gereği gibi iman eden ve güvenen müminlerin yer aldığı âyetler fotoğraflanarak açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde yazarın sanat eseri ile ilgili üç cümlesi dikkat çekmektedir. İlk cümle "her sanat eseri ayrı bir dünyadır" sözüyle başlamaktadır. Sanat eseri doğduğu toplum ile günümüz arasında oluşan bir köprüdür. Doğduğu toplumun sosyal ve kültürel değerlerini yansıtır. Aynı zamanda toplumun geçmişinde kalan izleri geleceğe ışık tutar.^[7]

Yazar ikinci cümlede "Cami'nin olmadığı bir toprak, Türk ve İslâm medeniyeti adına henüz tam olarak tapulanmış, vatanlaştırılmış sayılmaz."

[7] Yılmaz Can - Recep Gün, *Türk İslâm Sanatları Estetiği*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 18.

demekte ve “ sanat eserleri ait oldukları medeniyetin ve devletin gücüne dair fikir verir” diyerek devam etmektedir. Türk İslâm Devletleri İslâmîyet’i kabul ettikten sonra kazandıkları topraklara camiler yaparak bu düşünceleri yansıtmışlardır. Daha sonra buldukları coğrafyanın sosyal yapısına ve ihtiyacına göre hamam, medrese, kervansaray, dârüşşifa, türbe ve birçok eseri yaparak gelecek nesillere miras bırakmışlardır.

Üçüncü olarak yazar “sanat eseri kendisinin farkında olan, kendisini önemseyen, inceleyen, anlayıp anlamlandırmaya çalışan insanlarda tarih bilinci uyandırır, modern gelenekle bağlar, o muhteşem abideleri vücuda getiren ya da sanat eserlerinin kaderi üzerinde etkili olan zamanın güçlü, tarihi kişiliklerin hayal olmadığını gösterir, hangi inanç, duygu ve düşüncelerle hareket ettiklerini düşündürür.” şeklinde ifade etmektedir.

Sanat eseri ile ilgili bu çarpıcı cümlelerden sonra yazar bu bölümde sanat eserlerinde yer alan hadis-i şerifleri konu başlıkları halinde sıralamaktadır. Allah’ın isimleri ile başlayan hat yazılarından sonra Allah’ın eksik ve kusurlardan münezzehe olduğunu belirten hadis-i şeriflere yer verilmektedir. Kur’ân-ı Kerim ile ilgili hadis-i şeriflerde ise gönüllerin şifası olduğuna ve O’nu öğrenmenin ve öğretmenin faziletine vurgu yapılmaktadır. Kitapta Kur’ân-ı Kerim ile ilgili hadislerin dışında Hz. Peygamber’in konu alındığı “Ben cevâmi’u’l-kelime özelliğiyle gönderildim” hadisi ile sıhhati bakımından şüphe duyulan “Muhammed! Sen olmasaydın şu gök cisimlerini yaratmazdım” hadisine yer verilmektedir.

Mesaj nitelikli hadisler bölümünde iman-amel, ahlak, eğitim-öğretim ve namazın önemini anlatan hadisler ile ölüm-ahiret gibi kavramları bildiren hadislerden bahsedilmektedir.

Dördüncü bölümde şiirlere ve özlü sözlere yer verildikten sonra sonuç bölümü ile kitap tamamlanmaktadır. Kitabın ek bölümlerinde salâtu-salam kavramının anlamı, müminlerin Hz. Peygamber’e salâtı ve çeşitli salavâtlar ile Ahzab Sûresi’nin 56. âyetinin tefsirinden bahsedilmektedir. Kitabın son bölümünde ise Mustafa İzzet, İsmail Zühdi, Hâmid Aytaç, Hasan Çelebi, Husrev Subaşı gibi hattatların farklı hat yazıları ile icra ettikleri hadis-i şerifler yer almaktadır.

Prof. Dr. Murat Sülün’ün bu kitabı birkaç cümle ile özetlenebilecek bir kitap değildir. İlk sayfasından son sayfasına kadar titizlikle hazırlanan bu eserde âyetlerin ve hadislerin konularına göre tek tek aktarılması ve hat yazılarının fotoğraflanıp açıklanması okuyucuyu keyifli bir yolculuğa çıkarılmaktadır. Allah ve peygamber sevgisi İslâm toplumlarının yalnızca kalplerinde kalmamış, ortaya koymuş oldukları her türlü eseri bu sevgi üzerine

bina etmişlerdir. İncelemiş olduğumuz bu eserde söz konusu söz konusu sevginin bir yansıması olup okuyucuya farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

İncelediğimiz eser gerek üslubuyla olsun gerekse fotoğraflar ve açıklamaları ile âyetler ve hadisler ışığında ilmek ilmek dokunarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e olan sevginin küçük bir göstergesi olan eser ilerleyen dönemlerde ortaya konulacak çalışmalarına ışık tutması açısından önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Can, Yılmaz - Gün, Recep. *Türk İslâm Sanatları Estetiği*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- Cansever, Turgut. *İslâm'da Şehir ve Mimari*, Tarih İnceleme-Araştırma Dizisi 4, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Coşkun, İbrahim. "İslâm Sanatının Amacı ve Temel İlkeleri". *Diyanet Aylık Dergisi* 366 (Haziran 2021). 7.
- Çam, Nusret. *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Sanat Araştırmaları: 1, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 2008.
- Mehmet Görmez-Mehmet Emin Özafşar-İsmail Hakkı Ünal-Yavuz Ünal-Bünyamin Erul ve dđ. (Akademik Heyet). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Yâsir Hasan - İzzüddin Dallî - İmâd Tayyâr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1437.
- Sözen, Metin - Tanyeli Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Uzun, Mustafa İsmet. Hilye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/44-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Vefayât

Obituary Notice

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Rahmetli Dostum Doç. Dr. Abdurrahman Daş'ın Aramızdan Ani Ayrılışı Üzerine

On Abdurrahman Daş (Prof. Dr.)

İsmail Erdoğan*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Vefeyat/Article Type: Vafayat

Geliş Tarihi: 5 Kasım 2021/Date Received: 5 November 2021

Kabul Tarihi: 23 Kasım 2021/Date Accepted: 23 November 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makalenin intihal içermediği teyit edildi/ This article has been confirmed plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İsmail Erdoğan)

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü/Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, ismailerdogan@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1939-8429
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Beklenmedik olaylar ve özellikle de ani ölüm haberleri, hepimizi derinden sarsmaktadır. Ne var ki vuku bulduğunda başlangıçta inanmak istemeyiz ancak birkaç gün sonra umutlarımız tükenmeye yüz tutunca, içimize kor ateşler de düşmeye başlar. O zaman şairin; “*İlk önce kımlıdar hafif bir sancı / Ayrılık sonradan kor yavaş yavaş.*” (Bekir Sıtkı Erdoğan) dizeleriyle ne demek istediğini daha iyi anlarız. Yine Yahya Kemal Beyatlı’nın *Sessiz Gemi*’sinde belirttiği “*Dünyada sevilmiş ve seven nafîle bekler / Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.*” ifadesinin ne anlama geldiğini de ancak o zaman kavrarız.

Bir gün rahmetli kardeşim Doç. Dr. Abdurrahman Daş’ın arkasından bir yazı yazacağım hiç aklıma gelmezdi. Belki de ondaki neşe ve hayat dolu ruh hali, beni böyle düşünmeye sevk etmişti. Hastalandığını duyunca doğrusu çok önemsemedim. Zira ondaki enerji ve yaşam sevgisinin hastalığına galip geleceğine inanmıştım. Zaten daha önce de birtakım rahatsızlıklar geçirmiş ve hepsinden sıyrılmıştı. Bu kez de öyle olacak diye düşünmüştüm. Ama olmadı. Onun aramızdan ani ayrılışı, uzun yıllara dayanan dostluğumuz boyunca ilk kez beni ve benim gibi düşünenleri hayal kırıklığına uğrattı. Ancak “izzet-i ikbal”-de iken elden ayaktan düşmeden ve dünyaya tamah etmeden Hakk’a yürümek suretiyle herkese nasip olmayacak bir ölümü tattı. “Takdir-i ilahî böyleymiş.” demekten başka yapacak bir şeyimiz de yok ne yazık ki...

Hayat denilen bu sahnede kimi insanlar vardır ki varlığı ve yokluğu pek belli olmaz. Böyle insanların kimse varlığının farkına varmadığı gibi yokluğu da kimsenin dikkatini çekmez. İnsanların büyük bir çoğunluğu bu şekilde yaşar ve ölürler. Öldüklerini sadece yakınları fark eder ve bir müddet sonra onlar da unutulup giderler. Bu tür insanlar, yaşadıkları toplum içinde bir yer edinemedikleri için onların yoklukları da etrafta önemli bir boşluk yaratmaz.

Kimi insanlar da vardır ki bulunduğu çevreyi güzelleştirir, geliştirir ve toplumla sürekli iç içe oldukları için her daim varlıklarını hissettirir. Bu tür insanlar asalet sahibi, kişiliği oturmuş, karakteri sağlam, birey bilincinde olmasının yanı sıra toplumsallığa önem veren, umuma karşı görev ve sorumluluklarının şuurunda olan bilge kişilerdir. Böyle insanlar parmakla

gösterilecek kadar azdır. Bundan dolayı bu kişilerin hem varlıkları hem de yoklukları çok çabuk hissedilir.

Rahmetli kardeşim, dostum, ağabeyim, sırdaşım, gönüldaşım, candaşım ve yol arkadaşım Doç. Dr. Abdurrahman Daş, bu insanlardan ikinci gruba dâhil idi. Kendisiyle 1994 yılı Eylül ayında yüksek lisans öğrenciliğimiz esnasında tanışmıştım. O, aslen Tunceli'nin Pertek İlçesi Çevirme/Günboğazı Köyü'nden olup, 1960 yılında yine bu köyde dünyaya gelmişti. Ancak ailesi terör sebebiyle köylerini terk ederek Elazığ'a yerleşmişlerdi. Elazığ İmam Hatip Lisesi'ni dereceyle bitirmiş ve 17 yaşında iken Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatip olarak göreve başlamıştı. İlk görev yeri olan Mer-sin'in Silifke ilçesinde bir yıl kadar görev yaptıktan sonra yükseköğrenim yapmak için bu vazifesini bırakmıştı.

Rahmetlinin kendisini ilk gördüğümde, yüzündeki tebessümü ve samimi davranışları bende bir güven oluşturmuştu. Sanki kendisiyle yıllar öncesi tanıştıyormuşum gibi geldi bana. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurucu dekanı ve büyük bilim insanı rahmetli hocam Prof. Dr. Şaban Kuzgun'un öğrencisi olmuştuk. Gerçi ben rahmetli Kuzgun'un lisanstan da öğrencisiydim. Rahmetli Abdurrahman Daş ağabeyim ise 1981 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştu. Abdurrahman hocamla tanıştığımız dönemde, ben Elazığ Karakoçan İmam Hatip Lisesi'nde öğretmen iken kendisi de Harput Ortaokulu'nda müdürlük görevinde bulunuyordu. Kader bizi Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir araya getirmişti. 1995 yılında aynı fakülteye araştırma görevlisi olarak birlikte atandık. Ben İslâm Felsefesi Anabilim Dalını seçerken kendisi ise İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nı tercih etmişti. Zira rahmetlinin tarih ilmine aşırı denilecek derecede bir ilgisi vardı.

Abdurrahman ağabeyimle birlikteliğimiz yeni başlamıştı. Fırat Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimimizi bitirdikten sonra, 1998 yılında birkaç araştırma görevlisi arkadaşımızla birlikte Ankara Üniversitesi'nde doktora eğitimine başlamıştık. Birlikte bir dönem her hafta Elazığ'dan Ankara'ya gidip gelerek eğitimimize devam ettik. Bu gidiş gelişler bizi bir hayli yormaya başlamıştı. Bunun üzerine dört araştırma görevlisi arkadaşla beraber Ankara'da bir bekar evi kiraladık. Yaşça en büyüğümüz Abdurrahman abi olduğu için doğal olarak aile reisimiz de kendisi olmuştu. Birlikte kaldığımız bir yıl boyunca kendisinden çok şey öğrendik. Ancak bir yıl sonra ailelerimizi yanımıza alarak doktora eğitimi boyunca Ankara'da bulunduk.

Ankara'da iken rahmetli Abdurrahman hocam Hepatit-B hastalığına yakalandı. Bu sebeple doktora tezini biraz uzatmak zorunda kalmıştı.

Danışmanlığını Prof. Dr. Nesimi Yazıcı'nın yaptığı “Osmanlılarda Münşeât Gelenegi, Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtı” adlı doktora tezini 2003 yılında tamamladı. Aynı yıl tekrar Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine döndü. Bir müddet burada Dr. Araştırma Görevlisi olarak görev yaptıktan sonra Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'ne Yardımcı Doçent olarak atandı ve daha sonra da bölüm başkanı oldu. Bu bölümlerin İlahiyat Fakülteleri bünyesine aktarılmasından sonra yeniden İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladı. 2020 yılı Nisan ayında İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nda doçent unvanı aldıktan sonra İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı oldu. Bu görevde iken malum Covid-19 hastalığına yakalanarak bir müddet Fırat Üniversitesi Araştırma Hastanesi'nde yoğun bakımda kaldı ve 20 Kasım 2020 günü bizleri derin bir hüznün içinde bırakarak ebedi âleme gitmek üzere Hakk'a yürüdü. Salgın dolayısıyla çok az kimsenin katıldığı cenaze namazının ardından Harput'taki aile mezarlığında toprağa verildi.

Rahmetli Abdurrahman Daş abi, iyi bir bilim adamı olmasının yanında erdemli, dürüst, azimli, vefakâr, vicdan ve merhamet sahibi bir kişiliğe sahipti. İnandığı bir davası vardı o da Türk milletinin birlik ve beraberliğinin pekişmesi, ülkemize ve devletimize gelebilecek tehlikelerin önceden tespit edilip engellenmesi idi. Bütün ömrü boyunca bu davaya sadık kaldığına bizzat şehadet ederim. “Bülbülün kırk türküsü varmış, kırkı da gül üstüne.” sözünde olduğu gibi onun konuşmalarının tamamı vatan, millet, din, ahlak, devlet, ezan ve bayrak gibi milli ve manevi değerler üzerineydi. Çok anlayışlı ve vicdan sahibi olmasına rağmen bu değerlere düşman olanlara karşı beklenmedik biçimde çok şiddetli tepki verirdi. “Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır.” ilkesi gereği hiçbir haksızlığa boyun eğmez ve onu gidermek için uygun biçimde harekete geçerdi.

Aile kurumuna da çok değer veren Abdurrahman Daş abi, iyi bir eş ve iyi bir baba idi. Kendisiyle ailecek görüştüğümüz için bu durumu yakinen biliyorum. Eşi ve gözbebeği olan iki kızını kesinlikle ihmal etmez ve onların görüşlerine büyük önem verirdi. Ancak bazı özel sohbetlerimizde, bilimsel çalışmalarını dolayısıyla çocuklarıyla yeterince ilgilenemediğinden şikâyet ederdi. Ben de bu durumun sadece kendisine ait bir şey olmadığını, bilimsel çalışma yapan bütün akademisyenlerin ortak şikâyeti olduğunu belirtirdim. Aileyi ilgilendiren bir karar vereceği zaman mutlaka onların görüşlerini de alarak ben değil, biz bilinciyle hareket ederdi.

Merhum Abdurrahman abinin çok geniş bir arkadaş çevresi vardı. Çalıştığı kurumlarda görev yapan hizmetlisinden en üst yöneticisine kadar tüm mesai

arkadaşlarıyla mükemmel derecede iletişim kurma becerisine sahip olan bir akademisyendi. Hiç kimseyi incitmez, kimseyi küstürmez ve herkesi kucaklardı. Arkadaşlarıyla şakalaşmayı çok sever ve onlarla sık sık şakalaşır. Bir defasında Fakülte Sekreteri Yalçın Bey'le lavaboda karşılaşır. Yaşça kendisinden büyük olan Yalçın Bey abdest almaktadır. Onu gören rahmetli Abdurrahman hocam birden “Yalçın Bey! Senin yaptığını gavur yapmaz!” diye yüksek sesle latifeye başlar. Neye uğradığını bilemeyen Yalçın Bey telaşla “Hayırdır hocam, ben ne yapmışım ki?” diyecek olur. Bunun üzerine rahmetli gülerek “Tabi ki senin yaptığını gavur yapmaz. Çünkü sen abdest alıyorsun, hâlbuki gavur hiç abdest alır mı?” diye gülümserdi.

Rahmetli Abdurrahman abi, bazı önemli uyarıları da şaka yollu yaparak kimsenin kalbini kırmamaya azami özen gösterirdi. Ayrıca her makamdaki kişilerle konuşma biçimini iyi ayarlar ve her sözü her yerde söylemezdi. Her kesimden arkadaşa sahip olan rahmetli, kendi görüşlerine taban tabana zıt fikir sahiplerinin bile gönlünü kazanmasını bilirdi. Nezaket prensibini asla ihmal etmez, karşıt görüş sahibiyle yaptığı tartışmalar sonucunda bile “Eğer kalbini kırdıysam hakkımı helal et.” diyerek mutlaka onunla helalleşecek kadar olgunluk sahibiydi. Elinden ve dilinden kimsenin şikâyetçi olduğunu duymadım desem yeridir.

Abdurrahman abi aynı zamanda mükemmel bir öğretmendi. Bu kavramı özellikle kullanıyorum. Zaten kendisi de “öğretmen” unvanını öne çıkarmayı severdi. Ona göre bir öğretmen veya öğretim üyesi, sadece sınıfa girip dersini anlatan ve yaptığı sınav sonucunda öğrencilerin dersi geçip geçmediğini belirleyen biri değildi. O, öğretmenliği öğrencilerin tüm dertleriyle hemhal olmak olarak görürdü. Bu ilkeyi birlikte görev yaptığımız yirmi beş yıldan fazla zamandır uyguladığını biliyorum. Onunla görev yapan herkes de bunu bilir. Örneğin, başka illerden gelen öğrencileri tespit eder ve onların kalacak yerlerinin olup olmadığını, ailelerinin maddi gücünün bulunup bulunmadığını tek tek araştırır ve ihtiyaç sahibi olanlar için elinden gelen her şeyi yapardı. Devlet yurtları ile özel yurtların yöneticilerini tanır ve onlarla sürekli irtibat halinde kalarak muhtaç öğrenciler için barınacak yer ayarlamaya çalışırdı. Çok sayıda esnaf ve iş adamıyla iyi ilişkileri olduğu için öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılama hususunda onları da devreye sokardı.

İlginç bir hatırayı anlatmadan geçmek istemiyorum: Bir gün kendisiyle birlikte otururken bir telefon geldi. Ortam kalabalık olduğu için dışarı çıkıp konuşmaya başladı. Bir müddet sonra gülerek yanımıza geldi. Kendisinin anlattığına göre telefon eden kişi o dönem Elazığ Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun müdürü imiş. Müdür Bey, kendilerine bir öğrenci geldiğini ancak yurtlarında

hiç yer kalmadığı için bu öğrenciye yardımcı olamadıklarını söylemiş. Bu sorunu ancak Abdurrahman hoca çözebilir diye düşünerek kendisini aramış. Kendisi de Müdür Bey'e o öğrencinin yanına gelmesini söylemiş.

Bu olaydan da anlaşılacağı gibi rahmetli Abdurrahman abi, özellikle il dışından gelen kız öğrencilerin barınması için çok sayıda ev ayarlamıştı. Bu evlerin tüm eşyalarını bir şekilde tedarik ediyor ve öğrencileri evlere yerleştiriyordu. İş bununla da bitmiyor, öğrenciler arasında anlaşmazlıklar olduğu zaman yine devreye girip gerekirse öğrencilerin yerlerini değiştirerek sorunları çözüyordu. Birlikte çok öğrenci evi ayarladık, ev taşıdık ve ev eşyası tedarikinde bulunduk. Ama tüm bunları rahmetlinin teşvik ve gayretleriyle yaptık. Öğrenciler arasında “Baba” olarak bilinen Abdurrahman hocam, yalnız İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değil diğer bölüm öğrencilerinin de kimsesi idi. Hatta yabancı uyruklu öğrencilerle bile ilgilenir ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırdı.

Yunus Emre'nin “*Yaratılanı severiz Yaratan'dan ötürü.*” dizelerini kendisine ilke edinen rahmetli Abdurrahman abi, sadece insanlara değil tüm canlılara ve hatta cansız varlıklara bile merhamet nazarıyla bakardı. Çevreye karşı özen gösterilmesi gerektiğini ifade eder ve kendisi de bu konuda öncülük ederdi. Adeta “*Siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.*” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58) hadis-i şerifinin canlı bir uygulayıcısıydı. Beslediği sokak kedileri ve köpekleri vardı. İstisnasız her gün bu hayvanlara yiyecek-içecek temin eder ve kendi elleriyle onları beslerdi. Kendisinin müsait olmadığı veya il dışına çıkmak zorunda olduğu zamanlarda ise kesinlikle bu işleri yapacak birilerini bulur ve bu hayvanların beslenme işini sağlama alırdı. Onun vefatı üzerine bazı dostları “Kediler yetim kaldı.” şeklinde ifadeler kullanmışlardı.

Gönül adamı olmasının yanında iyi bir bilim insanı da olan rahmetli Abdurrahman abi, İslâm tarihinin Türk tarihiyle ayrılmaz bir bütün olduğunu sık sık vurgular ve bu konuda daha çok çalışılması gerektiğini belirtirdi. Kendisinin yapmış olduğu çalışmaların önemli bir kısmı da bu konularla ilgiliydi. Gerek doktora tezinde Hoca Sadeddin Efendi'nin münşeâtını incelemesi gerekse diğer çalışmalarında Türk-İslâm tarihine dair meseleleri ele alması bunun bir göstergesidir. Aynı şekilde lisansüstü öğrencilerini de bu şekilde çalışmalarını için teşvik ederdi. Vefatından önce “*Türk-İslâm Tarihinde Siyasi Evlilikler*” konusunu ele alan bir kitap hazırlığındaydı. Hatta bu konuda epeyce bir yol da kat etmişti.

Rahmetli Abdurrahman hocamızı böyle kısa bir yazıda tanıtmak elbette ki mümkün değildir. Biz sadece onun temel özelliklerini ana hatlarıyla

belirtmeye çalıştık. Ancak onu tanıyan herkes şunu çok iyi bilir ki Doç. Dr. Abdurrahman Daş, gönüllerin “Paşa”sı idi. Ona gerek bilge bir şahsiyet olması gerekse söz ve tavırlarındaki olgunluk ve vakar gerekse karşısındakilere güven hissi veriyor olması gibi özelliklerinden dolayı “Paşa” mahlasını vermiştik. Allah var bu mahlas da kendisine çok yakışmıştı. Öyle ki kırk yıllık arkadaşları bile ona “Paşam” demeye başlamışlardı. Kendisinin de bundan rahatsız olmadığı hatta hoşuna bile gittiğini biliyorum.

Sevgili dostum, kardeşim, ağabeyim ve gönül insanı Doç. Dr. Abdurrahman DAŞ hocamızı asrımızın en büyük belası olan Covid-19 hastalığından dolayı aramızdan ayrılması, onu tanıyan herkesi derin bir üzüntüye gark etti. Bu hastalığa karşı tedbirli davrandığını çok iyi bilmemize rağmen nasıl olup da virüs kaptığına bir türlü akıl erdiremedik. Demek ki takdir-i ilahî bu şekilde tecelli edecekti...

Sevgili dostum! Senin, Yüce Allah'ın göstermiş olduğu ilkeleri düstur edinerek yaşamaya çalıştığına ben şahidim. Aynı şekilde seni tanıyanların tamamının da bu kanaatte olduğuna inanıyorum.

Kıymetli ağabeyim! Seni çok özlüyorum ancak geri gelmeyeceğini de çok iyi biliyorum. Buna rağmen sana “öldü” demeye bir türlü dilim varmıyor. Bunun yerine “Yoruldu ve dinlenmeye çekildi.” diyerek kendimi teselli etmeye çalışıyorum. Sen ebedî istirahatgâhında rahat uyu Paşam! Ardından dua eden o kadar çok kişi var, ki bunlardan biri de boynu bükük bırakıp gittiğin bu kardeşindir. Ama şunu bil ki ömrüm oldukça seni hayır ve rahmetle yâd edeceğime Yüce Allah'ın huzurunda söz veriyorum. Kabrin nur, mekânın cennet, Peygamberimiz komşun olsun. Toprak seni incitmesin inşallah.

A) YAYIN İLKELERİ ve ETİK KURALLAR

1. Siyer Araştırmaları Dergisi (Bundan sonra Dergi şeklinde anılacaktır) hakemli bir dergi olup (en az iki hakem) her yıl altı ayda (**1 Ocak ve 1 Temmuz'da**) bir yayımlanır.
2. Makale kabul tarihleri: **Ocak** sayısı için **15 Kasım**; **Temmuz** sayısı için **15 Mayıs** tarihine kadar makaleler kabul edilecektir.
3. Dergiye gönderilen her türlü yazıların kabul ya da ret etme hakkı dergi editörü ve/veya yayın kurulu aittir. Bilimsel bulunmayan, millî, ahlâkî ve kültürel değerlere aykırı görülen yazılar editörce değerlendirilmeye alınmaz.
4. Dergi editörü tarafından kabulü yapıp yayımlanan tüm eserlerin yasal sorumlulukları yazarlarına aittir.
5. Metinlerde bulunabilecek yazım ve imla hataları yazarına aittir.
6. Özgün makaleler uluslararası dergi kurullarına uygun olarak **öz**, **abstract** ve **kaynakça** içermelidir.
7. Editör, dergiye gönderilen eserlerde düzeltme yapmak, yayımlamak ya da yayımlanmamak hakkını saklı tutar.
8. Dergiye gönderilen makale metninde kesinlikle yazar ad-soyad, künye bilgisi ve şayet makale tez, proje, tebliğ vb. üretilmişse buna dair bir bilgi bulunmamalıdır. Bu gibi bilgilerin tamamı Telif Hakkı Sözleşmesinde olmalıdır.
9. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ön kontrol, intihal taraması, hakem değerlendirmesi ile Türkçe-İngilizce dil kontrolü aşamalarından geçirilmektedir. Ön kontrol aşamasını geçen çalışmalar (Vefayâtlar hariç, bunlar editör ve editör yardımcısı marifetiyle gözden geçirilir) ise çift taraflı kör hakemlik ilkesi çerçevesinde en az iki hakemin görev aldığı değerlendirme sürecine alınmaktadır. İki hakemin onayından geçen yazılar yayımlanır.
10. Yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

B) YAZIM KURALLARI

1. Siyer Araştırmaları Dergisi, “Siyer” alanında uluslararası düzeyde, bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak söz konusu alanda bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
2. Siyer Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
3. Siyer Araştırmaları Dergisi, etik kurallardan olan dürüstlük, açıklık, diğer araştırmacıların fikir ve bulgularına saygı ve atıfta bulunarak kullanma, alıntılarının etik ve bilimsel ilkelere uygun olması, objektiflik ve yapılan araştırma ile ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklere uygun davranmak gibi hususlara uymayı taahhüt eder.
4. Dergiye gönderilen yazılar, editörler kurulu (editör ve yardımcıları) tarafından ilgili yazının derginin yayın şartlarını taşıdığına karar vermesi halinde, hakemlere gönderilir.
5. Editör ve editör yardımcıları yayın kurulunun tabii üyesidirler.
6. Dergide çalışma ve yazışma dilleri Türkçe, İngilizce ve Arapça'dır.
7. Dergiye gönderilen çalışmalar “Araştırma Makaleleri”, “Çeviriler”, “Kitap Tanıtımları” ve “Vefayât” üst başlıkları altında nesredilecektir.
8. Dergiye kabul edilecek makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün çalışmalar olmalıdır. Çalışmaların başka bir yerde yayımlanmamış olması veya yayımı için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yazılar önceden herhangi bir kongre, sempozyum ya da toplantıda bildiri olarak sunulması durumunda, yer ve tarih belirtmek koşuluyla; tez ya da basılı kitaplardan istifadeyle hazırlanması halinde, istifade edilen kaynak zikredilmek koşuluyla Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü taktirde yayımlanabilir. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap eleştirileri yayımlanabilir. Yayımlanması uygun görülen çalışmaların bütün yayın hakları Siyer Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayımlanan yazıların bilimsel içerik, hukuk ve dil açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.
9. Dergiye gönderilen yazıların takibi ve değerlendirilme süreci azami 4 (dört) aydır.
10. Yayımlanan makaleler için yazarlara telif ücreti ödenir.
11. Siyer Araştırmaları Dergisi, açık erişim politikası benimsemiştir.
12. Makale göndermek için, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/siyer/index> adresine yazar kaydı yapılarak üye olduktan sonra, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/itad/author/submit/1> adresindeki “Yeni Gönderi Başlat: Beş adımda makale gönderisinin ilk adımı için TIKLAYINIZ” butonuna basılarak adımların takip edilmesi gerekmektedir.
13. Makale gönderimi için adımlar takip edilirken verilen “Yazım Kurallarına” mutlaka uyulmalıdır.